

ნიკო ბაგრატიონი

ბურებთან

მოგონება

თარგმნა და შენიშვნები
დაურთო

რაჟდენ გვეტაძემ

თბილისი
1 9 5 1

წინასიტყვაობა

ამ ოცი-ოცდახუთი წინათ თბილისის ქუჩებზე ხშირად შეხვდებოდით არაჩვეულებრივი სიმაღლის ახოვან ვაჟკაცს, რომელსაც ძველებური ქართული ჩოხა-ახალუხი ეცვა. ნაცნობები მას „ნიკო ბურს“, ხანაც უფრო მოკლედ „ბურს“ ეძახდნენ, მაგრამ ბევრმა როდი იცოდა საიდან მიიღო ამ ქართველმა კაცმა ასეთი უცნაური მეტსახელი, როდი იცოდნენ, რომ ამ ბერიკაცს თითქმის ფანტასტიკური ბიოგრაფია ჰქონდა. თავისი ცხოვრების მანძილზე მან შემოიარა ნახევარი მსოფლიო, ახალგაზრდობის წლებში ის იარაღით ხელში იბრძოდა სამხრეთ აფრიკის ჯუნგლებში, მამაცურად და თავგანწირულად იცავდა ბურების პატარა რესპუბლიკას და ამის გამო იყო, რომ კაცთმოძულე ინგლისელმა იმპერიალისტებმა მას დახვრეტა მიუსაჯეს. ის სრულიად უბრალო შემთხვევის წყალობით გადარჩა სიკვდილს იმ წუთებში, როცა ინგლისელ ჯარისკაცს თოფი უკვე შემართული ჰქონდა მის მოსაკლავად. ეს ძალიან საინტერესო ამბავია და ნიკო ბაგრატიონი ამაზე ვრცლად მოგვითხრობს წი-

ნამდებარე თავის მემუარებში.

ნიკო ბაგრატიონის მემუარებს ინტერესით წაიკითხავს მკითხველი. მემუარების ავტორი – მეფე-პოეტის არჩილის (1647-1713 წ.) შორეული შთამომავალი იყო. არჩილ მეფისა და მისი

V

შვილის ბაქარის საგვარეულო თოფი სწორედ მათს ოჯახში ინახებოდა. ნიკო ბაგრატიონი დაიბადა და აღიზარდა მუხრანში, ძველი ფეოდალის პატრიარქალურ ოჯახში. წინამდებარე წიგნში ავტორი აგვიჩვენებს თავისი ბავშვობისა და სიყრმის წლებს და ჩვენს თვალწინ იშლება ფეოდალური არისტოკრატის ყოფა-ცხოვრების რღვევისა და დეგრადაციის მკაფიო სურათი. მართალია, მემუარების ამ პირველ ნაწილში მკითხველისათვის მოულოდნელი და უცნობი არაფერი არ არის, ქართულმა მწერლობამ არა ერთგზის დაგვიხატა ფეოდალური არისტოკრატის რღვევისა და დაცემის პროცესი, რომელიც კაპიტალიზმის შემოჭრის უშუალო შედეგი იყო. მე-19 საუკუნემ საქართველოც შემოაბრუნა ისტორიის ახალი გზისაკენ. ვ. ი. ლენინი აღნიშნავდა, რომ „რუსეთის კაპიტალიზმი კავკასიას ითრევდა საქონლის მსოფლიო ბრუნვაში, ანიველირებდა მის ადგილობრივ თავისებურებებს – ძველებური პატრიარქალური კარჩაკეტილობის ნაშთს, ქმნიდა ბაზარს თავისი ფაბრიკებისათვის“.* ეს ისტორიულად გარდაუვალი პროცესი ბუნებრივად აყენებდა უმაღლესი წოდების ყოფნა-არყოფნის საკითხს. თავადაზნაურობა თანდათან ჰკარგავდა მამულებს! კაპიტალიზმმა, როგორც ყოველი სხვა საგანი, ისე ფეოდალის მამულიც ალებ-მიცემობის საგნად აქცია. გაბატონებულ წოდებას ხელიდან ეცლებოდა უკანასკნელი დასაყრდენი. მემამულეთა მიწები ნელა-ნელა ახლად მომძლავრებული ბურჟუაზიის ხელში გადადიოდა.

ვერც ავტორის პაპის, ნიკოლოზ ბაგრატიონის ოჯახი ასცდა ამ ისტორიულ ხვედრს. როცა ნიკო ბაგრატიონი თავის ოჯახის ვითარებას გადმოგვცემს და გულისტკივილით მოგვითხრობს თავის უშუალო წინაპრების თავგადასავალს, – ჩვენ ნათლად ვხედავთ არის-

ვ. ი. ლენინი. თხზულებანი, ტ. III, გვ. 704.

VI

ტოკრატული წოდების რღვევისა და დაკნინების პროცესს ერთი ოჯახის მაგალითზე. ცხადია, ნიკო ბაგრატიონის მემუარებში შეუძლებელია ვეძებოთ ზუსტი ანალიზი ამ ვითარებისა, მაგრამ ფაქტები, რომლებსაც ავტორი იხსენებს, თავისთავად მეტყველებენ. მემუარისტი მოგვითხრობს თავისი პაპის ამბებს, იხსენებს ეგრეთ წოდებულ „პრიკაზს“, სადაც მემამულეები აგირავებდნენ თავის მა-

მულსა და ქონებას. ვილაც ავანტიურისტმა, რომელიც მცოდნე ფინანსისტის როლში მოეწვინა ქართველ თავად-აზნაურობას – მოაგროვა ორ მილიონ მანეთამდე ფული და ამ ფულიანად ამერიკაში გაიქცა. ამ ავანტიურის შედეგად მუხრანელ ბაგრატიონს 600 ათასი მანეთი თავისი პროცენტებით ვალად დაედვა. ეს იყო უზარმაზარი თანხა, რომლის გადახდა მუხრანელ მემამულეს აღარ შეეძლო. გადახდის ვადები კი მალე მოვიდა, და რადგანაც ბაგრატიონს ფული არა ჰქონდა, სახლიდან ორი ურემი ვერცხლყელი გაიტანეს, გაჰყიდეს და ამ ფულით მარტო სართი ანუ პროცენტები გადაიხადეს, ვალი კი კვლავ ვალად დარჩა. ეს ამბავი, როგორც აღვნიშნეთ, ავტორის პაპის, ნიკოლოზ ბაგრატიონის დროს ხდებოდა.

ნიკოლოზ ბაგრატიონის ოჯახი ჩვენს ყურადღებას იპყრობს უმთავრესად იმ მხრივ, რომ, როგორც მემუარების ავტორი გადმოგვცემს, აქ თავს იყრიდა იმდროინდელი ინტელიგენცია. ამ ოჯახში ხშირად შევხვდებოდით პლატონ იოსელიანსა და სრულიად ახალგაზრდა რაფიელ ერისთავს, აქვე ხშირად სტუმრად ყოფილა ნიკოლოზ ბარათაშვილი, შემდეგში ამ ოჯახს დაუახლოვდა ახალგაზრდა ილია ჭავჭავაძე, რომელიც თვით ამ მემუარების ავტორის ნათლობასაც დასწრებია. მემუარებს ავტორი გადმოგვცემს არაერთ საინტერესო ცნობას ამ ადამიანებზე. ამ მხრივაც წინამდებარე წიგნს ერთგვარი მნიშვნელობა ენიჭება ჩვენი კულტურის ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისითაც.

VII

პაპის სიკვდილის ბაგრატიონების ოჯახს „პრიკაზმა“ მამულები აუწერა და საჯაროდ გაუყიდა. იწყება არზების წერა, დაუცხრომელი ფაციფუცი, რათა საბოლოო კატასტროფისაგან იხსნან ოჯახი. ეს ყველაფერი ხდება ბავშვის თვალწინ და წიგნის ავტორიც ამ ბავშვობის შთაბეჭდილებებს ძალზე მკაფიოდ გადმოგვცემს. იგი გვიხატავს იმდროინდელ სოფელს, რომელიც დანახულია არისტოკრატიულ ოჯახში აღზრდილი ბავშვის თვალთ. ამიტომ ყოველივე ამას ჩვენ კრიტიკული თვალთ უნდა შევხედოთ: მემუარი ეკუთვნის ადამიანს, რომელიც აღზრდილია იმ ფეოდალურ ოჯახში, იმ არისტოკრატიულ ბუდეში, რომელსაც ისტორიამ საგნებით სამართლიანად სასიკვდილო განაჩენი გამოუტანა; ბუნებრივია, რომ ავტორს ძვალ-რბილში აქვს გამჭდარი ამ წოდების მსოფლმხედველობა, იგი მისი ღვიძლი შვილია; ამიტომ მაღალი წოდების ყველა ტკივილს საკუთარ ტკივილად მიიჩნევს. ეს ნათლად ატყვია მემუარების პირველ ნაწილს.

პატარა ნიკო ბაგრატიონი თავიდანვე გატაცებული იყო ძველი წიგნებითა და ფანტასტიკური ზღაპრებით. ის მოუსვენარი და დაუცხ-

რომელი ტემპერამენტის კაცი იყო. 1899 წელს ნიკო ბაგრატიონი პეტერბურგს მიემგზავრება. ამ ხანებში მას აღედგრა შორეულ ქვეყნებში გამგზავრების სურვილი. საბაბად ის მოიგონა, თითქოს ლომებზე სანადიროდ აფრიკაში წასვლა უნდოდა, სინამდვილეში კი როგორც თვითონ ავტორი გადმოგვცემს, მას უნდოდა ენახა უცხო ხალხები, გაცნობოდა მათს ზნე-ჩვეულებებს, კულტურას, დამტკბარიყო უცხო ბუნების სილამაზით. პეტერბურგიდან ბაგრატიონი პარიზს მიემგზავრება, აქედან ჩადის მარსელში და მარსელიდან საოკეანო გემით მიდის აფრიკისაკენ; ერთხანს ის ჩერდება ალექსანდრიაში; იმ ხანებში ყველა – დიდი და პატარა, ქალი და კაცი ინგლის-ბურების მოსალოდნელ ომზე ლა-
VIII

პარაკობდა. მსოფლიოს ხალხები შეშფოთებით შეჰყურებდნენ იმ ამბავს, რომ იმპერიალისტური ინგლისის ბურების რესპუბლიკის მოსპობასა და განადგურებას აპირებდა. და აი, ნიკო ბაგრატიონის არსებაში ხდება უდიდესი გარდატეხა. სამოგზაუროდ უცხოეთში წასული ტურისტი ბრძოლის წყურვილით აღინთება და მტკიცედ გადასწყვეტს დადგეს დაჩაგრული ხალხის მხარეზე. ის მართლაც გაემგზავრება ტრანსვაალში და ბურებთან ერთად ებრძვის ინგლისელ ინტერვენტებს. ავტორი წერს: „მთელი ჩემი არსება მოიცვა ბურებისადმი თანაგრძობამ და უყოყმანოდ ღრმად გულში ამოვიჭერი დავხმარებოდი თავისუფლებისმოყვარე პატარა ხალხს, რომელსაც ინგლისის მოსპობას უქადოდა“.

ინგლის-ბურების ომმა იმდროინდელ პრესაში სათანადო გამოცხილი ჰპოვა. ქართველი ხალხის საამაყო შვილი ამხანაგი ლ. პ. ბერია აღნიშნავს: „ნოე ჟორდანიას ჯერ კიდევ 1898-1899 წლებში აშკარად გამოდიოდა დასავლეთ ევროპის იმპერიალიზმის აპოლოგიით, იცავდა კაპიტალიზმის ცივილიზატორული მისიის იდეას კოლონიური და ჩამორჩენილი ქვეყნებისათვის, ამტკიცებდა რა, რომ ჩამორჩენილმა კოლონიურმა ხალხებმა უცხოეთის კაპიტალის ბატონობა ისტორიულად აუცილებელ, პროგრესულ მოვლენად უნდა მიიჩნიონ და შესაფერისად შეაფასონ კაპიტალიზმის დამსახურებაო. ინგლისისა და ბურების ომთან დაკავშირებით ჟორდანიას აშკარად ჰქადაგებდა სოციალ-იმპერიალისტურ თეზისს“.* სწორედ იმ ხანებში, როცა ინგლისელი იმპერიალისტები, ეს პირისხლიანი ჯალათები თავს დაესხნენ ბურებს, ჟორდანიას წერდა: „ინგლისი დეე დარჩეს დიდებულ ინგლისად, ახალი ცხოვრების მოციქულად და ახა-

* ლ. პ. ბერია – „ამიერკავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციების ისტორიის საკითხისათვის“, მეექვსე გამოცემა, 1945 წ., გვ. 20.

ლი დროშის მატარებლად. დეე, ის ყოს ცივილიზაციის მე-
თაური და მებაირახტრეო“. („კვალი“, N 51, 1899 წ.).

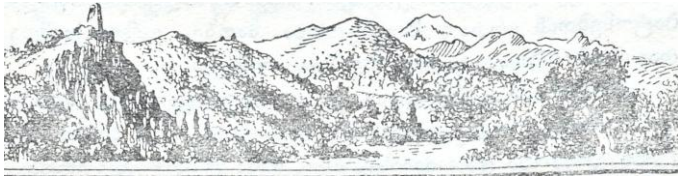
მაგრამ ნოე ჟორდანის აზრი – ქართველი ხალხის აზრი როდი
იყო. ქართველი პროგრესული ინტელიგენცია, მონინავე წრეები,
მთელი ქართველი ხალხი თანაგრძობით და აღტაცებით შესცქე-
როდა ბურების ბრძოლას და მათს გამარჯვებას ნატრობდა. იმდრო-
ინდელი ჟურნალ-გაზეთების ფურცლებზე დაიბეჭდა არა ერთი წე-
რილი, რომელიც გამსჭვალულია ბურებისადმი ამკარა სიმპატიით.
ეს სავსებით ბუნებრივია.

და აი ისეთ დროს, როცა ნაციონალისტი და ოპორტუნისტი,
ქართველი ხალხის მოღალატე და გამყიდველი ნოე ჟორდანი
მლიქვნელურ ხოტბას ასხამდა ინგლისელ დამპყრობლებს – ამ დროს
ქართველი კაცი იარაღით ხელში ებრძოდა ინგლისელების ურდოებს,
რომლებიც ველურად უსწორებდნენ ანგარიშს თავისუფლებისმოყვა-
რე ბურებს, სწავდნენ სოფლებს, ხოცავდნენ ქალებსა და ბავშვებს.
წინამდებარე წიგნში მოთხრობილი ამბავი ადასტურებს, თუ რაო-
დენად კეთილშობილური სულის ადამიანი იყო ნიკო ბაგრატიონი,
რომელსაც სიცოცხლის უკანასკნელ დღეებამდე, იმ განვლილი ბრძო-
ლის მოსაგონებლად „ნიკო ბურს“ ეძახოდნენ.

ნიკო ბაგრატიონი თავის მემუარებში ნიღაბს ჰგლევს პირსისხ-
ლიან ინგლისელ მტაცებლებს, რომელთაც კაპიტალიზმის არსებო-
ბის მთელ მანძილზე უდანაშაულო ადამიანთა სისხლის ზღვები
დააყენეს. ავტორი ვრცლად გადმოგვცემს ინგლის-ბურების ომის
მთელ ეპოპეას. საერთოდ ეს მემუარები ფრიალ საინტერესო ადამია-
ნური დოკუმენტია, რომლის გამოქვეყნებას მკითხველი კმაყოფი-
ლებით შეხვდება.

გ. ნატროშვილი

ბურებთან

ნაწილი პირველი

ბუნების სიმშვენიერე და მისი საკვირველებანი, ცისა და მიწის საიდუმლოებანი მუდამ იტაცებდა ჩემს ბავშვურ გონებას. არა ერთხელ მიოცნებია ფეხით მომეწვლი მთელი ქვეყანა და საკუთარი თვალით მეხილა თუ რისაგან შესდგებოდა ის და როგორ იყო დასახლებული. იმავე დროს ვნატრობდი, ისეთი ძალა მქონოდა, რომ შემძლებოდა შევბრძოლებოდი ცხრათავიან დევებს და ქვეყნად სიკეთე დამემყარებია.

ამ სურვილებს დღითი დღე მიღვიძებდა ჩემი მოხუცი გამდელი თინათინი თავისი შესანიშნავი ზღაპრებით და თქმულებებით.

გამდელი ჩემს მამიდებთან ერთად იზრდებოდა, ყურს უგდებდა მათ მეცადინეობას, მამიდებზე უკეთესად იცოდა ზეპირად უკვდავი რუსთაველის უბადლო ქმნილება.

1

მას იტაცებდნენ მისი გმირები, თავის ახალგაზრდა ქალბატონებთან ერთად მსჯელობდა მათზე, გამოთქვამდა თავის აზრებს... ტარიელზე შეყვარებულიც კი იყო...

გამდელი ისე წელა და ტკბილად მიყვებოდა ზღაპრებს, თითქოს ნაკადული ჩურჩულებსო. მის ხმაში იმდენი გრძობა და თილისმა იყო, რომ მე მთლად ვთრთოლდი, ღამე ვერ ვიძინებდი და გული იმ უცნობი მხარეებისაკენ მიილტვოდა, რომლებსაც გამდელი ამიწერდა. ყოველი ზღაპრის მოსმენის შემდეგ, სიტყვას ვაძლევდი ჩემს თავს, რომ ოდესმე უთუოდ წავიდოდი იმ საარაკო ქვეყნებში, თან საყვარელ ტარიელად გახდომას ვნატრობდი. მაგრამ ვიცოდი, რომ ამისათვის საჭირო იყო გაზრდა, დავაჟუკაცება, ძალ-ღონის მოკრება და ცოდნის მოხვეჭა.

ბევრი ლოდინი იყო საჭირო, რადგან მაშინ მხოლოდ

ხუთი წლის ვიყავი და უკანასკნელ წელს ვატარებდი სანუკვარსა და საყვარელ გამდელთან, რომელსაც ჩემთვის მუდამ მზად ჰქონდა კარგი ზღაპარი და გემრიელი ჩურჩხელა.

გადია მანებივრებდა, მიფარავდა ჩემი უფროსი ძმების თავდასხმებისაგან, მაგრამ უძლური იყო მამაჩემის ნება-სურვილის წინაშე და ამიტომ ის ცრემლებად იღვრებოდა, როცა მის კალთას მომგლიჯეს და ჩემს უფროს ძმასთან ერთად სასტიკ აღმზრდელს მიმაბარეს.

გაქრენ ზღაპრები, ტკბილი ოცნებები და მათთან ერთად ჩურჩხელებიც. აღმზრდელმა და მისმა თანაშემწეებმა დაინყეს ჩვენი მამაკაცური, მკაცრი აღზრდა: წერა-კითხვის გარდა, გვასწავლიდნენ ცხენზე ჯდომას, თოფ-ია-

2

რალის ხმარებას და გვაჩვენდნენ ყოველგვარი სიძნელებების ატანას.

მე განსაკუთრებულ უნარს ვიჩენდი თოფის სროლაში. მალე ისე გავინაწფე თვალი და ხელი, რომ გატრენილ ჩიტს არ ავაცდენდი. მომწონდა და მიყვარდა ეს ვარჯიშობა, ძალზე ვცდილობდი და სწრაფი დახელოვნებით აღტაცებაში მომყავდა ჩემი აღმზრდელი ბაქრო.

ჩვენი წვრთნა წარმოებდა ყოველდღე ერთი წესით და ამიტომ იგი მალე მოსაბეზრებელი გახდა.

ერთადერთი გასართობი ამ ჩვენს ერთფეროვან ცხოვრებაში, მცხეთაში¹⁾ ან წილკანში²⁾ ხატობაზე წასვლა იყო.

სალოცავად მივდიოდით მთელი ჩვენი შინაყმებით. წინასწარვე იგზავნებოდა როგორც სამღვდელოებისათვის მისართმევი ძღვენი და შესაწირი, ისე ჩვენი ოჯახისათვის სავეტრო ყოველგვარი სანოვაგითა და საკლავით დატვირთული ურმები.

სამგზავრო სამზადისების დროს ჩემი უფროსი ძმა ლევანი, რატომღაც გულგრილად იქცეოდა, მე კი პირიქით, ძალიან ვღელავდი, ყველაფერი უნდა გამეგო, ყველაფერში უნდა ჩაერეულიყავი. ხან ჩემი ახალგაზრდა მამიდების ოთახებში შევირბენდი, ხან თავლაში, სადაც ასუფთავებდნენ ცხენებსა და წესრიგში მოჰყავდათ უნაგირები და მოსართავეები.

ბოლოს, მოურავი მოახსენებდა მამაჩემს, რომ სამგზავროდ ყველაფერი მზად იყო. დიდი ხნის ნანატრ დღეს ჩვეულებრივ, შაბათისათვის დანიშნავდნენ, რომ

ბებიასა და დედაჩემისათვის საუკეთესო, ყველაზე გა-
ნიერ ურემს ამოარჩევდნენ. რომ არ დანჯღრეულიყვნენ,
ჭალებზე ბანრებს დახლართავდნენ, ზედ აუარებელ ლე-
იბებსა და ბალიშებს დაინყობდნენ და შემდეგ ნოხს გა-
დაათარებდნენ. ურემს ზევიდან ნოხისავე ჩარდახს გაუ-
კეთებდნენ. ამნაირად მონყობილ ურემს შეუბამდნენ ორ
წყვილ საუკეთესო კამეჩს; კამეჩები ისე იყვნენ დაბანილ-
ნი და გასუფთავებულნი, რომ გიშერივით ბზინავდნენ.
ურემებს, სადღესასწაულოდ, ფერად ტანსაცმელში გა-
მონყობილი მეაღალეები მართავდნენ, რომელდაც მეხ-
რეებად თან ახლდათ 8-10 წლის ბიჭები.

ურემზე პირველად ჩემი ლამაზი დედა ავიდოდა, შემ-
დეგ, თითქმის ხელზე ატატებულს, მოახლეები ბებიაჩემს
თამარს აიყვანდნენ, და როცა ძლივსძლივობით საბოლოო-
ოდ მოხერხებულად მოეწყობოდნენ, მაშინ პირველი ეს
ურემი დაიძვროდა ადგილიდან და მოშორდებოდა კიბეს.

დანარჩენი მსახურნი, რომელნიც თან უნდა გვხლე-
ბოდნენ, ჩქარობდნენ დამსხდარიყვნენ კიბიდან მოშორე-
ბით მდგარ სხვა ურემებზე, რათა უკან გაჰყოლოდნენ წინა-
ურემს, რა თქმა უნდა, იმ მანძილის დაშორებით, რაც
დადგენილი იყო მონინებისა და პატივისცემის ნიშნად.

ერთხელ, ერთ-ერთი ასეთი გამგზავრებისას, ჩვენ,
მამაჩემის მეთაურობით, სრულ საჭურველში გამონყო-
ბილნი, კიბეზე ვიდექით: ეროვნულ, შინდისფერ ჩოხებ-
ში ჩაცმულებს გვეკიდა ხანჯლები, ხმლები და მოკლე
თოფები მხარზე გვექონდა გადაგდებული.

დაიწყეს ცხენების მოყვანაც: მამას შესანიშნავი ღო-
ლის შავი ცხენი მოგვარეს, რომელიც თავისი ჩამოსხმუ-

ლი ფეხებით ამაყად მოაბიჯებდა, ფრუტუნობდა და ისე
აბრიალებდა დიდრონ თვალებს, თითქოს ეძებდა იმას,
ვინც გაბედავდა მასზე შეჯდომას. ორი მეჯინიბე ძლივს
უკავებდა თავს, მაგრამ მამამ მოსაზრებას არ აცალა,
ისე მარდათ მოიქნია ტანი და პირდაპირ კიბიდან უნა-
გირზე დაახტა, აღვირი მაგრად მოსწია და ამით ცხენს
ავრძნობინა, რომ ის მისი პატრონი იყო. მეჯინიბეები

განზე გახტნენ, ცხენი ყალყზე შედგა, მაგრამ მამამ მოხ-
დენილი მოძრაობით მოთოკა იგი და ეზოში გააჭი-
რითა.

ცხენოსანმაც და ცხენმაც აღფრთოვანება გამოიწვიეს
დამსწრე აზნაურებსა და ფარეშებში, რომლებიც უძვე-
ლესი ღროიდანვე დიდი მემამულის ყმებად ითვლებოდ-
ნენ. ჩვენი აღმზრდელების გარდა, კიდევ ოცი აზნაური
მანაც იქნებოდა. ყველანი მშვენივრად ჩაცმულნი და შე-
იარაღებულნი საჩქაროდ მიცვივდნენ თავიანთ ცხენებს,
რომ თან ხლებოდნენ მამაჩემს.

ბოლოს ჩვენი ჯერიც დადგა. მოუთმენლობისაგან
ვკანკალებდი, ჩემი თვალის წინ გაიელვა ტარიელის შე-
სანიშნავმა სახემ, და მიჩვენებოდა, რომ ის ჩემში განსხე-
ულდა და მეც, ამ ხოტბამესხმული გმირივით, თითქოს
ტაიჭს უკვე მივაქროლებდი.

ამ ოცნებებში გართული, უეცრივ ზაქრომ ხელით
ამიტაცა, თავის ცხენზევე უკან შემომისვა და მიბრძანა
მისი ქამარი ხელში მაგრად მჭეროდა; ცხენს მათრახი
გადაჰკრა და ჩემს ძმებსა და სხვა აღმზრდელებთან ერ-
თად მოვქუსლეთ, რომ მამას დავწვოდით და მასთან
ერთად გვევლო.

5

ამ გიჟურ ჭენებაში, უნდა გამოვტყდე, მღელვარების-
საგან კი არ ვცახცახებდი, არამედ შიშისაგან, – მეშინო-
და, რომ ცხენიდან გადმოვვარდებოდი, ზაქროს კი ერთ-
ხელაც არ მოუხედნია ჩემსკენ, რომ გაეგო, თუ რა მდგო-
მარეობაში ვიყავი.

მე კი მრცხვენოდა მეთქვა მისთვის, რომ მეშინოდა
და მთელი მგზავრობა ისე გადავიტანე, ერთი სიტყვი-
თაც არ გამომიმულავენებია ჩემი შიში.

აი, ასეთი სასტიკი ზომებით, ყოველგვარ პირობებ-
ში, გვაჩვენდნენ მედგრობასა და გამძლეობას.

შემდეგ როცა ცხოვრების ასპარეზზე გამოსვლა
მომიხდა, არა ერთხელ მომგონებია და მადლობის გრძნო-
ბით განვმსჭვალულვარ ჩემი მკაცრი, მაგრამ მანაც საყ-
ვარელი ზაქროსადმი, რომელიც ყოველთვის ცდილობ-
და ჩაეკონებია ჩემთვის, რომ საერთოდ მამაკაცი, და
მისი აზრით, განსაკუთრებით ბატონიშვილი, უნდა იყოს
ნამდვილი ვაჟკაციო. თვითონ ზაქრო ადლიანი მხარბეჭის
მქონე და ღონიერი, გულითაც მხნე და უშიშარი იყო.

მიმაჩემის მარჯვენა ხელად ითვლებოდა. მამა ხშირად მიდიოდა ხოლმე სახლიდან და მაშინ ის მთელ სახლს მართავდა.

ჩორთით მივდიოდით – მამას, მეტად თავაზიან ადამიანს, დაუშვებლად მიაჩნდა ქალებისათვის გადაესწრო და გზაზე მტვრის ბული დაეყენებია, მით უმეტეს, როცა საქმე დედას, დებს, ცოლს და ბავშვებს ეხებოდა, ამიტომ ურმები წინ მიდიოდნენ. საათნახევრის შემდეგ მივედით სვეტიცხოველის დიდებულ ტაძართან, რომელსაც უკვე განვლილი ჰქონდა თხუთმეტი საუკუნე მრავ

ვალტანჯული ქართველი ხალხის ისტორიისა და რომელსაც თავისი სიდიადით, გაჭირვების წუთებში, ბევრჯერ გაუმხნევებია ქართველთა გული.

ამ ჯერად კვირას მოგვიხდა ხატობაზე წასვლა.

ჩვენ წირვის ბოლოს მივუსწარიტ და ეპისკოპოსი მთელი თავისი კრებულით, სრულ შემოსილობაში შეუდგა პაპაჩემის ნიკოლოზის (სამწუხაროდ მე არ მოვსწარებივარ პაპას, ჩემს დაბადებამდე რამდენიმე ხნით ადრე გარდაცვლილა) და მიმაჩემის უმცროსი ძმის, ირაკლის ხსოვნის პანაშვიდის გადახდას. ირაკლი ნიჟეგოროდის პოლკის ოფიცერი ყოფილიყო და იმავე პოლკის ოფიცერს წერეთელს მოეკლა ეჭვიანობის ნიადაგზე.

ირაკლის ჯორჯაძის ქალი დაენიშნა. ნიშნობის შემდეგ ეს ამბავი აღფრთოვანებით უამბო თურმე მან თავის ამხანაგს წერეთელს. ირაკლის ვერც კი წარმოედგინა, რომ ის მისი მოქიშპე აღმოჩნდებოდა. ეჭვიანობით გაბოროტებულმა წერეთელმა დაუყოვნებლივ იძრო რევოლვერი, ესროლა და იქვე მოკლა.

ოცდაოთხი წლის ულამაზესი ვაჟუკაცის ასეთმა ნაადრევმა დაღუპვამ სიცოცხლე მოუსწრაფა ჯერ კიდევ მაგარ, ჯანიანს, სამოცდაორი წლის მოხუცს, ნიკოლოზს. შვილის სიკვდილს თან დაერთო ოჯახის მთლიანი დარბევა, რაზედაც შემდეგ მექნება ლაპარაკი.

პანაშვიდის შემდეგ სამადლობელი პარაკლისი გადავიხადეთ. მერმე გავეშურეთ წმიდა ნინოს დედათა მონასტრის – სამთავროს წინამძღვრის სანახავად და მისგან დალოცვის მისაღებად. წინამძღვარი ნინო, ცხოვრებაში კნენა ამილახვარისა, ქმრით დედაჩემს ენათე-

სავებოდა. ის მეტად ჭკვიანი, განათლებული ქალი იყო და დაქვრივების შემდეგ მკაცრ, ასკეტურ ცხოვრებას ეწეოდა. მონასტრის საქმეებს შესანიშნავად განაგებდა, დიდი პატივისცემა და სიყვარული ჰქონდა მოხვეჭილი როგორც მონაზვნებში, აგრეთვე მცხეთის ირგვლივ მდებარე სოფელთა მცხოვრებლებში.

მონასტერთან არსებობდა წმინდა ქართულ საწყისებზე დაფუძნებული ქალთა სკოლა, სადაც ქალიშვილები, განურჩევლად მათი წოდებისა და მდგომარეობისა, ღებულობდნენ განათლებას, აღზრდას და ემზადებოდნენ ღირსეული დედები ყოფილიყვნენ.

სამი დღე დავრჩით მასთან სტუმრად. ამ ხნის განმავლობაში სულ აღერსა და ნებივრობაში ვიყავით. მონასტრის არც ერთი სენაკი არ დარჩენილა, რომ არ გამოგვეცოცხლებია ბავშვური ხმაურით. ამ სენაკებში განუწყვეტლივ გვიმასპინძლებოდნენ ყოველგვარი ტკბილეულობით – ჩურჩხელებით, ფალუსტაკით, ჩამიჩით და გემრიელი ცხელი ნაზუქებით, მაგრამ ყველაზე უფრო ვტკბებოდით იმ თავისუფლებით, რომელიც მოგვანიჭა ჩვენი აღმზრდელების მახვილი თვალის და შეუბრალებელი სიმკაცრის მოშორებამ.

მამაჩემის მხლებელ მამაკაცთა ამაღას, წმიდა სავანის კედლებს შიგნით შემოსვლის ნება არ ჰქონდა. ამიტომ კარავი მონასტერთან გაშალეს და დროს უქმად არ კარგავდნენ – გაბმით ლხინობდნენ, საიდანლაც ზურნაც კი მოიყვანეს. გაფიცებული საცეკვაო ხმები აღწევდნენ მოხუცი ნინოს სმენამდე. ეტყობოდა მას არ სიამოვნებდა ეს, რადგანაც აღკვეცილთა შორის ბევრი ახალგაზრ-

8

და ქალი ერია და შესაძლო იყო მათში დათრგუნვილი ნამდვილი ცხოვრების სურვილი ხელახლა გაღვიძებულიყო, მაგრამ წინამძღვარი რატომღაც მაინც სდუმდა. მამასაც არ უნდოდა აეკრძალა მონასტრის კედლებთან საუკუნოებით დანესებული ლხინი.

გათავდა ხატობა. ნეტარი უდარდელი დრო ისე გაქრა, თითქოს ჯადოქრული წუთები ყოფილიყოს. უკვე სახლს, მეცადინეობას უნდა დავბრუნებოდით და შეწყვეტილიყო ჩვენი მხიარულება. მივიღეთ რა ეპისკოპოსისა და ნინოს კურთხევა, გავეშურეთ უკანვე სახლისა-

კენ ყოველგვარი წესებისა და ეტიკეტის დაცვით.

აი, ჩვენ უკვე სახლში ვართ. ისევ დავუბრუნდით გონებრივ და ფიზიკურ მეცადინეობას. უკანასკნელი მე ძალზე მლლიდა და მქანცავდა; უჯანო, სუსტი ბავშვი ვიყავი, ხშირად ავადმყოფობდი და ოჯახის ლამაზ წევრთა შორის მახინჯად ვიყავი მიჩნეული, რის გამო მშობლები მაინცადამაინც არ მწყალობდნენ. ამან საგრძნობი დაღი დაასვა ჩემს სულს, რომელიც მუდამ სითბოს და ალერსს ეძებდა; ამიტომ იყო, რომ ყოველი უბრალო საბაბის გამოც გამდელთან მივრბოდი გულში ჩასაკრავად და ალერსის მისაღებად.

მან იცოდა ჩემი სულიერი წონასწორობის აღდგენა. მის მეტი მე არავინ მყავდა, ვისთანაც შემძლებოდა მივსულიყავი და ჩემი მწუხარება გამეზიარებია. დედა მუდამ მოუცლელი იყო. ის ძლივს ასწრებდა მასპინძლობა გაენია აუარებელ ნათესავებისა და მამაჩემის მეგობრებისათვის, რომლებიც ძველი სტუმართმოყვარეობის გამო მუდამ ავსებდნენ ჩვენი სახლის დიდ დარბაზებს. დე-

9

დას, როგორც ვთქვი, არამც თუ ეცალა ჩვენთვის, არამედ მეტწილად იშვიათად ვხედავდით მას.

დილაობით, ჩვენი აღმზრდელების თანხლებით გამოვეცხადებოდით მშობლებს, ხელზე ვემთხვეოდით დედას და მამას, შემდეგ ვუპასუხებდით ერთი და იგივე კითხვებზე – ჯანმრთელობის და სწავლის შესახებ და ღონჯად დავსხდებოდით მაგიდის ბოლოში ფინჯან რძის მოლოდინში. ჩაის ჩვენ არ გვასმევდნენ, მას მხოლოდ ბებიას და მეტად პატივსაცემ, სახელოვან სტუმრებს მიართმევდნენ ხოლმე. ახალგაზრდებს, იმისდა მიხედვით, წლის თუ რა დრო იყო, მიუტანდნენ მწვადებს, შემწვარ გოჭს, ნედლე თევზს – ორაგულს, რომელიც ბევრი ცურავდა განიერ ქსანში, განსაკუთრებით გაზაფხულზე, როცა ის ქვირითს ყრიდა მდინარის სათავეში.

მამაჩემი ძველი გვარის ნაშიერი და მეთვის შთამომავალი იყო – მეფე არჩილის ხაზით, იმ არჩილის,³⁾ რომელმაც იმპერატორ პეტრე პირველის⁴⁾ დროს, თავისი დღეები რუსეთში დალია. მეფე არჩილის ვაჟი ალექსანდრე, პეტრეს ბავშვობის მეგობარი, არტილერიის პირველი ფელცეხმეისტერი იყო, პეტრე დიდის გვერდით მონაწილეობას ღებულობდა პოლტავის ბრძოლაში.⁵⁾

ამ ბრძოლაში ტყვედ ჩავარდა, ათი წელიწადი სტოკ-ჰოლმის⁶⁾ ციხე-სიმაგრეში გაატარა და განთავისუფლების შემდეგ, პეტერბურგის კენ მომავალი, გზაში გარდაიცვალა.

მამაჩემი სამხედრო სამსახურში მსახურობდა, გენერალ ოგლობუიოს⁷⁾ ადიუტანტად იყო, მასთან ერთად გაატარა კავკასიის მთელი ომი და პორუჩიკის ჩინში, ოჯა-

10

ხური მდგომარეობის გამო, იძულებული იყო სამსახურისათვის თავი დაენებებია.

მამა გვიამბობდა ხოლმე, რომ თურქეთის არმიის დამარცხებისას⁸⁾ ტყვედ ჩავარდნილმა თურქეთის გენერალურმა შტაბმა, რომლის უფროსი ინგლისელი უილიამსი ყოფილიყო, არ მოინდომა გაეგლო ჩვენი მთავარსარდლის წინ, როგორც დამარცხებულს და რუსეთის გენერალურ შტაბიდან ნებართვა მიიღო პეტერბურგში თავისუფლად წასულიყო.

ასეთი უცნაური განკარგულების გამო, არა მარტო ჯარი იყო ნაწყენი, არამედ მთელი რუსეთიც.

ცნობილია, რომ ინგლისელები, ჯერ კიდევ უძველესი დროიდანვე ცდილობდნენ ძირი გამოეთხარათ რუსეთის სიძლიერისათვის, ხან სპარსეთისა და ხან თურქეთის მხრიდან, მაგალითად, ნადირ-შაჰის⁹⁾ დროს გამოჩნდა ვიღაც ინგლისელი ავანტიურისტი ელტონი, რომელიც აგულიანებდა ნადირ-შაჰს, თავს დასხმოდა რუსეთს, სამხედრო მზადებას კი დაიწყეს, მაგრამ ამ დროს, საბედნიეროდ, სპარსეთში აჯანყებამ იფეთქა და ნადირ-შაჰი მოკლულ იქნა.

სპარსეთი მოიცვა ანარქიამ¹⁰⁾ და რუსეთის წინააღმდეგ გალაშქრების ამბავი დროებითი დავიწყებას მიეცა. იმავე დროს, პეტერბურგში ინგლისის ელჩი უიტვორტი დედოფალ ეკატერინესთან – შემდეგში ეკატერინე მეორესთან¹¹⁾ – ლხინობდა.

ალექსანდროპოლში,¹²⁾ როცა გენერალ ოგლობუიომ დამარცხებული ანატოლიის არმია განაიარაღა, თურქეთის არმიის მთავარსარდალმა თვაშა ზიულიმ არ ინება

11

თავისი იარაღი მისთვის ჩაებარებია, როგორც მან უწოდა, მოღალატისათვის და როცა მამაჩემის ვინაობა გა-

იგო, იარაღი, როგორც ღირსეულ პიროვნებას, მას გადასცა. მისეული თოფი დიდი ხნის განმავლობაში მე მქონდა სახლში, შემდეგ კი საქართველოს მუზეუმს გადავეცი.

როცა მამაჩემი ფაშას თოფს ართმევდა, მისი ყურადღება ერთმა ლამაზმა ახალგაზრდა სამხედრო პირმა მიიქცია თურმე, ალბათ, ფაშას ადიუტანტმა, რომელიც მონივნებით მდგარა ფაშას უკან.

ფაშას თავის მხლებელი მამიჩემისათვის გაუცვნია და მათთვის საუბრის საშუალებაც მიუცია. მამაჩემი გამოლაპარაკებთ ახალგაზრდას და ვინაობაც უკითხავს.

ახალგაზრდას მშვენიერი, წმინდა ქართული ენით უპასუხნია, რომ მისი წინაპრები – ქართველები, თურქეთში გაუყიდნიათ, და თუმცა მუსულმანობა ძალდატანებით მიუღიათ, ენა მაინც შეუნარჩუნებიათ. ამ ახალგაზრდის და მისი ძმის ოცნება ყოფილა ოდესმე როგორმე დაბრუნებოდნენ სამშობლოს.

მაგრამ საბრალო ახალგაზრდა, რომლის თვალეში ვედრება გამოიხატებოდა, სამხედრო ტყვედ არ ითვლებოდა, რომ გადაცვლა მოხერხებულიყო, არამედ, საუბედუროდ, თურმე მონა ყოფილიყო; ამასთანავე, ეტყობოდა, რომ ფაშას ეს ახალგაზრდა დიდათ უღირდა, და მამაჩემს მისი განთავისუფლების ცდამ ამაოდ ჩაუარა.

მამაჩემი, როგორც აღვნიშნე, ოჯახური პირობების გამო იძულებული გამხდარა სამხედრო სამსახური მიეტოვებინა.

12

ნიკოლოზ პირველმა¹³) თვალთმაქცურად უწოდა საქართველოს თავისი „გვირგვინის მარგალიტი“. დიდი დღესასწაულის დროს საქართველოს ღერბი მესამე რიგში მიჰქონდათ, ნამდვილად კი საქართველოში სულ სხვა პოლიტიკას აწარმოებდა.

ქართველი ხალხის გულის მოსაგებად იმავე ნიკოლოზ პირველმა მცხეთის ტაძრის დათვალიერებისას¹⁴) რუს ეგზარხოს¹⁵) „ღურაკი“ დაუძახა, თითქოს იმისათვის, რომ მან სვეტიცხოვლის შესანიშნავი ქართული ფრესკები კირით გაათეთრებინა.

ვორონცოვი¹⁶) ფრთხილად განაგრძობდა ქართველი ხალხის დამონების საქმეს. მან პირველმა შექმნა ე. წ. „პრიკაზი“, სადაც მემამულეებს შეეძლოთ დაეგირავები-

ნათ თავიანთი მამულები და ქონება, ვითომდაც მათივე სასარგებლოდ.

საქმის კარგად და წესიერად დაყენებისათვის მოიწვია ვილაც ებრაელი ხასკინი, როგორც მცოდნე ფინანსისტი, რომელმაც სულ ცოტახანში გაფუჭვანა მემამულეები, მოაგროვა ორი მილიონი მანეთი და ამ ფულიანად ამერიკაში გაიქცა.

პაპაჩემს ვალად დაედვა ექვსასი ათასი მანეთი თავისი პროცენტებით, ეს ისეთი დიდი თანხა იყო, რომ მის გონებას ვერც კი წარმოედგინა. გადახდის ვადები მალე მოვიდა და რადგანაც ფული არ მოეპოვებოდა, სახლიდან ორი ურემი ვერცხლეულის და რამდენიმე ძვირფასი ნივთის გატანა მოუხდა.

ყველაფერი ეს ახალგორელმა სომეხმა მზარეულოვმა შეისყიდა და ფული „პრიკაზში“ იქნა შეტანილი

13

სართის, ანუ პროცენტების გადასახდელად. ვალი კი კვლავ ვალად დარჩა. დაიწყო სატანჯველი ხანა ოჯახისათვის, რომელსაც მთავრობა ისედაც არ უყურებდა კარგი თვალით მამაჩემის პაპის ედიშერ ივანეს-ძის გამო, რომელიც მაშინ, როცა იგი 22 წლისა ყოფილა, თავად თარხნიშვილთან, ჯავახიშვილთან და სხვებთან ერთად მონაწილეობა მიუღია 1810 წლის გლეხთა აჯანყებაში¹⁷) მარკიზ პაულუჩის¹⁸) დროს. ამისათვის იგი გადაუსახლებიათ ჯერ ვლადიკავკაჟში¹⁹), შემდეგ კი რუსეთში, სახელდობრ სად, დღემდე საიდუმლოებითაა მოცული. მიწერ-მონერის ნებაც არ ჰქონია.

ასე უკვალოდ გაჰქრა ის. მას დარჩა ქვრივი თამარი, მაჩაბლის ქალი და სამი წლის ვაჟი. თამარი საცხოვრებლად თავისი მშობლების სახლში დაბრუნდა, რადგან მას ეშინოდა, კიდევ რამე ახალი უსიამოვნება არ მიეყენებია მთავრობას და ნათესავებს, რომელნიც ყოველივე ღონისძიებებით ცდილობდნენ წაერთმიათ მისთვის მიწები. მშობლებთან წასული თამარი განუწყვეტლივ უგზავნიდა თხოვნებს გენერალ ერმოლოვს²⁰) და თხოვდა, რომ მცირეწლოვანის შვილისათვის მეურვედ გენერალ-მაიორი კონსტანტინე ბაგრატიონ-მუხრანელი²¹) დაენიშნათ.

როცა ნიკოლოზს ჩვიდმეტი წელი შესრულებია, იგი თავის დედით დაბრუნებულა მამისეულ მამულში და შე-

ურთავს ივანე ჯორჯაძის ასული თამარი.

პაპაჩემი ნიკოლოზი გორის რაზმში²²) მსახურობდა და დაჯილდოვებული ყოფილა ჯარისკაცის გიორგის ჯვრით.

დედაჩემის გადმოცემით, ნიკოლოზს დიდი უნარიანი

14

და გამჭრიახი გონება ჰქონია. ყველაფერი აინტერესებდა. ცდილობდა, რომ შვილებისთვის, განსაკუთრებით ვაჟებისათვის, კარგი განათლება მიეცა, რომ მათ შეძლებოდათ ღირსეულად მხარში ამოდგომოდნენ იმდროინდელ ჭკვიანსა და სწავლულ ადამიანებს. პაპაჩემის ოჯახში მსვლელობა ჰქონიათ პლატონ იოსელიანს²³) და სრულიად ახალგაზრდა რაფიელ ერისთავს²⁴), რომელიც ძალიან მხიარული და ცეკვების მოყვარული ყოფილა. ის, თურმე, ცეკვებს ასწავლიდა ჩემს უმცროს მამიდებს, ერთი მათგანი, ლამაზი მართა კიდევ შეყვარებია, მაგრამ უიმედოდ.

პაპაჩემის ხშირი სტუმარი ყოფილა ნიკოლოზ ბართაშვილიც. იქ კითხულობდნენ მის ლექსებს და თარგმამღერებდნენ „სულო ბოროტოს“.

შემდეგ პაპაჩემის ოჯახს ხშირად ეწვეოდა ხოლმე ახალგაზრდა პოეტი, ილია გრიგოლის-ძე ჭავჭავაძეც, რომელიც დუშეთის მაზრაში 1864 წელს მომრიგებელ შუამავლად დაუნიშნავთ, შემდეგ კი მოსამართლის თანამდებობაზე გადაუყვანიათ. თანახმად მაშინდელი ეტიკეტისა, ილია სადარბაზოდ დადიოდა მისდამი რწმუნებულ მაზრის ყველა მემამულესთან, ჩვენი სახლი კი, როგორც დუშეთთან ახლომდებარე, ახალგაზრდებით ყოველთვის სავსე, რომელიც წარმოადგენდა მხიარულ კულტურულ წრეს, უფრო მეტად იზიდავდა ახალგაზრდა პოეტს. მის მოსვლას ყოველთვის მოუთმენლად ელოდებოდნენ თურმე. მე დავიბადე 1868 წელს, და, ფრონტიდან მამაჩემის ერთ-ერთ დროებით ჩამოსვლის დროს მომნათლეს, და სწორედ მაშინ განსაკუთრებით გამოუჩენია თავი ახალ-

15

გაზრდა ჭავჭავაძეს თავისი მჭევრმეტყველებით. მას მამაჩემისათვის მიუმართავს შესანიშნავი ქართული ენით და ურჩევია, რომ შვილები ქართულ წესზე აღეზარდა და ჩაენერგა მათთვის სამშობლოსა და ხალხის სიყვარული.

ამ ხანებში პაპაჩემის ოჯახი საგრძნობლად შერყეული ყოფილა ხასკინის მიერ ფულის გატაცების გამო. ამას თან დართვია გლეხების ბატონყმობიდან განთავისუფლება²⁵), რასაც მემამულეები, კერძოდ პაპაჩემი მძიმე მდგომარეობაში ჩაუგდია.

საქართველოში ბატონყმობის არსებობის შესახებ ცნობები XVII საუკუნიდან გვხვდება, დაკანონებულ ხასიათს კი XVIII საუკუნიდან – მეფე ვახტანგ VI -ის²⁶) დროიდან ღებულობს. ვახტანგი ნიკოლოზის პაპის სახლი-შვილი იყო, და ამ საფუძველზე საგვარეულო თოფი მისი ვაჟის ბაქარისაგან გადაეცა მეფე კონსტანტინეს, შემდეგ – დამოუკიდებელი ედიშერს და ედიშერისაგან – პაპაჩემს ნიკოლოზს, რასაც მოწმობს თვით თოფზე არსებული წარწერები. ეს თოფი, როგორც რელიკვია, ჩვენს სახლში ინახებოდა და ამტკიცებდა გვარეულობაში ჩვენი შტოს უფროსობას. 1925 წელს ეს თოფიც საქ. მუზეუმს ჩავაბარე.

* *

თავადი ვორონცოვი თავის პოლიტიკას ატარებდა, მისი მეუღლე კი – ელისაბედ ქსავერის ასული, გრაფ ბრანიცკის ქალი, ცნობილი თავადი პოტიომკინ-თავრიზელის დისწული, თავის მხრივ მართავდა შესანიშნავ

16

ნადიმებს, ქმრებს და მამებს აიძულებდა, ამ წვეულებებზე მიეყვანათ თავიანთი ცოლები და ქალიშვილები ახალ მოდაზე ჩაცმულები. მკერავებად გამოწერილი იყვნენ ფრანგი ქალები. ამ ქალების ერთმა ჯგუფმა თბილისში გახსნა სამკერვალო სახლი „რუსელი“. მოღებზე აუარებელი ფული იხარჯებოდა.

ამ ახალი წესების გავლენით, ქართველმა ქალებმა თანდათანობით იწყეს ეროვნული ტანსაცმელის გახდა და მის ნაცვლად ევროპულის ტარება. სწავლობდნენ რუსულსა და ფრანგულ ენებს, რისთვისაც გახსნილი იყო პირველი ფრანგული პანსიონი ქალებისათვის, მაღამ ფავრის ხელმძღვანელობით.

კენინა ვორონცოვისა თვითონ დადიოდა სოფლებში – იმ თავადაზნაურთა ოჯახებში, სადაც ახალგაზრდა ქალები ეგულავებოდა; მისი მისვლის შედეგად უკმაყოფილო მამებს უხდებოდათ ლეიბის ქვეშ შენახულ არა

ერთი ასი მანეთის გამოღება, ანდა ცნობილ „პრიკაზი-სათვის“ მიმართვა.

ასეთსავე მდგომარეობაში ჩავარდა პაპაჩემი ნიკოლოზ ედიშერის-ძე. მას ოთხი ქალიშვილი ყავდა, უფროსი – სალომე, მამის საყვარელი შვილი, გათხოვილი იყო თავად არჩილ ბაგრატიონ-მუხრანელზე, მუხრანელებიდან ყველაზე მდიდარ თავადზე. მისი შესანიშნავი, მაღალსვეტებიანი სახლი, ანჩისხატის ტაძრის გვერდით მდებარეობდა. ეს სახლი, კარგი ქართველი ხუროთმოძღვრის გემოვნებით აშენებული, ნახევრად ევროპულად, ნახევრად ქართული სტილით იყო მოწყობილი.

არჩილი ყოველგვარი გასართობების და ცირკის დიდი

17

მოყვარული 29 წლის ვაჟკაცი, უშვილოდ გარდაიცვალა, მაღლიერმა ცირკის მსახიობებმა არჩილის კუბო მცხეთამდე წაიღეს ხელით. მას დარჩა მეუღლე, რომელსაც არჩილის ნათესავები მოსვენებას არ აძლევდნენ, ბოლოს ის საშინელ გაჭირვებას განიცდიდა. მისი მშობელი ოჯახიც, ძალზე დაღარიბებული, ვერაფრით დაეხმარა.

მეორე ქალიშვილი, 14 წლის ლამაზი მართა, განსაკუთრებით მოეწონა ვორონცოვის მეუღლეს და ერთხელ წაიყვანა თავის ნადიმზე.

ნადიმზე ყველაზე უკეთესი შთაბეჭდილება მართამ მოახდინა. მისმა შესანიშნავმა სილამაზემ მიიპყრო იქ მყოფი მთელი ახალგაზრდობის ყურადღება. მაგრამ მართას ასეთმა მოწონებამ მამამისი საგონებელში ჩააგდო, – პაპაჩემს სიძედ გარდა ქართველისა, არავინ უნდოდა, ამიტომ მან მართას გათხოვება დააჩქარა და ცოტახნის წინათ დაქვრივებულ თავად რევაზ ერისთავს გაატანა ცოლად. რევაზი ძალიან მდიდარი, მაგრამ საცოლზე თითქმის 40 წლით უფროსი, მეტისმეტად ეჭვიანი კაცი გამოდგა.

რევაზმა ახალგაზრდა ცოლი ჩაკეტა თავის თეთრ სასახლეში; ეს სასახლეც ისეთივე ლამაზი და სვეტებიანი იყო, როგორც თბილისში არჩილ მუხრანელის სახლი; ის მდინარე ქსნის ნაპირზე მდებარეობდა, საცხოვრებელ ადგილებიდან სრულიად განცალკევებულად. რევაზის პირველი ცოლი ეკატერინე,²⁷) პოეტ ნიკოლოზ ბარათაშვილის მკვიდრი და იყო, რომელთანაც ხშირად და

ბუნების წიაღში, სადაც უღრანი ტყე შემოსალტოდა ან-
კარა, ჩქარ მდინარე ქსანს და სადაც ირმის ჯოგები ისე
მოდიოდნენ წყლის დასალევედ, რომ ადამიანებს არც
კი ერიდებოდნენ, პოეტს მრავალი დღე გაუტარებია.

ხშირსა და ფოთლოვან ტყეში გაისმოდა ბულბულის
სტვენა, სადაც მწყემსი სალამურს უკრავდა და შორს
კი, ვილაცა ურმულს მღეროდა.

მრავალხმიანი, გულწრფელი სიმღერა იფანტებოდა
ლაჟვარდში და აღრიანი დილის ჰაერში მისი გამოძა-
ხილი აღწევდა სასახლემდე, სადაც ყველაფერი თანდა-
თანობით გამოცოცხლებას იწყებდა. პირველი თვითონ
პატრონი გამოდიოდა აივანზე და მაღლიერი თვალით
უყურებდა მის ირგვლივ გაშლილ პანორამას, უნებუ-
რად იხდიდა ქუდს და პირჯვარს იწერდა.

ეს მინიერი სამოთხე მთელს არემარეში უხვად აფრქ-
ვევდა ბალისა და მინდვრის ყვავილების სურნელებას.

მთელი სახლი, მზის მცხუნვარე სხივებში გახვეული,
რალაც ფეერიულ ჰაეროვან შენობას აგონებდა ადამიანს.

აქ, ბუნებასთან ახლოს, ბარათაშვილს არა ერთხელ
განუცდია უიმედო სიყვარულით გამოწვეული გულის
ტკივილიც.

როგორც პოეტს, მას ხელგაშლილი ხედებოდნენ,
აღფრთოვანებაში მოდიოდნენ და ხოტბას ასხამდნენ მის
მუზას, მაგრამ ღარიბ და კოჭლ ახალგაზრდისათვის ეს
არ კმაროდა.

ყოველივე ეს გავლენას ახდენდა ახალგაზრდა კაცზე,
მით უმეტეს, რომ მის გატაცებას და სიყვარულს ყოველ-
თვის იწვევდნენ საქართველოს ულამაზესი ქალები, რო-

გორც, მაგალითად, თავად ალექსანდრე ჭავჭავაძის ქა-
ლიშვილი, ეკატერინე²⁸) და ქეთევან შალვა ერისთავის
ასული, ელიზბარ ერისთავის მეუღლე.

მიუხედავად დიდი სურვილისა, რომ არავისთვის არ
ეჩვენებია თავისი საუნჯე – მეუღლე, ამაყ მემამულეს
ერისთავს არ შეეძლო სხვებს ჩამორჩენოდა და არ გა-
დაეხადა პირველი შვილის ნათლობა. მან დიდი წვეულე-
ბა გამართა, სტუმრები ანადირა კიდევ. მხოლოდ ერთი

პირობით: – ირმები არამც და არამც არ მოეკლათ. უძველესი დროიდან არსებობს ლეგენდა, თითქოს ბაგრატიონის სახლიდან მტრებმა ქორთა ბავშვი ტყეში გაიტაცეს და იქ ნადირის შესაჭმელად დასტოვეს, მაგრამ ბავშვს ირემმა ძუძუ აწოვა და გამოზარდაო. ამიტომ ბაგრატიონის ოჯახის ყველა წევრს და მათ ახლო ნათესავებს აკრძალული ჰქონდათ ირმის მოკვლა.

ერისთავს ნათლობაზე მოპატიუებული ჰყავდა მეფის ნაცვლის, თავადი ვორონცოვის მთელი ამალა, მისი ახალგაზრდა ადიუტანტის გრათ ვორონცოვ-დაშკოვის²⁹⁾ მეთაურობით. დაშკოვი ნათლიად იყო მიწვეული.

ახალგაზრდები სამი დღის განმავლობაში ქეიფობდნენ, მხიარულობდნენ და მიუხედავად ეჭვიანი ქმრის სიმკაცრისა, მაინც ახერხებდნენ და ბედავდნენ აღფრთოვანებული თვალებით ემზირათ სილამაზით ბრწყინვალე ახალგაზრდა კნეინასათვის.

შემდეგში, როცა ვორონცოვ დაშკოვი მეფისნაცვლად დანიშნეს და კვლავ დაბრუნდა თბილისში, მოიგონა თავისი ახალგაზრდობა, მილტომში³⁰⁾ მხიარულად გატარებული დრო და მოისურვა ერისთავის ოჯახის რომე-

20

ლიმე წევრის ნახვა, მაგრამ აღარავინ იყო, მოხუცები უკვე გარდაცვლილიყვნენ, რევაზის ერთადერთი ქალიშვილი კი ქმართან ერთად ვლადიკავკავში ცხოვრობდა.

პაპა ნიკოლოზის სიკვდილის შემდეგ, მამაჩემს მოვალეები იღრჩობდნენ, „პრიკაზი“ მამულეებს უწერდა და საჯაროდ უყიდდა. ამნაირად გაუყიდეს თბილისში მტკვრის მთელი მარჯვენა ნაპირი მუხრანის ხიდიდან დანწყებული. იქ მაშინ ბორანი მუშაობდა, რომელსაც ხალხი ავლაბარში გადაჰყავდა. ეს ბორანი საგრძნობ შემოსავალს იძლეოდა, ესეც მოგვესპო. ასე ამნაირად მივდიოდით საბოლოო გაღატაკებამდე. ბოლოს, ბევრი ტანჯვის შემდეგ, მამამ პეტერბურგში წასვლა გადაწყვიტა, რომ თხოვნა მიერთმია მეფე ალექსანდრე მეორისათვის,³¹⁾ რათა მისთვის მოეხსნათ სახაზინო ვალი 600 ათასი მანეთის რაოდენობით და მისი პროცენტებიც.

მეტი ცდა აღარ შეიძლებოდა. არზა დაუნერა ახლად შექმნილმა სიძემ, იმ დროის შესაფერად დიდად განსწავლულმა, მრავალ აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა, ცნობილმა მწიგნობარმა პლატონ ეგნატეს-ძე იოსელიანმა.

იმ ხანად, ალექსანდრე II-ის ნაცვალი კავკასიაში, მისი ძმა მიხეილ ნიკოლოზის-ძე იყო.³²⁾ ის ცდილობდა ხალხს თავდაბალ კაცად მოჩვენებოდა. ხშირად დადიოდა ბაზარში, გამბედავი და ენამახვილი ყარაჩოხელები „მიხაკო“-ს უძახოდნენ, დამტვრეული რუსულით ელაპარაკებოდნენ და სანოვაგეს თავაზობდნენ.

მისი მეუღლე – გერმანელი ქალი, ოლგა თეოდორეს ასული, მკაცრი წესების ადამიანი იყო. თვითონ ძალიან მშვიდსა და სათნო ცხოვრებას ეწეოდა და სურდა, რომ

21

მთელი საზოგადოება ასევე მოქცეულიყო. თავად ბარიატინსკის³³⁾ მხიარულ წვეულებებსა და დროსტარებას მიჩვეულთათვის, ასეთი ცხოვრება მეტად მოსაწყენი აღმოჩნდა. ოლგა თეოდორეს ასულის დაუინებით, ციმბირში გადასახლეს ანდრონიკაშვილი, რომელმაც აფხაზებისა და მეგრელების ძველ ჩვეულებას ნაბაძა და საცოლედ მოიტაცა აბაშიძის ქალიშვილი.

თავისი შვაბების გადმოსახლებით, ოლგა თეოდორეს ასულმა თბილისში დიდი ახალშენი მოაწყო, რისთვისაც დაუთმეს მტკვრის მარცხენა ნაპირი – ვერის ხიდიდან მოყოლებული დიდუბემდე – თავისი შესანიშნავი ბაღებით. ახალშენს გადასცეს ძროხები და მერძეობისათვის საჭირო ინვენტარიც. ეს შვაბები მთელ თბილისს აწოდებდნენ რძის ნაწარმს; ბორჩალოს რაიონშიაც დააარსეს ყველის დასამზადებელი ქარხნები. ამ ქარხნებში ისინი იყენებდნენ ადგილობრივი მცხოვრებლების შრომას, რაშიაც უმნიშვნელო გროშებს იხდიდნენ.

დიდი მთავრის დროს, უცნაურმა „პრიკაზმა“ თავისი სახე თანდათან შეიცვალა.

* *

იოსელიანის მიერ საქართველოს არქეოლოგიის შესახებ მრავალრიცხოვანი ნაშრომების გამო სრულიად ღირსეულად დამსახურებულმა პროფესორის მაღალმა წოდებამ და დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის-ძის კანცელარიის ღირეექტორის თანამდებობამ ააგულიანა მამაჩემის მესამე და, ძალიან განათლებული და ნაკით-

22

ხი – ანა ნიკოლოზის ასული, ცოლად გაჰყოლოდა მას, მაგ-

რამ ისიც თითქმის 30 წლით უმცროსი იყო თავის ქმარზე. წლოვანებაში ასეთი განსხვავების გამო, ანა თავის მეუღლეს მხოლოდ „ბატონობით“ მიმართავდა ხოლმე.

დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის-ძე მეტისმეტად წყალობდა პლატონ იოსელიანს და ხშირად აპატიებდა ხოლმე მას ზოგჯერ არა თავაზიან და ახირებულ საქციელს, მაგალითად, ერთხელ იოსელიანის კაბინეტში თურმე შესულა დიდი მთავარი და, იოსელიანისათვის, რომელიც ამ დროს რაღაცას წერდა, მიუმართავს: „პლატონ იგნატიევიჩ!“ – პლატონს ხმა არ გაუცია, მეორედ დაუძახნია, იოსელიანს წერა კვლავ განუგრძვია. ეს უხერხულობა რომ გაექარწყლებია, დიდ მთავარს უთქვამს: „მე სულ დამავინწყდა, რომ როდესაც ფილოსოფოსი წერს, ხელი არ უნდა შეუშალოო“ „სრული სიმართლეა, თქვენო აღმატებულებავ,“ – უპასუხნია პლატონს.

პლატონის მიერ მეუღლისადმი თავაზიანი მოპყრობისა და მისი ღრმა ინტელიგენტობის წყალობით, მათი წლოვანების განსხვავება, როგორღაც შესამჩნევი არ იყო, თუმცა, პაპაჩემი რომ ცოცხალი ყოფილიყო, მიუხედავად იოსელიანის ბევრი დადებითი მხარეებისა, ეს ქორწინება მაინც არ მოხდებოდა, რადგან პაპა მოითხოვდა, რომ სიძეები წარმოშობით მისებრ მაღალი წოდების ყოფილიყვნენ. პლატონი დიდ პატივს ცემდა თავის მეუღლის ოჯახის წევრებს, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ზოგჯერ მაინც წამოცდებოდა ხოლმე ყველა მუხრანელების მიმართ: – „ფულის მკვნეტავეები არიანო“. თვითონ პლატონი მეტად ყაირათიანი იყო.

23

თხოვნა, ხასკინისეული ვალის ჩამოწერის შესახებ უკვე დანერგილი იყო და მცხეთაში კურთხევის მიღების შემდეგ, მამაჩემი, როგორც ყოფილი სამხედრო პირი, ფოსტის ცხენებით გაემგზავრა პეტერბურგისაკენ.

რითი გათავდებოდა ასეთი ყოველმხრივ გაბედული მგზავრობა, ან რას მოუტანდა ის გაუბედურებულ და გაღატაკებულ ოჯახს, სადაც სანთლის მაგიერ ახლა ხშირად კვარი ენთო?

საბედნიეროდ, მეფემ ისმინა მამაჩემის ვედრება და მთელი ვალი ჩამოწერილი იქნა.

სატახტო ქალაქში სამი თვის ყოფნის შემდეგ, მამაჩემი გახარებულა და გამხნევებული დაბრუნდა მუხრანში,

სადაც გულის ფანჯრალით ელოდებოდა მთელი ოჯახი.

როცა კარგად დაისვენა, ზაქროსაგან ჩაიბარა საქმეები და კვლავ შეუდგა შვილების მომავალ განათლების საქმეზე ზრუნვას. გიმნაზიაში ჩვენი შესვლა ჯერ ადრე იყო. იმ ხანად ფრანგული ენა სულ უფროდაუფრო შემოდიოდა მოდაში. თითქმის ყველა არისტოკრატიულ ოჯახში იყვნენ ფრანგი აღმზრდელები. დედაჩემი ინსტიტუტში აღზრდილი იყო, მაშასადამე, ფრანგულად ლაპარაკობდა, მაგრამ მას ჩვენთვის არ ეცალა, ამიტომ მამაჩემმა გადაწყვიტა, მე და ჩემი ძმა მოვეშორებოთ ოჯახისათვის და მივებარებოთ ფრანგთა ოჯახში.

ასეთ „კულტურულ“ ოჯახად მამაჩემმა თბილისში დალაქ ბერლემონის ოჯახი მიიჩნია. ბერლემონი სიამოვნებით დაეთანხმა მამაჩემის სურვილს. ოქტომბრის ერთ დღეს, როცა რთველი სავსებით მოთავებულ იყო, ყოველგვარი სანოვაგით დატვირთული ურმით, ჩვენმა

24

ზაქრომ მიგვიყვანა ახალ საცხოვრებელ ადგილზე, გზაში ერთხელ კიდევ ჩამოგვართვა სიტყვა, რომ წესიერად მოვიქცეოდით და არ შევარცხვენდით არც ოჯახს და არც ზაქროს.

ლევანი მთელი გზა ტიროდა, მე თავს ვიმაგრებდი, ვიგონებდი ტარიელს და ვცდილობდი წარმომედგინა, თუ როგორ მოიქცევოდა ის ჩემს მდგომარეობაში, მაგრამ, როდესაც დამშვიდობებისას ზაქრომ ხელი მოგვხვია და ვიგრძენი, რომ ჩვენი მოშორება მისთვისაც ძნელი იყო, თავი ველარ შევიკავე და ავტირდი. ზაქრო უშვილოთ ბერდებოდა და მთელი მამობრივი გრძობები ჩვენზე გადმოქონდა.

ფრანგის ქალს, ეტყობოდა არ მოეწონა ჩვენი ალერსიანი გამომშვიდობება და ჩქარობდა მის შეწყვეტას, ზაქრო მოურიდებლად გამოაბრძანა გარეთ და მე და ჩემი ძმა დავრჩით, თითქოს უცხო მხარეში, სრულიად მარტონი. ასე დაიწყო ჩვენი ცხოვრების ახალი ხანა, რომელსაც უნდა დავმორჩილებოდით.

მოხუცი ბერლემონი, ძალიან ლამაზი, რბილი ხასიათის და გულუბრყვილო, ნაზად გვეალერსებოდა, ლოყაზე ხელს გვითათუნებდა და, ჩვენთვის სრულიად გაუგებარ ენაზე რაღაცას ბუტბუტებდა, რაც არც ჩვენს გონებასა და არც ჩვენს გულში არავითარ გამოძახილს არ ჰყო-

ლობდა. რუსული ენა, რომელიც მისმა მოსამსახურემ იცოდა, უფრო მეტი გასაგები იყო ჩვენთვის.

ყველაფრის ატანა შეიძლებოდა, გარდა იქაური კვებისა, საშინელება იყო მუდამ ერთი და იგივეს ჭამა – ყოველდღე მზადდებოდა თხალეული და კარტოფილი,

25

სხვადასხვა სახით. მე ნაკლები მოთხოვნილებების ვიყავი და ნაკლებ აზიზობას ვიჩენდი, ლევანს კი თვალით დასანახავადაც ეზარებოდა ასეთი სადილები, განსაკუთრებით სტაფილო, რასაც დილაობით ძალით გვაჭმევდნენ და გვარწმუნებდნენ, რომ სტაფილო აუცილებელია ბავშვისათვისო. გვძულდა კარტოფილიც, როცა მას მოგვითმოდნენ, პირდაპირ ჯოჯოხეთი შეიქნებოდა: არც ხვენწა და არც მუქარა ლევანზე არ მოქმედებდა. მაშინ როკაპი ფრანგი ქალი აიძულებდა ლევანს ინდაურივით ეყლაპა მთელ-მთელი კარტოფილები: ქმარი ლევანს თავს დაუჭერდა და ძალით გაღებულ პირში, ცოლი ჩანგლით კარტოფილს ჩაუტენიდა და მანამდე ეკავა ჩანგალი, სანამ ლევანი არ ჩაყლაპავდა კარტოფილს.

ასეთი წამება ყოველდღე მეორდებოდა სამი წლის განმავლობაში, ბერლემონები ტრაბახობდნენ, რომ პატარა აზიელებს ვწვრთნითო.

მალე ჩვენ მშვენივრად დავინწყეთ წმინდა ფრანგულ ენაზე ლაპარაკი. ბერლემონებმა გვაიძულეს დაგვევიწყებია ჩვენი მშობლიური ენა; როცა მამა ჩამოდიოდა ხოლმე, მასთან ლაპარაკისათვის თარჯიმანი გვჭირდებოდა. მამას უხაროდა ჩვენი ასეთი წარმატება და მადლობას უხდოდა ჩვენს მწვალებელს, რომლის საქციელის შესახებ ვერაფერს ვეუბნებოდით მამაჩემს, რათა გაბრაზებულ ქალს შემდეგში მეტად არ ვწვავდით.

თვითონ ბერლემონი, მისი ვაჟი და ქალი ყოველთვის კარგად და გულთბილად გვეპყრობოდნენ, დედა კი იმათთვისაც ისეთი იყო, როგორც ჩვენთვის.

ზამთრის გრძელ ღამეებში, ხან ვაჟი და ხან ქალი-

26

შვილი გვიკითხავდნენ ანდერსენის³⁴) ზღაპრებს. მთელი დღის ნამტირალევი ლევანი, რაღაც გულცივობას იჩენდა მათდამი, მე კი სიამოვნებით ვისმენდი, რა თქმა უნდა არა ისეთი აღფრთოვანებით, როგორც მშობლიურ

საქართველოს გმირულ თქმულებებს, მაგრამ მაინც ეს იყო უხილავი მხარის ამბები, რომლებიც მე ძალზე მაინტერესებდნენ და მიზიდავდნენ. კიდევ უფრო მეტად მიწოდოდა გავცნობოდი მაინ-რიდის³⁵) და ჟულ ვერნის³⁶) წიგნებს, მაგრამ ბერლემონის ცოლი არ გვაძლევდა ნებას და გვარწმუნებდა, რომ ეს წიგნები აღელვებენ ისედაც თავიქარიან ბიჭებს, და მათი კითხვა საჭირო არ არისო.

განვლო სამმა წელმა. გათავდა ჩვენი სწავლის მძიმე გამოცდის ვადა და ყოველ წუთში მოუთმენლად ველოდით ზაქროს. ყოველ ხმაურს ვაყურადებდით, და აი, მაისის ერთ მშვენიერ დღეს, როცა გრძელი და თვალის-მომჭრელი მზის სხივი შემოიჭრა ჩვენს ნახევრად ბნელ ოთახში, რომელიც მოთავსებული იყო სადალაქოს უკან, ვაჭარ სარაჯიშვილის სახლში სასახლის ქუჩაზე, – დავინახეთ ზაქრო.

ჩვენს სიხარულს და აღფრთოვანებას საზღვარი არ ჰქონდა, მაგრამ თავს ვიკავებდით, რომ ბერლემონებს არ წყენოდათ. საჩქაროდ ჩავალაგეთ ჩვენი ბარგი, გამოვეთხოვეთ ბერლემონების მთელ ოჯახს და წაყვევით ზაქროს.

უბედურება ის იყო, რომ ამ ხნის განმავლობაში სრულიად გადაგვაგინწყდა მშობლიური ენა, თავს მხოლოდ იმით ვინუგვშებდით, რომ ქართული ენის ხმოვანება გვექონდა ჩარჩენილი სმენასა და გონებაში.

27

მთელი გზა თბილისიდან მუხრანამდე ჩუმად ვიყავით. როცა მშობელ სახლს მივუახლოვდით, გულმა გამალეული ძგერა დაგვინყო. სახლში ყველაფერი სამხიარულოდ და არაჩვეულებრივად გვეჩვენებოდა, სააღერსოდ ხელიდან ხელში გადავდიოდით – მამიდან დედასთან, ბებიასთან, მამილებთან და ბოლოს ჩემს უსაყვარლეს, სამი წლის უნახავ გამდელოთან.

ჩვენი და ფრანგებთან ჩვენი ყოფნის შედეგებით კმაყოფილმა მამაჩემმა ნება დაგვართო, ყველაფერი შემოგვერბინა და დაგვეთვალიერებია, რასაც კი მოვისურვებდით; ჩვენც ვისარგებლეთ ამით და არც ერთი კუთხე არ დაგვიტოვებია უნახავი – საქონლის ბაკი, საჭინბო, კოშკშიაც კი ვიყავით, მთელი ჩვენი შინამოსამსახურეები დაგვკოცნეთ, ყოველი მათგანი თავისებურად გვესალმებოდა და უკვე ისეთ განათლებულებად გვთვლიდ-

ნენ, რომ სახელის დაძახებას ველარ გვიბედავდნენ და „ბატონიშვილობით“ მოგვმართავდნენ.

მუხრანში სეირნობისას, მე როგორც ბუნების დიდი მოყვარული, იმ ადგილამდე მივედი, რომელიც ძველ მუხრანად ითვლება. იქ ასწლოვანი მწვანე მუხები ჩრდილს ფენდნენ უძველესსა და ნახევრად დანგრეულ ე. წ. წმინდა გიორგის ეკლესიას. საქართველოში გიორგი დიდ წმიდანად ითვლებოდა და მას ყველა თაყვანს ცემდა.

ყოველწლიურად, 23 აპრილს, გიორგობას მთელი სოფლელები თავიანთი ოჯახებით თავს იყრიდნენ ამ ტაძართან, რომ წმიდა და ისტორიულ კედლებთან ღამე გაეთიათ და შესანიერი შეენირათ. მეორე დღეს კი, წირვის შემდეგ, ჭიდაობა იმართებოდა. ჭიდაობდნენ ნამდ-

28

ვილი ბუმბერაზები, რომლებიც თავისი ხერხებით ფრანგ მოპიდავეებსაც არ ჩამოუვარდებოდნენ. ჭიდაობის დროს ზურნა უკრავდა და მისი ხმები აქეზებდნენ გოლიათ მოჭიდავეებს.

მე სიამოვნებით ვუყურებდი მამაპაპურ სანახაობას, აღფრთოვანებაში მოვყავდი მოჭიდავეების ღონესა და სიმკვირცხლეს და თვალს ვერ ვაცილებდი მოცეკვავე ტანწერწეტა ახალგაზრდა ქართველ ქალებს.

იმავე დროს, საპატივცემო, ხანშიშესული მანდილოსნები ისხდნენ მათზე არა ნაკლებ პატივცემულ მაჭანკლებთან ერთად, ათვალთვლებდნენ საცოლო ვაჟებს და გასათხოვრებს, იმისდა მიხედვით, თუ ვისთვის ვინ იყო შესაფერი, და გულდასმით უსმენდნენ მაჭანკლებს, რომლებიც დანვრილებით უყვებოდნენ მათი მდგომარეობის, ქონებისა და წარმოშობის შესახებ.

აქაური გლეხების ნახევარი სომხები იყვნენ. ეს შემდეგნაირად მოხდა: როცა ჩვენმა წინაპარმა მუხრანელმა წილად მუხრანი მიიღო, ის ყარაბახში წავიდა, იქ შეისყიდა მონა-სომხები, ჩამოიყვანა მუხრანში და დაასახლა. ისინი ერთგული ყმები გამოდგნენ, მაგრამ თავისი ენა და გრიგორიანული სარწმუნოება კი შეინარჩუნეს.

* *

საქართველოს რუსეთთან შეერთებისას³⁷), იმის გამო, რომ საქართველოს მეფის ოჯახი მეტად მრავალრიცხოვანი იყო, რუსეთის მთავრობამ გადაწყვიტა ოჯახის წევრე-

სია ნაკლები, ან სულ არ მიეცათ, უმცირებდნენ ტიტულ-
ლებს. მაგალითად, მუხრანელები „უგანათლებულესი“
თავადებიდან „უბრწყინვალესად“ გახადეს, ასე ჩასწერეს
გვარტომობის უწყებაში და, რა თქმა უნდა, არავითარი
პენსია აღარ დაუნიშნეს.

ყველაფერი ეს უბრალო რამ იყო იმასთან შედარე-
ბით, რაც გენერალ გოლოვინმა³⁸) ჩაიდინა. მან ერთ
მშვენიერ დღეს განაცხადა, რომ საქართველოში გლე-
ხობის გარდა წოდება არ არსებობსო.

გოლოვინის ასეთმა განცხადებამ საშინელი აღშფო-
თება გამოიწვია და ლამის აჯანყების მიზეზი შეიქნა.
იგი საქართველოს საჩქაროდ მოაშორეს და მის მაგივ-
რად დანიშნეს მეტად განათლებული ადამიანი, გენერა-
ლი ნეიდგარტი³⁹), რომელიც სულით და გულით ცდი-
ლობდა საქართველოში ნორმალური მდგომარეობა და-
ემყარებია, რაც მეტად ძნელი იყო გოლოვინის მიერ
შექმნილი არევიდან გამოსვლის შემდეგ.

* *

მოვიდა მინდვრის სამუშაოების დრო. ამ მუშაობაში
მე დიდ მონაწილეობას ვიღებდი, ადრინადა, დილიდან-
ვე მივყვებოდი ხან მამაჩემს და ხან ზაქროს, მაგრამ
ახლა არა მის ზურგს უკან შემომჭადარი, არამედ საკუ-
თარი ცხენით.

მამამ, ხედავდა რა ჩემს სიყვარულს სოფლის მეურ-
ნეობისადმი, სახლსა და გლეხობასთან ახლო ყოფნის
სურვილს, მაჩუქა კარგად გახედნილი ცხენი ქართული
30

უნაგირით. ცხენს მოსართავი მოვერცხლილი ჰქონდა,
რაც ჩემს ძმებში დიდ შურს იწვევდა.

აღფრთოვანებით ვუმზერდი თვალუნვდენელ, მობი-
ბინე ხავერდოვან მწვანე მდელოს, ხალიჩასავით აჭრე-
ლებულს მინდვრის ყვავილებით და ეს მასულდგმულე-
ბელი სანახაობა თითქოს მეც მმატებდა სიცოცხლეს.

მაგონდება ჩემი ყანაში ყოფნა – უკან მივყვებოდი ხოლ-
მე გუთანს და მთელი ძალით ვანვებოდი მას, რომ სახ-
ნის რაც შეიძლება უფრო დიდი ბელტი გადაებრუნებია,

ვცდილობდი, მორჩილ ხარებს ისე ევლოთ, რომ ჩემი კვალი სწორი გამოსულიყო. ჩემს სიხარულს საზღვარი არ ჰქონდა, როცა ჩემთან მომუშავე ვლენი მაქვებდა. შესვენების წუთებში მოკითხულ მისგან შოთის პურს და ყველს მაღიანად და გემრიელად ვჭამდი, რადგან ეს უკვე ჩემი შრომით ნაშოვნი ლუკმა იყო.

საშემოდგომო თესვასთან ერთდროულად პურსაც მკიდნენ. ხევსურები და ფშაველები ასობით ჩამოდიოდნენ მთიდან სამუშაოდ, და ქირით მკიდნენ პურს.

მასხოვს ერთი ღონიერი, ფართო მხარბეჭიანი მომკელი; ვარდისფერ ბაგეზე ბავშვური ღიმილი უთამაშებდა, მის ნაცად ხელს მუშაობა ისე ემარჯვებოდა, რომ ნამგლის ერთი მოქნევით, თავის მწკრივს თითქმის ნახევრად მკიდა. ის მიწას გრძობდა, თითქოს მასთან იყო შემრდილი, ყნოსავდა მის სუნს და იკრებდა ახალ ძალას. როცა მუშაობით დაღლილი შედგებოდა, მთელ ქვეყანას მფლობელის თვალით გაჰყურებდა.

არც თიბვისა და არც მკის ნება არ დამრთეს, რადგან ეშინოდათ ნამგალითა და ცელით, გამოუცდელიობის

გამო, ხელი ან ფეხი არ დამეშავებია, მაგრამ, სამაგიეროდ, მოთიბულით კი ვიჭერე გული – ვაგროვებდი თივას და ფენლის მოხდენილი მოქნევით ურემზე ვყრიდი.

დაბინდებისას ურემების მთელი მწკრივი გაუდგებოდა სახლის მიმართულებით, სადაც ჩვენი ზაქროს მეთვალყურეობით, თივას ზვინებად დგამდნენ.

თვალს ახარებდა შესანიშნავი საქართველოს ღამე, მოციმციმე ვარსკვლავებით მოჭედილ ცის თაღზე მედიდურად მცურავი მთვარე გზას უნათებდა დატვირთულ ურემებს.

მამაჩემი მუშებს ეზოში დახვდებოდა. საუკუნოების მანძილზე სიხარულის სანინდარი – თავმოხდილი ქვევრი უცდიდა დაღლილთ, მაგრამ სულით მხნე ადამიანებს. იქვე გემრიელი ლობიოთი სავსე დიდ ქვაბთან ფუსფუსებდა მოხუცი მზარეული, რომელიც დიდხინიდან, როცა ჯერ კიდევ პატარა ბიჭი იყო, ჩვენს ოჯახს ემსახურებოდა.

ჩქარა გაიზარებინა მხიარულმა ზაფხულმა, დადგა შემოდგომა, ოქროდასხმული ნაყოფის სიმძიმით ხეების ტოტები მიწამდე იხრებოდნენ, დამწიფებულ ვაშლსა და მსხალს ყუნწები ძლივს იმაგრებდნენ, უკვე დაბერტყილი

კაკალი გასახმობად იყო გაფენილი. ფაქიზი ხავერდოვანი ატმებიც ჩქარობდნენ დამნიფება მოესწროთ ჯერ კიდევ მცხუნვარე მზის სხივებზე.

სექტემბრის ბოლოს უთუოდ მოვკრეფდით ხილს, რომ ყურძენს ჩრდილი მოშორებოდა და დამნიფება-დატკობის საშუალება მიცემოდა.

თეთრი და შავი ყურძნის მტევნები ლამაზად ელვარებდნენ მწვანე ფოთლებში, ჰაერში ფუტკრის განუ-

32

ნიკო ბაგრატიონი

წყვეტელი ბზუილი იდგა, ფუტკარიც ჩქარობდა მოეთავებია თავისი გულმოდგინე და ბეჯითი შრომა.

ოქტომბრის დასაწყისში შეუდგებოდნენ ყურძნის კრეფის სამზადისს – ასუფთავებდნენ დიდრონ, ღრმა ქვევრებს, ქვევრში ჩასული კაცი სარცხით რეცხვისას, ხშირად დამთვრალა შიგ ჩარჩენილი ღვინის სუნით. ამ-ზადებდნენ სანახლებს და გოდრებს. ერთი სიტყვით ყველგან, როგორც უშველებელ მარანში, ისევე მთელ სახლში, ყველაფერი მოძრაობდა – ელოდნენ სტუმრებს, შორეულ და ახლო ნათესავების ჩამოსვლას.

როველის დანყების დღეს, მთელი შინამოსამსახურე-ები ზურგზე მოკიდებული გოდრებით, მათთან ერთად სტუმრებიც, რა თქმა უნდა, ვისაც სურდა, და ოჯახის წევრები მოედებოდნენ ვრცელ ზვრებს. დილიდან გვიან საღამომდე ვენახებში ისმოდა ქართული მელოდიური სიმ-ღერები, ზედიზედ იტვირთებოდა ურმები და მარანში მიჰქონდათ. მარანში შეტანამდე დიასახლისის განკარგუ-ლებით, ყურძნის ნაწილს საჩამიჩედ არჩევდნენ, ნაწილს ჯავნებად საზამთროდ ინახავდნენ, დანარჩენს კი უზარ-მაზარ სანახელში ყრიდნენ.

საღამოს მოიტანდნენ ტკბილით სავსე უშველებელ კასრებს, პირამდე ავსებდნენ ქვევრებს, საჩურჩხლე ტკბილს დიდრონ ქვაბებში ასხამდნენ, ხარშავდნენ თა-თარას, შიგ ავლებდნენ მაგარ ძაფზე აცმულ ნივგზეულს. ამოვლების შემდეგ, მეორე დღეს, მზებზე გაკიდებდნენ, აშრობდნენ და როცა ჩურჩხელები უკვე მზად იყო, ახ-ვევდნენ სუფთა ტილოში და ინახავდნენ.

ორი კვირა მაინც გრძელდებოდა როველი, მთელი

33

ეს დრო პირდაპირ დღესასწაული იყო – აზარტემა მხი-არულად გადადიოდა, იქვე, ბაღში მსხდომ მოქეიფეთა ხელიდან ხელში, ისმოდა გულითადი „ალავერდი“, რო-მელსაც თან მოჰყვებოდა საუკეთესო სურვილები და მომავალის იმედები... ადამიანს, როგორ ცუდ მდგო-მარეობაშიაც არ უნდა იყოს ის, ყოველთვის გაუელვებს იმედი მზის სხივის მაგვარად, ასეთია ადამიანის ბუნე-ბა, ის ყოველთვის ცდილობს გული არ გაიტეხოს, ხვედრს ძლიოს, ასეთივე იყო მამაჩემიც – ჭკვიანი, ენერ-გიული, მიუხედავად ყველა გადატანილ სიძნელეებისა, როგორც საბრძოლო, ისე ოჯახურისა, მაინც ვაჟკაცუ-რი მამაკაცის მთლიან ტიპს წარმოადგენდა.

შემოდგომის ნამუშევრები მოთავდა, წლიური სარ-

ჩო უზრუნველყოფილი იყო. მამას ისევ გავახსენდით, და რადგანაც წლოვანობით გიმნაზიაში შესასვლელად კიდევ პატარები ვიყავით, ოჯახურ თათბირზე გადაწყდა, რომ მოსამზადებლად გავეგზავნეთ თბილისში ჩვენს სიძესთან, იოსელიანთან, შესახედავად თუმცა მკაცრსა, მაგრამ არსებითად ძალიან კეთილსა და გასაოცრად გულისხმიერ მოხუცთან.

იოსელიანი ზაფხულობით დუშეთში ცხოვრობდა თავის პატარა კარმიდამოში, სადაც გაშენებული ჰქონდა შესანიშნავი საზღვარგარეთული ჯიშებით განთქმული ხილის ბაღი. პლატონი ნამდვილი ქველმოქმედი და გულშემატკივარი იყო იქაური ღარიბი მოსახლეობისა, ყოველგვარ მათ გაჭირვებას გამოეხმაურებოდა ხოლმე – დანყებული თხოვნების წერიდან, გათავებული ფულით დახმარებამდე.

34

მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენ მოყვარულ მამიდასთან მივდიოდით, მაინც გული გვწყდებოდა მშობლიური მუხრანის დატოვების გამო, მაგრამ ჩვენ უკვე ვიცოდით, რომ უსწავლელი კაცი ცხოვრებაში უძლური იყო. ამის შესახებ ყოველ ფეხის გადადგმაზე და უზარმაზარი სახლის ყოველ კუთხეში გვესმოდა ლაპარაკი.

პლატონს თბილისში რტიშჩევისა⁴⁰⁾ და ამაღლების ქუჩების კუთხეში შესანიშნავი საკუთარი სახლი ჰქონდა. ის თავისი მდგომარეობის მიხედვით, ფართოდ ცხოვრობდა – ვინც კი, ცოტაოდენ მაინც იყო კულტურის მატარებელი, საზოგადოებრივად და გონებრივად მაღლა მდგარი, მისთვის იოსელიანის სახლის კარები ყოველთვის ღია იყო; მათ გულღიათ ხვდებოდა და პატივს ცემდა მამიდაჩემი, ჭკვიანი და სტუმართმოყვარე დიასახლისის სახით.

პლატონი, როგორც ნამდვილი პატრიოტი, სიხარულით ღებულობდა მონაწილეობას საქართველოს კულტურულ-ნაციონალური ცხოვრების ყოველ გამოვლინებაში, მაგალითად, როცა ერისთავის პიესა – „გაყრა“⁴¹⁾ ხელახლა კნეინა მანანა ორბელიანის⁴²⁾ სახლში დაიდგა, პლატონი ერთ-ერთი მთავარი როლის შემსრულებელი იყო, რამაც დიდი სიამოვნება მიანიჭა საზოგადოებას დანარჩენთა უხეირო თამაშთან შედარებით.

დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის-ძეც დაესწრო ამ

ოჯახურ წარმოდგენას.

პლატონმა საქმისადმი დიპლომატიური მიდგომა იცოდა, ყველაფერს ისე მონაცობდა, ისე მოიქცეოდა, რომ არავის აწყენინებდა. ის განაგრძობდა არქეოლოგიურ მუ-

35

შაობას, ამდიდრებდა საქართველოს თავის ღრმა ცოდნით, იცოდა რამდენიმე უცხოური ენა, მიწერ-მონერა ჰქონდა ევროპის დიდ არქეოლოგ-მეცნიერებთან და საქართველოში ჩამოსვლისას ოჯახში მიიპატიუებდა ხოლმე მათ. შეიძლება ითქვას, რომ პლატონის ხანგრძლივი ცხოვრების მანძილზე არ ყოფილა ერთი ისეთი დღეც, რომ მას რაიმე არ გაეკეთებოდა ქვეყნის სასარგებლოდ. ერთი სიტყვით, ყველა შესაძლებლობით ცდილობდა როგორც მეცნიერებაში, ისე საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, თავისი წვლილი შეეტანა, რომ სიკვდილის წინ საშუალება ჰქონოდა ეთქვა: „დიან, მე ვცხოვრობდიო“.

არქეოლოგიის როგორც იშვიათმა მცოდნემ და მოყვარულმა, მან მოახერხა საბერძნეთში გამგზავრება – ათონში,⁴³) სადაც დიდი პატივისცემით მიიღეს ქართული „ივერიის მონასტრის“ ბერებმა. პლატონმა უკან დაბრუნებისას ათონიდან თან ჩამოიტანა ერთი ძველისძველი ქართული ხელნაწერი სახარება. ბოლოს, თავისი შესანიშნავი ბიბლიოთეკა, რომელიც შეიცავდა არა მართო ძველი ქართული წიგნების კოლექციას, არამედ სხვა ქვეყნების იშვიათ წიგნებითაც მდიდარი იყო, მან საქართველოში წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას უანდერძა იმ პირობით, რომ შემდეგში ის ქართული უნივერსიტეტისათვის გადაეცათ. მართლაც, მისი გარდაცვალებისთანავე მისმა ქვრივმა⁴⁴) მთელი წიგნები ჩააწყო თორმეტ დიდ ყუთში და დანიშნულებისამებრ გაგზავნა.

პლატონს არ მოსწონდა მაშინდელი სოციალური, უთანასწორობა, და როდესაც გენერალ-ლეიტენანტმა, თავადმა ივანე კონსტანტინეს-ძე ბაგრატიონ-მუხრანელ-

36

მა⁴⁵) გლესხ ურემი არ გაატარებინა თავის მიწაზე, პლატონმა, რომელიც იმ დროს მასთან იყო სტუმრად, უწინასწარმეტყველა ამაყ მემამულეს და უთხრა: „გახსოვდეს, შენ ახლა ერთი ურემი არ გაატარე, დადგება ისეთი დრო, როდესაც ასეული ურემი გაივლის შენს დარბა-

ზებთანო“.

საერთოდ) იოსელიანი ამ გენერალს არ ერიდებოდა, რადგან ისიც ახსოვდა, თუ როგორ უმართებულად მოეპყრო ის მამაჩემს – ისარგებლა რა იმით, რომ მისი ძმა გიორგი სენატორი⁴⁶) იყო, და შეეძლო უკანონო საქმეც კი ისე გაეტარებია სენატში, როგორც მას სურდა.

მამაჩემის მუხრანში არ ყოფნის დროს, მან სამასი დესეტინა საუკეთესო მიწა წაგვართვა, რომელსაც „მუხრანის თვალი“ ერქვა. ამ ადგილზე მან გარდა შესანიშნავი, აივნებითა და სვეტებით მორთული სახლისა, ღვინის დიდი და საუკეთესო სარდაფებიც ააშენა. ამ სარდაფებში ქვევრების ნაცვლად დიდრონ ხის კასრებში აყენებდნენ ღვინოს. მან გამოიწერა ფრანგი-მელვინე უორჟი და ღვინის დაყენება ფრანგულ ყაიდაზე დაიწყო. მისი ღვინოები მთელ საქართველოში განთქმული იყო. მან აუარებელი ვენახები გააშენა ამერიკული წესით, მიწები არა მარტო ჩვენ წაგვართვა, არამედ გლეხებსაც ართმევდა, რომ გაეთართობებია თავისი უკანონოდ მიღებული სამფლობელო. გენერლის სახლის აივნიდან მოჩანდა კავკასიის ქედი და ყაზბეგი, რომელიც მზის სხივებით გაბრწყინებული, ამაყად იდგა საქართველოს ბუნებრივი საზღვრების სადარაჯოზე.

გენერალს მუხრანში მხოლოდ ორი კომლი გლეხი

37

ჰყავდა – კარაპეტოვები და მამულაშვილები, დანარჩენი მისი გლეხები დილომში ცხოვრობდნენ.

მიუხედავად ამისა, მას მაინც სურდა რეზიდენცია მუხრანში ჰქონოდა. გენერალს დიდ დახმარებას უწევდა მისი მეუღლე, სამეგრელოს მთავრის დავითის⁴⁷) და ნინო, ჭკვიანი და შეძენის საკითხებში ძალიან მოხერხებული ადამიანი.

როცა დედაჩემმა ისტერიული ყვირილი მორთო და მთელი აურზაური ატეხა, გენერალმა იმის შიშით, რომ ეს ამბავი საზოგადოებაში არ გახმაურებულიყო და თვით დიდი მთავრის ყურამდე არ მიეღწია, სამასი დესეტინა მიწის ნაცვლად მოგვცა ოცი დესეტინა გაშენებული ვენახი სოფელ დვალისში. თავათ მოვიდა ჩვენთან და მოიტანა გეგმა. მეტი გზა არ იყო, უნდა მიგველო და გავჩუმებულიყავით.

თქვენ თვითონ განსაჯეთ, თუკი ჩვენ ვერაფერს

გავხდით მასთან და ვითმენდით, რალა უნდა ექნათ გლეხებს!

1895 წელს კნეინა ნინო გარდაიცვალა. მართვა-გამგეობა გადავიდა შესანიშნავი, შედარებით ჰუმანიური ადამიანის, გენერლის ვაჟის, თავად კონსტანტინეს ხელში. თვითონ ივანე კონსტანტინეს-ძევ პირველ ხანებში მოკლებული არ იყო კარგ სულიერ თვისებებს. მას გათავებული ჰქონდა პაუების კორპუსი, მსახურობდა გვარდიამში, პირადად იცნობდა ნიკოლოზ პირველს, რომელიც მას „ჩემს ცელქს“ ეძახდა.

გამბედავი და უშიშარი მეომარი, უკანასკნელად იმყოფებოდა რუსეთის ჯარის ავანგარდში და სამეგრელოს 38

თათრების შემოსევისაგან იცავდა. კნეინა ეკატერინეს იგი დაუწინებოდა ურჩევდა არ დათანხმებულყო ომართუამის⁴⁸) დიპლომატიურ წინადადებაზე. ომართუამა, იგივე მიხეილ ლატონში, ტომით პოლონელი, შვილი იყო 1871 წელს გარდაცვლილ ავსტრიის ჯარის ოფიცრისა.

* *

და აი, ჩვენ უკვე თბილისში ვართ, ამჯერად მამამ ჩამოგვიყვანა. მამიდა ანიკომ, რომელსაც თავის ძმა გავიუებით უყვარდა, დიდი მზრუნველობით მოგვიწყო ნათელი და სასიამოვნო ოთახი ფლიგელში. პლატონის არჩევით მოწვეულ იქნა როგორც რუსულის და სხვა სპეციალურ საგნის, ისე ქართული ენის მასწავლებელიც.

მამიდას მეთვალყურეობით, მეცადინეობას გულიანად მოგვიდეთ ხელი. ანგარიში პლატონისათვის უნდა ჩავვებარებინა. როცა ვიცელქებდით, ან რამეს დავაშავებდით, პლატონი გვიბრძანებდა სასჯელის მოსახდელად ზევით, ჭერში ავსულიყავით. ამ სასჯელს ჩვენთვის უდიდესი სიხარული მოჰქონდა, რადგან ჭერი საესე იყო შესანახად ატანილი აუარებელი ხილით და ოქროსფერი ყურძნის ჯაგნებით.

კვირაობით, ანჩისხატის ტაძარში⁴⁹) წირვის შემდეგ, უფროს მამიდა სალომესთან მივდიოდით სათაყვანოდ. იგი მედიდურად იჭდა მაღალ სავარძელში და ისე ღებულობდა სტუმრებს.

ქართულ ტანსაცმელში ჩაცმული, მაგრამ თეთრი ხელთათმანიანი ლაქიები ვერცხლის ლანგრებით ჩამოა-

ტარებდნენ ჩაის და ტკბილეულს; „ხუთსაათიანი ჩაი“ ახლად შემოსული იყო მოღაში.

ქართული არისტოკრატია თავს იყრიდა სასახლეებში, მაგალითად, მარიამ დედოფლისეულ⁵⁰⁾ სასახლეში, ერთმანეთთან მიდიოდნენ ნაწირვებს. უმეტეს წილად წირვის მოსასმენად ანჩისხატში დადიოდნენ, რადგან იქ ქართულ ენაზე წირავდნენ. თითქმის ყველა ფართოთ და მდიდრულად ცხოვრობდა; როგორც ყველგან, აქაც ცდილობდნენ ერთმანეთისათვის ფუფუნებით ცხოვრებაში გადაეჭარბებიათ და ამიტომ ხშირად უხდებოდათ წყეულ „პრიკაში“ შესვლა, რომელიც ჭაობის მსგავსად თანდათან ითრევდა მათ.

ვერცხლის ფოლაქებიანი ლურჯი მუნდირების აჩრდილი გვიზიდავდა, გვაჩქარებდა და ჩვენც თავს უკვე მომზადებულად ვგრძნობდით. მაისის დასაწყისში, მამაჩემის თანხლებით, მივედით გამოცდებზე. ლევანმა საუკეთესოდ ჩააბარა გამოცდები და პირველ კლასში მიიღეს, მე ლევანზე ცოტა უფრო ნაკლებად ჩავაბარე გამოცდები და წლოვანების მიხედვითაც უფროს მოსამზადებელში ჩამრიცხეს.

ბედნიერები და კმაყოფილები, გახარებულმა მამამ მოგვიყვანა სახლში. საყვარელმა მამიდამ დაგვახვედრა გაშლილი მაგიდა შესანიშნავი საუზმით და თითო თუმანი ფულად გვაჩუქა.

თავს უმდიდრესებად ვთვლიდით, ჩვენი წარმოდგენით უკვე შეგვეძლო დაგვესაჩუქრებია ჩვენი ძვირფასი ოჯახის წევრები, რა თქმა უნდა, გამღელიც და ზაქროც მათ რიცხვში იყვნენ. მეორე დღესვე, მამიდაჩემის ხელ-

მძღვანელობით ქარვასლაში⁵¹⁾ ვყიდულობდით ყველაფერს, რისი ყიდვის საშუალებასაც გვაძლევდა ჩვენი თანხები. გული არავისთვის დაგვიწყვეტია, მამის ხელით საჩუქრები ყველას გავუგზავნეთ და ამით დიდი სულიერი კმაყოფილება მივიღეთ.

თავად ვორონცოვის დროს დაარსებული რუსული გიმნაზიის⁵²⁾ დირექტორი იყო ლევ ლვოვის-ძე მარკოვი, რომელიც მონაფეებს ძალიან უყვარდათ. განათლებული, ბუნებით კეთილი, ის მონაფეებს არ არჩევდა ერთი მეო-

რისაგან. შესანიშნავად მართავდა გიმნაზიას, რომელიც მაშინ კულტურის გამავრცელებელ ერთ-ერთ მთავარ კერას წარმოადგენდა.

ლევანი პირველ მოწაფედ ითვლებოდა, მე კი ჩემი სუსტი ჯანმრთელობის გამო, ხოხვით მივიწვედი წინ. გადავედი სათავადაზნაურო კლასში (ასე ეძახდნენ მეოთხე კლასს – მემამულეთა შვილების განათლების ცენტრის საბოლოო პუნქტს).

გიმნაზიაში შესვლის შემდეგ, ჩვენი ცხოვრება თავის კალაპოტში ჩადვა. ზამთარს თბილისში ვატარებდით, ზაფხულს კი მუხრანში.

თვალუწვედნენ მინდვრებსა და ტყეებში სეირნობის დროს, უნებლიეთ წარმომიდგებოდა ჩვენი ქვეყნის უძველესი სურათები.

ამავე დროს ვოცნებობდი საქართველოს უკეთეს მერმისზე, ხალხის კეთილდღეობაზე და ადამიანის თავისუფლებაზე.

იმ ხანებში მამამ ავადმყოფობა დაიწყო, სულ მეტად და მეტად უარესდებოდა მისი მდგომარეობა. მთელი

41

თბილისის ექიმები, ვინც კი იყო მაშინ, ექიმობდნენ, მაგრამ ყველაფერი ამაო იყო. მუხრანიდან ჩვენთან ჩამოიყვანეს მამა, ავადმყოფობა საშინელი სიჩქარით ანადგურებდა მის რკინასავით მაგარ ორგანიზმს. ექიმებმა გამოგვიცხადეს, რომ მდგომარეობა უიმედოაო. მე მამას დღე და ღამე არ ვშორდებოდი. ჩემთვის ქვეყნიერება ჩაბნელებდა და მასთან ერთად ჩემი ოცნებებიც.

მამაჩემმა იცოდა, რომ მე ძლიერ მიყვარდა ჩვენი სოფელი, მეურნეობა და ჭკუას მასწავლიდა, მარიგებდა, თუ როგორ უნდა მენარმოებია საქმეები მომავალში, მთხოვდა, დედაჩემი დამეცვა უსიამოვნებისაგან; საერთოდ ჩვიდმეტი წლის ახალგაზრდას მაკისრებდა ჩვენი დიდი ოჯახის მთელ სიმძიმეს. ერთადერთ ნუგეშს ის წარმოადგენდა, რომ ვალები აღარ გვექონდა და ყველა საქმე მოწესრიგებული იყო. მე ვერ წარმომედგინა ცხოვრება ძვირფასი არსების გარეშე. მამის სასთუმალთან გატარებულ გრძელ ღამეებში ბევრს ვტიროდი, მაგრამ ცრემლები ვერ მიმსუბუქებდნენ სულიერ ტანჯვას. მამა ჯერ კიდევ ახალგაზრდა იღუპებოდა. ის მხოლოდ 50 წლისა იყო.

მამამ იგრძნო სიკვდილის მოახლოება და მოისურვა მუხრანში გადაგვეყვანა, თანაც გვთხოვა დაგვემარხა ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესიაში, რომელიც პაპაჩემმა ააშენა.

ეს ეკლესია, ქართველი მხატვრის მიერ, შესანიშნავი ფრესკებით იყო მოხატული (საუბედუროდ, ამ მხატვრის გვარი არ არის ცნობილი). ამ ფრესკებს ყურადღება მიაქცია პატარა და ლამაზ ეკლესიის საკურთხებ-
42

ლად პაპაჩემის მიერ მოწვეულმა ღრმად განათლებულმა ეგზარხოსმა ისიდორემ⁵³), რომელიც შემდეგ პეტერბურგში იქნა დანიშნული მიტროპოლიტად.

პაპამ, ისარგებლა რა იმით, რომ ეკლესიის მოსახატად მუხრანში იმყოფებოდა მხატვარი, მას დაახატვინა ოჯახის ყველა წევრების დიდი სურათიც.

იმის გამო, რომ ამ დიდ ტილოზე გამოსახული იყო 11 ადამიანი, ისიც ფრესკული სტილით, ის ძალიან არ მოსწონდა მთელ ოჯახს და სადღაც მიგდებული ჰქონდათ, მაგრამ ჩემთვის ძვირფასი იყო და ამიტომ ვინახავდი მას, ახლა კი ეს სურათი მეტეხის მუზეუმშია და თითქმის საუკეთესო ექსპონატად ითვლება. აი, ასე იცვლება დრო.

მამას ჩვენც წაყვებით. რკინიგზა⁵⁴) უკვე გაყვანილი იყო. სადგურ ქსანში დაგვხვდნენ შინა მოსამსახურეები, რომლებმაც საკაცით წაიყვანეს ავადმყოფი, რადგან მას ოდნავი მოძრაობაც კი ჯოჯოხეთურ ტკივილებს აყენებდა, გასავლელი მანძილი პატარა არ იყო – შვიდს კილომეტრს უდრიდა.

მშობლიური ადგილების ხედმა, იმ სახლის დანახვამ, სადაც განვლო მისმა ცხოვრებამ, სადაც ცხოვრობდნენ მშობლები, სადაც დაიბადნენ მისი შვილები, ყველაფერმა ამან, ალბათ, იმოქმედა და გაამხნევა მამაჩემი იმდენად, რომ მან მოისურვა საკუთარი ფეხი გადაედგა მშობლიურ ზღურბლზე, რამაც ჩვენში დიდი სიხარული გამოიწვია.

სანამ ადამიანი სუნთქავს, მის მახლობლებს მაინც აქვთ რალაც იმედი, მაგრამ ეს იმედი მოკლე გამოდგა.

მამა ჩანვა და სულ მალე, 1884 წელს ივნისის თვეში,

ზიარების მიღებისა და ჩვენი დალოცვის შემდეგ, სრული ცნობიერებით გარდაიცვალა წყალმანკისაგან.

სუფთა, მონმენდილ ცაზე მზე კაშკაშებდა და უხვად აფრქვევდა თავის სხივებს მიწაზე, მაგრამ ჩვენი მზე ჩაესვენა, ჩაქრა ჩვენი ცხოვრების ლამპარი, აღარა გვყავდა ოჯახის თავი. რა უნდა გვექნა?

თვალს ვერ ვაცილებდი მიცვალებულის ძვირფას სახეს, სწორედ ამ წუთებში გამახსენდა მამის ანდერძი და უეცრად ვიგრძენი, რომ მემატებოდა ენერგია და მიმტკიცდებოდა საკუთარი ძალის რწმენა. უკვე ვაუკაცად ვიგრძენი თავი და მამაჩემის მიერ დაკისრებული ტვირთი მსუბუქად მომეჩვენა.

დაკრძალვაზე ჩამოვიდნენ მთელი ჩვენი ნათესავები, მთელი დუშეთის ოლქი, სამღვდელთა ეგზარხოსის მეთაურობით, მაგრამ მღვდელთმსახურება ეპისკოპოსმა გრიგორიმ ჩაატარა (ერისკაცობისას იგი ულამაზესი ვაჟკაცი, თავადი დადიანი იყო).

დიდი ქეღები გადავიხადეთ, – გლეხებისათვის მაგიდები ორ რიგად იყო განწყობილი ეზოში; სამღვდელთებისათვის, ნათესავებისათვის და ნაცნობებისათვის – ვეებერთელა დარბაზში და სასადილოში. ჩვენ, შვილები, ყველა ფეხზე ვიდექით, თვალყურს ვადევნებდით, რათა ყველაფერი წესრიგზე ყოფილიყო როგორც სახლში, ისე ეზოში, რომ უკმაყოფილო არავინ დარჩენილიყო.

მაღე ზაქროც ლოგინად ჩაწვა და თანდათანობით მისი ჯანმრთელობაც გაუარესდა. მამაჩემის შემდეგ დიდხანს აღარ უცოცხლია.

44

სახლი, რომელიც ასეთ მაგარ საძირკველზე იდგა, თითქოს დაინგრა.

ჩავები მუშაობაში – შემცვლელი არავინ მყავდა. ლევანი გაბრუნდა გიმნაზიის დასამთავრებლად, უმცროსებიც უკვე სასწავლებლებში იყვნენ. ვცდილობდი უმაღლესად არ დატყობოდა ოჯახს. გაეხსენი პატარა არაყის სახდელი ქარხანა და შემოსავალი ოცი ათას მანეთამდე გავზარდე, მაგრამ ამ დროისათვის ლევანმა გაათავა გიმნაზია, არ ისურვა უნივერსიტეტში სწავლის გასაგრძელებლად საქართველოს საზღვრებს გასცილებოდა, და როგორც უფროსმა, მოინდომა მართვა-გამგეობა და მამულეების საქმეების წარმოება. ის აუქმებდა ჩემს მიერ

დადგენილ წესებს, რითაც უთანხმოებას იწვევდა. მე უფროსების პატივისცემით გაჩუმებული ვიყავი და დიდი ხანს ვითმენდი, მაგრამ როცა ძმის უყაირათობამ შემოსავლის შემცირება გამოიწვია, მე აღვშფოთდი, ყველაფერი დაწვრილებით ვუამბე დედაჩემს, მაგრამ დედამ არ დამიჭირა მხარი, და მეც გულის ტკივილით დავტოვე მშობლიური სახლი, რადგან არ მინდოდა ოჯახის ამბები საქვეყნოდ გამეხადა, და ფეხი შევდგი სხვა დამოუკიდებელ ცხოვრებაში.

სახლიდან რაიმე დახმარების მიღებაზე უარი ვთქვი და გადავწყვიტე სხვა რამ საქმისათვის მომეკიდა ხელი. სწორედ იმ ხანებში თბილისში ჩამოვიდა ინგლისის ფირმის წარმომადგენელი მატყლის შესასყიდათ. ფირმა მთელს კავკასიაში აწარმოებდა მატყლის შესყიდვას.

ერთმა მეგობარმა გამაცნო ეს წარმომადგენელი, იგი ხალისით დათანხმდა მიველე სამსახურში და თავის წარ-

45

მომადგენლად დამნიშნა. შევადგინეთ ხელშეკრულება, დამიტოვა შვიდი ათასი მანეთი ბეს დასარიგებლად, მე კი თვეში ჯამაგირი 300 მანეთი დამინიშნა.

გულმოდგინეთ შევუდექი საქმეს, თითქმის ოცი ათასი ფუთი გაურეცხავი მატყლისა დავუმზადე. ერთი წლის შემდეგ ჩამოვიდა ჩემი მარწმუნებელი და ძალიან კმაყოფილი დარჩა ჩემი მუშაობით, ქათინაურიც მითხრა, რომ ის არ ელოდა ქართველი კაცისაგან ასეთ საქმიანობას.

როცა შემატყო, რომ მე ნაწყენი დავრჩი როგორც ჩემი ისე ჩემი თანამემამულეების შეურაცხყოფისათვის, ბევრი იბოდიშა, მაგრამ მე მკვახედ მოვუჭერი სიტყვა და ცივად გავშორდი.

გემი, რომელსაც ის მიყავდა მისი სამშობლოს ნისლოვან ნაპირებისაკენ, დაიღუპა შავ ზღვაში, და მას აქეთ, ამ ბელუკულმართ ფირმის შესახებ არაფერი გამიგია.

შემდეგ, ყარსის რკინიგზის იჯარებს მოვკიდე ხელი. ყარსის რკინიგზას აშენებდა თავის საქმის კარგი მცოდნე ინჟინერი ვურცელი.

ორი წლის მუშაობის შემდეგ, მე უკვე მოგროვილი მქონდა პატარა თანხა, რომელიც ბანკში შევიტანე, და როგორც მონომანი⁵⁵), სულ მოგზაურობაზე ვოცნებობ-

დი, თანაც ოჯახსაც არ ვივინყებდი, რომლის საქმეები სულ უფრო ცუდათ და ცუდათ მიდიოდა. ლევანი აირჩიეს დუშეთის მაზრის თავადაზნაურობის წინამძღოლად და საშინლად გატაცებული იყო ამით – სინამდვილეში სრულიად დამღუპველი საქმით. წინამძღოლობას დიდი 46

ხარჯები მოსდევდა, ლევანი კი მხოლოდ მამულებს შეჩერებოდა.

დადგა 1896 წელი. ახლოვდებოდა რუსეთის მეფის კურთხევა. საქართველოშიაც დაიწყეს დღესასწაულისათვის მზადება. არჩევდნენ დეპუტატებს რუსეთში გასაგზავნად.

თავადაზნაურთა დეპუტაციაში მეც მოვხვდი. ჩვენს დეპუტაციას მეთაურობდა თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურობის წინამძღოლი, მეფის კამერგერი, თავადი კონსტანტინე ივანეს-ძე მუხრან ბაგრატიონი.

ჩემთვის ეს დიდი ბედნიერება იყო. საქართველოს საზღვრების დატოვება, უსაზღვროდ ვრცელ რუსეთში წასვლა – პირველი საფეხური იყო საოცნებო უცნობი ქვეყნების ნახვისა. ჩემი ოცნება სინამდვილეთ იქცა. ბედნიერება ასე ახლო იყო და ასე შესაძლო გახდა, და მეც დიდის მონდომებით დავიწყე წასასვლელად მზადება – დავრბოდი მკერავეებთან ეროვნული ტანსაცმელის შესაკვეთად. ვიყიდე შესანიშნავი ქამარ-ხანჯალი – ერთი ცისფერი მინანქრით, მეორე კი ვერცხლითა და მარჯნით მოოჭვილი, განსაკუთრებით ხანჯალი და ხმალი იშვიათი ოსტატობით იყო გაკეთებული. კმაყოფილი და ბედნიერი, დელეგაციასთან ერთად 10 მაისს გავემგზავრეთ მოსკოვში. ჩასვლისას ვჩქარობდით სასტუმროში ოთახების დაჭერას, რადგან თითქმის მთელი რუსეთიდან და აგრეთვე საზღვარგარეთიდან ჩამოსული სტუმრები ავსებდნენ იქაურობას. ქუჩაში განუწყვეტელი ხმაური იდგა.

ალერსიანი, კამკაშა მზე უხვად აფრქვევდა თავის სხი-

47

ვებს ამ სხვადასხვა ეროვნებისა და სხვადასხვანაირ ტანსაცმელში გამოწყობილ ხალხს. ამ თვალისმომჭრელმა სანახაობამ ძალზე გამიტაცა და პირდაპირ აღფრთოვანებაში მომიყვანა.

ცოტა დასვენებისა, ტანსაცმელის გამოცვლისა და დანაყრების შემდეგ, ქუჩაში გავედი, ხალხის მორევმა მაშინვე ჩამითრია. ვიქირავე ეტლი, რომ თავისუფლად დამეთვალეირებია რუსეთის უძველესი სატახტო ქალაქი, რომელსაც ჩვენსავით გადატანილი ჰქონდა მრავალი თავდასხმა და შინაბრძოლები. მაისის ამ მშვენიერ, ნათელ დილას მისი ოქრასთავიანი გუმბათების ჯვრები ბრწყინავდნენ, აპობდნენ ცის სილურჯეს და თითქოს ღრუბლებისაკენ მიილტვოდნენ და მოუწოდებდნენ ყველას ეცქირათ ციური დიდებისათვის.

მეორე დღეს, მირქმის ტაძარში დანიშნული იყო მეფის კურთხევა. საქართველოს დეპუტაციას ცალკე ადგილი ჰქონდა მიჩენილი ეკლესიაში. მეფის საგვარეულოს მრავალი წარმომადგენელი, ყველა დიპლომატიური კორპუსები თან მოჰყვებოდნენ მეფის ოჯახს.

ტაძარი მაინცადამაინც დიდი არ არის, მაგრამ მისი მონუმენტურობის სილამაზე აოცებდა ადამიანს. ჩემი სიმალლის წყალობით მე ყველაფერს ვხედავდი.

აუარებელ სანთელთა შუქი, სამღვდელოების მოვერცხლილი სამოსელის ბრჭყვიალი, კარისკაცთა და უცხოეთის პრინცების ოქრომკედით ნაკერი მუნდირები, მანდილოსნების ულამაზესი და უმშვენიერესი ტანსაცმელი, ძვირფასი თვალმარგალიტით მოფენილი თავსართავები, – ყველაფერი ეს საოცრად ბრწყინავდა.

პავლე კრიუგერი
ტრანსვაალის პრეზიდენტი

მაგრამ სწორედ ამ დროს გაისმა „ხოდინკა“.⁵⁶⁾ ამ სიტყვამ ყველა შეაძრწოლა.

ხოდინკაზე მოხდა არეულობა, რის დროსაც ათასობით ხალხი დაიღუპა, მოსკოვი დამგლოვდებოდა, მაგრამ ეტიკეტი და პოლიტიკა მოითხოვდა კურთხევის დღესასწაულის გაგრძელებას.

საჭირო იყო, რომ უურნალისტებს არ მიცემოდათ საშუალება დანვრილებით გამოეცვენებიათ ის, რაც მოხდა და რომ რუსეთში საპასუხისმგებლო ადგილებზე უპასუხისმგებლო პირები არიან.

ჩემად, კუთხეებში ჩურჩულებდნენ იმის შესახებ,

რომ ახალგაზრდა დედოფალმა ბევრი იტირა, რადგან მომხდარ უბედურებას ახალი მეფისა და მისი მეფობისათვის ცუდის მომასწავებლად თვლიდა.

დღესასწაული გრძელდებოდა, მაგრამ მას სევდის ელფერი დაჰკრა ვადა.

სალამოთი წვეულება იყო გამართული. სურათი სურათს ცვლიდა, უძველესი კრემლი გაცოცხლდი – ყველა დროის მბრძანებლების მთელმა მწკრივმა გაიარა მის საუკუნეებით მდგარ თაღების ქვეშ, ყოველი მათგანი ავად თუ კარგად თავის დაღს ასვამდა რუსეთის ცხოვრებას.

ლამაზ ქალთა თაიგულში ერთი მეორეს სჯობდნენ, ერთი მეორეზე მეტად მომწონდა და მალეღვებდა. მათ შორის გამოირჩეოდა ელენე ჩერნოგორსკაია, რომელიც შემდეგში იტალიის დედოფალი გახდა; აგრეთვე, ყველას ყურადღებას იპყრობდა მეორე ულამაზესი ქალი, ქართველების სასიხარულოდ და სასიქადულოდ – მარიამ მიხეილის ასული სუმბათაშვილი.

49

ფართოთ გაღებულ კარებიდან, შოპენის ⁵⁷⁾ პოლონების მომჯადოებელ ხმებზე გამოვიდა მბრწყინავი მწკრივი, სამჯერ შემოუარეს დარბაზს ირგვლივ, და ყოველ შემოვლაზე ინაცვლებდნენ წყვილში მყოფ მანდილოსნებს, შემდეგ დაიწყო ცეკვები.

ამ წვეულებაზე ჩემი ძველი მეგობრები საშა და გრიცკო ვიტგინტეინები ვნახე, ისინი თავს ქართველებად თვლიდნენ, რადგან მათი დედა დადიანის ქალი იყო.

რუსეთში ყოფნის დროს ვცდილობდი გავცნობოდი რუს ინტელიგენციას, რომელიც ძალიან მალლა იდგა, დაუფლებული იყო ყოველ დარგს და წინ მიჰყავდა თავის მშობლიური მხარის ცივილიზაცია. ამ ინტელიგენციას შეადგენდნენ ნიჭიერი მწერლები, პოეტები, მუსიკოსები და მხატვრები.

დეპუტაციასთან ერთად უკან დაბრუნებაზე უარი ვთქვი. ნიუნინოვგოროდში გახსნილი გამოფენა მინდოდა მენახა, მთავარი კი ის იყო, რომ ვოლგით, ამ რუსეთის დედა-მარჩენალით, წამოსვლა მაინტერესებდა. სანახავი ბევრი რამ იყო: განიერი, ფირუზის ფერი მდინარე დლით ნელა მიიკლაკნებოდა, მისი ზვირთები ოდნავი ხმაურით გადადიოდნენ ერთი-მეორეზე და იცვლიდნენ ფერს; ღამით მთვარე მიცურავდა ვარსკვლავებით მო-

ჭედილ ცაზე, თავის ანარეკლს თითქოს წყალზე სტო-
ვებდა, ყოველი ნაბიჯის გადადგმაზე მაოცებდა რუსე-
თის ბუნების სხვადასხვაგვარი სილამაზე.

ჩემს ბედად, ჯერ კიდევ მოსკოვში შეგხვდი ჩემს მე-
გობარს, ნადირობის დიდ მოყვარულს, თავად ნიკოლოზ
ვახტანგის-ძე ორბელიანს.⁵⁸) მე ვთხოვე წამოსულიყო ჩემ-
50

თან ერთად ნიჟნინოვგოროდამდე, რაზედაც სიამოვნებით
დამეთანხმა. ის კარგ გუნებაზე იყო, რადგან კნეინა ელისა-
ბედ დიმიტრი ორბელიანის ასულის, ბარიატინსკის მეუღ-
ლის, ქონების ნახევარი მიიღო მემკვიდრეობით, მეორე
ნახევარი დარჩა ევგენი დავითისძე ქობულაშვილს.

ჩვენი ვოლგაზე მოგზაურობის დროს, მან წინადადე-
ბა მომცა, ბუნებისა და ნადირობის მოყვარულთა მთელ
ჯგუფთან ერთად, წავსულიყავით ლომებზე სანადიროდ
ცხელ ქვეყნებში.

აი, აქ ხელახლა წარმომიდგა ტარიელი მთელი თა-
ვისი ვაჟკაცობით და გამბედაობით. მე უკვე შემეძლო
ვყოფილიყავი მისი პროტოტიპი. სუსტსა და უძლურს
ბავშვობაში, ახლა ისეთი ძალა მქონდა, რომ ვერცხლის
აბაზიანს სულ იოლად ვტეხდი შუაზე.

ამ წინადადების გაგონებაზე, სიხარულისაგან ზევით
წამოვხტი.

აღერსიანად მოვხვიე ხელი ჩემს მეგობარს, ვთხო-
ვე საქმის კურსში ვყოლოდი და სამზადისის ყოველ-
გვარი ამბავი ეცნობებია ჩემთვის. ნიჟნინოვგოროდში
ერთმანეთს დავმორდით. იქიდან ასტრახანამდე სულ
სხვა ხასიათით მივდიოდი, თითქოს ყველაფერი წარსულ-
ში გადავიდა, ახალი ცხოვრება მელოდა წინ და მასზე
ოცნებამ გაიტაცა მთელი ჩემი არსება.

აუარებელი შთაბეჭდილებებით აღსავსე დავბრუნდი
სახლში. ნახული და ჩემს მიერ უშუალოდ განცდილი
პირველად დედაჩემს გავუზიარე, მერმე კვლავ შევეუდექი
მამულის საქმეების მონესრიგებას. ჩემი შინ არ ყოფნის
დროს მეურნეობა დაქვეითებულიყო, დაუდევრობისა

და უყაირათობის გამო განადგურების პირას იდგა. მინ-
დოდა ოჯახი უბრუნველმეყო და დღეღამეს ვასწორებ-
დი მუშაობაში, თან ველოდი ორბელიანის წერილს.

ცდა თითქმის ორ წელიწადს მომიხდა. ბოლოს, როგორც იყო დადგა სანატრელი დღე – პეტერბურგიდან მივიღე ორბელიანის დეპეშა, რომლითაც საჩქაროდ მიხმობდა. დაუყოვნებლივ შევუდექი მზადებას, მაგრამ დედაჩემს ვუმაღავდი, რომ ვტოვებდი არა თუ საქართველოს, არამედ რუსეთის საზღვრებსაც, რადგან ვშიშობდი მის ცრემლებს არ დავებრკოლები.

1899 წელს, ზამთრის მიწურულს გავემგზავრე პეტერბურგს.

თბილისის სადგურზე მიმაცილეს ნათესავებმა და მეგობრებმა. ყველანი გარს მეხვეოდნენ, მისურვებდნენ კეთილ მგზავრობას და შინ მშვიდობით დაბრუნებას.

მესამედ დარეკეს ზარი.

სათითაოდ გადავკოცნე ჩემი კეთილისმდომნი და შევედი ვაგონში.

მატარებელი დაიძრა.

გავშორდი საყვარელ თბილისის საზღვრებს. მატარებლის თანაბარი სვლა ბრავს მგვრიდა. მეგონა – კი არ მიდიოდა, მილოღავდა.

მეორე დღეს უკვე დაუსრულებელ ტრამალებზე მივქროდი. ყველაფერი თოვლით იყო დაფარული. დაბლა განწელილი რუხი ღრუბლები ჩემს ალტაცებულ გუნებას არ ეხამებოდა. ზოგჯერ მასვედიანებდა კიდევ.

როდის იყო, როდის არა მატარებელი შეგრიალდა პეტერბურგში.

ვაგონიდან გადმოსვლისთანავე კოლა ორბელიანი გა-

დამეხვია. თავის ბინაში წამიყვანა. იგი ცხოვრობდა მცირე საზღვაო ქუჩაზე.

მიუხედავად ხანგრძლივი, მოსაწყენი მგზავრობისა, თავს მხნედ ვგრძნობდი და ვჩქარობდი გავდგომოდი უფრო შორეულ გზას. კოლას მეგობრებს სასაცილოდაც არ ყოფნიდათ ჩემი ჩქარა გამგზავრების სურვილი და როგორც დონ კიხოტს⁵⁹) ისე მიცქეროდნენ.

ლომებზე ნადირობა ჩემთვის იყო მხოლოდ საბაბი – გავმგზავრებულყავი შორ ქვეყნებში, მენახა უცხო ხალხები, გავცნობოდი მათ ზნეს, ჩვეულებას, კულტურას. დამტკბარიყავი უცხო ბუნების სილამაზით. თუმცა მჭეროდა – საქართველოს მსგავსი მეორე ქვეყანა არსად იყო. აბა სად შეიძლება არსებობდეს კიდევ ასეთი მხარე, სადაც

ყოველგვარი მცენარე ხარობდეს, ყოველგვარი ყვავილი ჰყვოდეს, სადაც ამდენი ჩანჩქერები და ნაკადულები ჩქეფდნენ, უკულმა გადაგდებული მარცვალის კი წალმა ამოდიოდეს; სადაც ქალი და კაცი ასეთი ლამაზები იყვნენ. განსაკუთრებით ქართველი ქალი იყო და არის არა მართლ ლამაზი, არამედ იგი მამაკაცის ცხოვრების დამამშვენებელია, მისი მხნეობის, სიამაყის წყარო, მისი შთამაგონებელი და ვაჟკაცური სულის აღმზრდელი.

ფენელონი⁶⁰⁾ ამბობს: „მამაკაცებს, რომელთაც დიდი გავლენა აქვთ საზოგადოებაში, არ შეუძლიათ ქალის დაუხმარებლად რაიმე სასარგებლო გააკეთონ ცხოვრებაში“. ეს უწინარეს ყოვლისა, შეიძლება ითქვას ქართველ ქალზე, რომელიც მამაკაცთან ერთად იბრძოდა და იბრძვის უკეთესი მერმისისათვის.

აი, მე უკვე რუსეთის სატახტო ქალაქში ვარ. დი-

53

დებული ნევა გრანიტის კალაპოტში ნელა მიატორტმანებს თავის ტალღებს. ნაპირზე დგას საუცხოოდ ნაგები ე. წ. საზამთრო სასახლე, შორს მოჩანს პეტრეპავლეს ციხის გუმბათი.

აგერ, შესანიშნავი ტაძარი, მეფეთა სამუდამო სავანე; ირგვლივ ძვირფასი სახლები, სწორი, თვალუწვდენი ქუჩები. მათ შორის ყველაზე უფრო შესანიშნავია ნევის პროსპექტი ორივე მხრივ მდიდარი სავაჭროების გაჩახჩახებული ვიტრინებით. უთვალავი ეტლები, კარეტები.

ყველაფერი ეს რაღაც საარაკო იერს აძლევს ჩემს თვალში ამ ქალაქს, მაგრამ არა, ეს არაა „ათასერთი ღამის“ ზღაპარი, ესაა ნამდვილი, ყოველმხრივ შემკული დიდი ქალაქი.

ერმიტაჟი⁶¹⁾ იგი ყველა საუკუნის და ყველა ხალხთა ხელოვნების ნიმუშების საგანძურია. ძნელია თვალი მონყვიტო მასში მოთავსებულ მაგიურ ტილოებს. სადღა არიან მათი შემქმნელი ჯადოქრები? რა ხელმა შეახამა ეს უთვალავი ფერები და ჩვეულებრივი ფუნჯით გააცოცხლა ასეთი საოცრებანი? აქ შეიძლება განუწყვეტლივ იარო წლების განმავლობაში და ყოველ მისვლისას გეგონოს, თითქოს ყველაფერ ამას პირველად ხედავდე.

არანაკლებ შთაბეჭდილებას ტოვებენ ყაზანისა და ისაკის ტაძრები.⁶²⁾

ძეგლები? აგერ პეტრე დიდის ძეგლით!⁶³⁾ ამ კუნთებდაძახულ ფიგურაში, მისი ცხენის მიმართებაში, გამოი-

სახელია მთელი ხალხის ძალა და წინსვლის დაუშრეტელი სურვილი.

ყველაფერი ეს კარგია, მაგრამ ჩვენი გამგზავრება რომ ყოვნილება? გაზაფხული დგება და ისევ პეტერბურგ-54

ში ვარ. კოლას, როგორც იურისტს, რაღაც საქმე გაუჭიანურდა სასამართლოში და იძულებული ვარ ველოდო მის დამთავრებას.

ამ ხნის განმავლობაში ერთი წუთიც არ დამიკარგავს ტყუილებრალოდ – ყველაფერს ვათვალიერებდი და ვაკვირდებოდი. ვიყავი სმოლნის ინსტიტუტშიც,⁶⁴) სადაც იზრდებოდნენ ჩემი ნაცნობი თავად გრუზინსკის ქალიშვილები. ზამთრის მზის მცხრალი შუქი ოდნავ აფუჭებდა სვეტებიან დარბაზს და განსაკუთრებულ სინაზეს მატებდა თეთრ წინსაფრებიან ქალწულთა სახეებს.

ვიყავი მარინის თეატრშიც.⁶⁵) მართალია, დიდათ გამიძნელებდა ბილეთის შოვნა, მაგრამ სამაგიეროდ მრავინას მომჭადოებელმა ხმამ პირდაპირ ფრთები გამომასხა, თუმცა ანტრაქტების დროს, მრავინასაგან მიღებულ შთაბეჭდილებას, მიშხამავდნენ ჩემსკენ მომართული ლორწეტები და ბინოკლები.

მე გამონწყობილი ვიყავი ეროვნულ ტანისამოსში – ქულაჯაში, რითაც ვიქცევდი მშვენიერ ბანოვანთა განსაკუთრებულ ყურადღებას. ძლიერ ვნანობდი, რომ დავუჭერე კოლას და ქულაჯით ნავედი თეატრში, რადგან ჩემი ქულაჯის წყალობით შებორკილად ვგრძნობდი თავს, რაც ხელს მიშლიდა უფრო ღრმად განმეცადა მრავინას ხმა.

როგორც იყო, კოლა მორჩა თავის საქმეს და ორივე გავემგზავრეთ პარიზს. აქ უნდა დავეცადა დანარჩენი ამხანაგებისათვის, რომლებიც ჩვენთან ერთად უნდა წამოსულიყვნენ ცხელ ქვეყნებში ლომებზე სანადიროთ.

ისევ თოვს, მინა მთლად დაფარულია თეთრად. ყინავს. ულვაშები და წვერი თოშით მევერცხლება, მაგრამ

55

გულში გაზაფხული მიღვივის, თვალწინ სახარის ცხელი უდაბნო მესახება...

ვარშავის მატარებელი უკვე პარიზისაკენ, ევროპის ამ ახალ ბაბილონისაკენ მიგვაქროლებს.

მივედით შეპეტოვკაში.

აქ პოლონეთის საზღვარია. ეს ოდესღაც ბრწყინვალე სახელმწიფო, თავის უხეირო მეფეთა წყალობით, ახლა უფლებააყრილი და დაქუცმაცებული ქვეყანა იყო. მისი დიდი ნაწილი გერმანიის იმპერატორმა ფრიდრიხ II-მ⁶⁶) მიიტაცა.

თოვლნარევი წვიმიანი ამინდი დაგვხვდა პარიზში, მაგრამ ცუდი დარი სრულებითაც არ უშლიდა ხელს მრავალმილიონიან ქალაქის მოუსვენარ ცხოვრებას. პირიქით, ამჟამად, პარიზი განსაკუთრებული სიცხოველით მოძრაობდა. მალე უნდა გახსნილიყო მსოფლიო გამოფენა და გამალებული ემზადებოდნენ დედამიწის ყოველი კუთხიდან სტუმრების მისაღებად.

გამოფენის ადგილას დღედაღამ განუწყვეტელი მუშაობა იყო.

მთელი პარიზი ცდილობდა ერთხელ კიდევ დაემტკიცებია ქვეყნიერებისათვის, რომ უმეფოთაც შეიძლება ცხოვრება, რომ პარიზი ახლა უფრო ცივილიზაციის კერაა, ვიდრე იყო ლუდოვიკების დროს.

მართლაც, პარიზის ყოველი ძარღვი განსაკუთრებული ინტენსივობით ფეთქდა.

ტყუილა როდი უყვარდა პარიზი გერცენს.⁶⁷) კარლ V-ემ⁶⁸) კი პარიზს უწოდა მთელი სამყარო.

აი ეიფელის კოშკი.⁶⁹) მისი მწვერვალიდან გადმოხედვის დროს, პარიზი მომეჩვენა უსასრულო ზღვად, 56

ადამიანთა ტალღები ბობოქრობდნენ და ქალაქის ნაპირებს ეხეთქებოდნენ.

მაგრამ იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც ამ მღელვარე ცხოვრებიდან განზე იდგნენ. არსებული წესწყობილებების გარდა, მათ არც ის მოსწონდათ, რომ მსოფლიო გამოფენისათვის ასეთი აურზაური იყო ატეხილი.

სადამოს მე და კოლა ვიჭექით ერთ კაფეში. გამოველაპარაკეთ უცნობ მოქალაქეს. ჭიქა ღვინოზე საუბრის დროს ამ მოქალაქეს შევატყვევეთ, რომ იგი ალმაცერად უყურებდა არსებულ წესწყობილებას და მსოფლიო გამოფენის წინააღმდეგ იყო. „ამ კოსმოპოლიტურ ფუსფუსისაგან, – თქვა მან, – საფრანგეთი, ფრანგი ხალხი, ზარალის მეტს ვერაფერს გამოიჩება. აი თქვენ ნახავთ, ეს გამოფენა მსოფლიო გასართობი უფრო იქნება, ვიდრე ხალხთა შორის კულტურის, ცოდნისა და

მეცნიერების გადანერგვის საშუალება. ჩამოვლენ ამერიკელები, ვილაც პრინციები, პარიზის საკვირველებათა ნახვის სურვილით ალტკინებულნი სხვადასხვა ქვეყნის მილიონერები და გაიმართება ორგია. საკვები პროდუქტები კი გაძვირდება და ღარიბი ხალხი კიდევ უფრო გაჭირვებაში ჩავარდება“.

* *

მთელი ქალაქი გაჩირალდნებულა.

სენის ნაპირებზე ხეებზედაც კი სანათურები ჰკილია.

ჩვენ დავდექით კონტინენტალის ქ. N 3 მდებარე სასტუმროში. სასტუმრო მაინცადამაინც ვერ იყო პირველხარისხოვანი, მაგრამ ამ ორომტრიალში უკეთესი ბინის

57

შოვნაზე ფიქრიც კი ზედმეტი იყო. ყველა სასტუმრო უკვე დაკავებული იყო უცხოელი სტუმრებისაგან.

დიდხანს დარჩენას არც ვაპირებდი პარიზში. მე გული უფრო ცხელი ქვეყნებისაკენ მიმიწევდა. მაგრამ კოლას პარიზელმა ქალებმა ისეთი თავბრუ დაახვიეს, რომ ფეხის გადგმაც არსად უნდოდა. შენი ლომები და ვეფხვები არსად წავლენ, ნუ გეშინიაო, – მეუბნებოდა იგი სიცილით. არც კოლას მეგობრები ჩანდნენ. ისინი დაგვიპირდნენ პარიზს მალე ჩამოვიდოდნენ და ერთად წავიდოდით სამოგზაუროდ, მაგრამ რატომღაც იგვიანებდნენ.

სხვა გზა არ იყო, ხვედრს უნდა დავმორჩილებოდი.

ერმიტაჟში ნახული მქონდა ეკატერინე II-ის მიერ საფრანგეთში შეძენილი გობელენები და გადავწყვიტე დამეთვალაიერებია ის ფაბრიკა, სადაც ასეთ იშვიათ ქსოვილებს ამზადებდნენ. სახელმწიფოს შემოსავლის გადიდების მიზნით ეს ფაბრიკა თავის დროზე მოუწყვია ლიუდოვიკ XIV-ის⁷⁰) ფინანსთა მინისტრს კოლბერს.

გავემგზავრე ლიონს. ფაბრიკის დირექტორმა დიდი თავაზით მიმილო, ფაბრიკის ყველა ცეხი გამაცნო და დაწვრილებით ამინერა მათი მუშაობის პროცესები. როცა გაიგო, რომ მე ბავრათიონი ვარ, ფაბრიკის საგანგებო კოლექციიდან გამოითხოვა თამარ მეფის სურათი და გაცა განკარგულება ამოექარგათ იგი აბრემუმზე. ამ ამბებამა დიდათ გამახარა და თანაც გამაოცა. ეს პატარა გობელენი დღესაც შინ მაქვს სრულიად დაუზიანებელი.

დავბრუნდი პარიზს.

უკვე ოთხ თვეზე მეტი დრო გავიდა, რაც საფრანგეთში ვიყავით და კოლა ჯერ კიდევ არ აპირებდა 3ა-53

რიზიდან დაძვრას, გადავწყვიტე მარტო გავმგზავრებულყავი. კოლა ბევრს ეცადა, მაგრამ განზრახვაზე ხელი ვერ ამაღებინა.

სექტემბრის ბოლო რიცხვებში, შაბათ დღეს, ჩავედი მარსელში. მშვენიერი დარი იყო. კვირას დღის 12 საათზე საოკეანო გემით უნდა გავმგზავრებულყავი აფრიკისაკენ.

ინყებოდა ჩემს ცხოვრებაში სრულიად ახალი ხანა. რა მელოდა?

სრულ 12 საათზე კაპიტანი და ლოცმანი ავიდნენ საკომანდო კიბეზე, მეზღვაურებმა ფუსფუსი დაიწყეს. ასნიეს ლუზა. გემის სიღრმეში აგუგუნდნენ მანქანები და ჩვენ თანდათან მოვშორდით ნაპირს, სადაც აუარებელი ხალხი იღგა და ხმამაღლა გვეთხოვებოდნენ, თან ცხვირსახოცებსა და ქედებს გვიქნევდნენ. გემმა სვლას მოუმატა. იგი საოცრად დიდ ნაპრალს ტოვებდა სარკვეთ ქცეულ ზღვაზე, რაც მალე ისევ ივსებოდა. ხმელთაშუა ზღვაში შორს შევედით. სამხრეთის მონმენდილ ციდან მზე უხვად გვაფრქვევდა სხივებს.

აღტაცებული გავცქეროდი დატოვებულ ხმელეთს, რომელიც თანდათან სივრცეში ქრებოდა.

ერდოზე დიდხანს ვეღარ გავძელი, თავი ცუდათ ვიგრძენი და კაიუტაში ჩავედი.

ზღვის ავადმყოფობამ დამრია ხელი.

მიუხედავად დიდი ცდისა, საექიმო პერსონალმა ოდნავათაც ვერ შემიმსუბუქა მდგომარეობა.

ვინეჩი უძრავად, არაფერს ვჭამდი. ვსვამდი მარტო ლიმონიან წყალს.

59

მეორე დღეს ცოტა უკეთ გავხდი, მაგრამ ადგომის თავი მაინც არ მქონდა.

ერდოზე და მეზობელ კაიუტებში გაჩაღებული იყო ხმამაღალი ლაპარაკი და დავა ინგლისელების მიერ ბურების წინააღმდეგ მოსალოდნელი გალაშქრების გამო. ზოგი ამტკიცებდა, რომ ინგლისელებს ამერიკელებიც

დაეხმარებიანო, და ფრანგები აძაგებდნენ როგორც ინგლისელებს, ისე ამერიკელებს, ჰკიცხავდნენ ინგლისის პრემიერს⁷¹⁾ და ამერიკის პრეზიდენტს მაკ-კინლეს.⁷²⁾

გემზე იმყოფებოდნენ ძნგლისელებიც და ამერიკელებიც. ფრანგი კაპიტანი ფრთხილობდა დაჟა ხელჩართულ ჩხუბად არ გადაქცეულიყო, ამიტომ მეზღვაურები წესრიგის აღსადგენად წინასწარ მომზადებული ყავდა.

მივედით ალექსანდრიაში⁷³⁾, მეზღვაურებმა ხელით გადამიყვანეს ხმელეთზე. ფეხზე დგომა არ შემეძლო. მთვრალივით ვბანდალებდი. კეთილმა და თავაზიანმა კაპიტანმა ჩემი თავი ჩააბარა ვილაც ფრანგს, რომელმაც მიმიყვანა სასტუმროში. სასტუმროს პატრონი, ისიც ფრანგი, თავის თანამემამულესავით გულშემატკივარი აღმოჩნდა, საუკეთესო ოთახში მომათავსა და ცხოვრების ყოველგვარი პირობები შემიქმნა.

მომგვარეს ექიმი. იგი ლამაზი კაცი იყო, წარმოსადეგი, მაგრამ რა ეროვნებას ეკუთვნოდა, მგონი თვითონაც არ იცოდა. მშვენივრად ლაპარაკობდა როგორც ფრანგულად ისე ინგლისურ ენაზე... ჩემი ავადმყოფობა მან მიაწერა ხედვითი ორგანოების სისუსტეს და მიიჩნია ზღვით მგზავრობის დროს უთუოდ მეტარებია წითელ შუშიანი სათვალე.

ექიმის წასვლის შემდეგ, სასტუმროს პატრონმა თავაზიანი საუბარი გამიბა.

60

გამოირკვა, რომ სასტუმროს პატრონმა, ჩემი აღმოსავლური იერის გამო, თურმე ეგვიპტის პრინცად შემიცნო. მე გულიანად გამეცინა. ვერაფრით ვერ დავარწმუნე, რომ ეგვიპტე თვალითაც არ მქონდა ჯერ ნახუხული, მას უფრო ჯეროდა პასპორტის, რომელშიაც აღნიშნული იყო ჩემი ტიტული. პირდაპირ საოცარია – ზოგიერთი ფრანგი, რა გინდ რესპუბლიკელიც არ უნდა იყოს ის, არისტოკრატის დიდი თაყვანისმცემელია.

ამრიგად, მე უკვე იმ ზღაპრულ ქალაქში ვცხოვრობ, რომელიც შექმნა ალექსანდრე მაკედონელის⁷⁴⁾ გენიამ და რომელიც ახლა იმყოფებოდა ინგლისის პროტექტორატის ქვეშ.

ამბობდნენ: მაკედონელი წუხდაო, რომ აღარსად დარჩა დაუპყრობი ქვეყანა.

მართლაც, როგორც ვიცით, იგი ბრწყინვალე, გენიალური სარდალი იყო, მრავალ გამარჯვებათა გამო, მას

არაბები თითქმის ღმერთად თვლიდნენ, ხოლო ეგვიპტელები მზის შვილს ეძახდნენ.

გარდა იმისა, რომ მაკედონელი იყო იშვიათი მხედართმთავარი, მან ფართოდ გაშალა ანტიკური ქვეყნის ჰორიზონტიც და გაამდიდრა მისი კულტურა.

ალექსანდრიას ირგვლივ ზღვა არტყია. იგი განთქმულია თავისი აბანოებით და მუზეუმით, სადაც თავმოყრილია ძველი მსოფლიოს ხელოვნების ნიმუშები. ქალაქში უამრავი ლაბირინთია. სასმელი წყლის სიმცირის გამო, მიწის ქვეშ მონყობილია მრავალი ჭა.

ალექსანდრიის ბიბლიოთეკა – ეს იყო ადრინდელი, საუცხოო საგანძური, სადაც ინახებოდა ურიცხვი, იმ-

61

ვიათი, უნიკალური ფოლიანტი და პერგამენტი, მაგრამ ვანდალიზმმა არ დაინდო ძველი მსოფლიოს კულტურის ეს შესანიშნავი კერაც. 640 წელს ხალიფ ომარის დროს ბიბლიოთეკის საგრძნობი ნაწილი განადგურებულ იქნა. ამ უგნურ ქცევას იმით ამართლებდნენ, რომ თითქოს მასში დაცული ყოფილიყო მუსულმანებისათვის მიუღებელი შინაარსის ხელნაწერები. თურმე ძვირფასი პერგამენტებით კარგახანს ათბობდნენ აბანოებს, რომლებიც ასე უხვადაა ალექსანდრიაში.

უკანასკნელ საუკუნეებში დამპყრობლებმაც ბევრი რამ მოიტაცეს. მიუხედავად ამისა, ბიბლიოთეკა მაინც მდიდარია.

მეორე დღეს, დილით, როცა ქალაქში გავედი, გამოვოცდი, ქუჩები სავსე იყო ახმაურებული ხალხით. თეთრი წამოსასხამები, ჭრელი დოლბანდები, სხვადასხვა ფერის ტანისამოსი, აქა-იქ ევროპელ ქალ-ვაჟთა მორთულობა, ყველაფერი ეს მეტად კოლორიტულ სურათს ჰქმნიდა.

კარგახანს ვიდექი ერთ ადგილას ამ სანახაობით მოხიბლული: მშობლიური ქვეყნის ფერი და სურნელი ვიგრძენი.

მეორე სურათი კიდევ უფრო წარმტაცსა და დიადს წარმოადგენდა.

მშვიდად მოტორტმანე ზღვაზე, დილის ბურუსში გავეული იყო მრავალი გემი, სამხედრო და სამგზავრო. მათი ანძების ტყე თვალსაწიერზე ოდნავ ირხეოდა.

ალექსანდრია როგორც თავის გარეგნობით, ისე ცხოვრებით დიდათ განსხვავდება სხვა ქალაქებისაგან. ზედმინწევით თავისებურია. იგი მთლიანად აღმოსავლურ

სტილზეა გაშენებული. ყოველ ფეხის ნაბიჯზე ჩანან ლა-
62

მაზი, ჰაეროვანი თეთრი მინარეთები, რომლებიდანაც
გსურს გესმოდეს მშვენიერი ჰანგები და არა მუეძინების
გულის ამრევი ხმა.

ამ ზღაპრულ ქალაქში, ეტყობა, დღეს არაჩვეულებ-
რივადაა ხალხი აღგზნებული.

მიზგი?

დიდმა, ძლიერმა, ცივილიზაციით მოამაყე ინგლისმა
ომი გამოუცხადა სამხრეთ აფრიკაში მცხოვრებ პატარა
ხალხს – ბურებს.⁷⁵)

ქალაქში ხმაური თანდათან ძლიერდებოდა.

ადამიანები ყვიროდნენ, ერთმანეთს ეხლებოდნენ,
სადღაც მიიჩქაროდნენ.

გაზეთების გამყიდველი ბავშვები საოცრად გაჰკიოდ-
ნენ და ცეცხლწაკიდებულივით დარბოდნენ აქეთ-იქით.

ხალხის მღელვარებამ მეც შემიპყრო.

დავბრუნდი სასტუმროში. სასტუმროს პატრონმა
მითხრა:

– საზიზღრები არიან ეს ინგლისელები! თავისუფ-
ლების მოყვარული ბურები უნდათ გადააქციონ მონებათ,
ხოლო მათი ქვეყანა – კოლონიად.

გამახსენდა საყვარელი საქართველო!

მთელი ჩემი არსება მოიცვა ბურებისადმი თანაგრძ-
ნობამ და უყოყმანოდ გულში ღრმად ამოვიჭერი დავხ-
მარებოდი თავისუფლების მოყვარულ პატარა ხალხს,
რომელსაც ინგლისი მოსპობას უპირებდა.

ცხელი ქვეყნებიდან დაბრუნების შემდეგ, მინდოდა
მენახა რომი, ანტიკური ხელოვნების ეს დიდი სავანე,
სადაც ამდენი უკვდავი მხატვრები და მოქანდაკენი დაი-
ბადნენ, დამეთვალაიერებია მისი შესანიშნავი ძეგლები,

63

მაგრამ ბურებთან წასვლის სურვილმა ყველაფერზე ხელი
ამაღებინა.

ბურების მდგომარეობა როგორღაც მაგონებდა ჩემს
სამშობლოს და მწამდა, თუ შევებრძოლებოდი ბურების
მტერს, ეს იმასაც ნიშნავდა, რომ მე ამით სამაგიეროს
გადავუხდიდი ჩემი ქვეყნის მტრებსაც.

ჩემთვის ყველა დამპყრობელი, მოძალადე, ერთნა-

ირად საძულველი იყო და ყოველთვის გული მიმინვედა დაეხმარებოდი დაჩაგრულს.

გადვწყვიტე ახლავე დამეტოვებია ალექსანდრია.

მხოლოდ ერთი რამ მაღელვებდა:

მიმიღებენ როგორც უცხოელს ბურები თავის ჯარში?

მითხრეს: ყველა პატიოსან უცხოელ მოხალისეს ბურები ხელგაშლით ხვდებიანო.

ისიც გავიგე, რომ მათ არ ყავდათ, თურმე, მუდმივი ჯარი, მაგრამ თითოეული მამაკაცი განსაზღვრული ვადით, განსაზღვრულ ასაკამდე ვალდებული იყო შეესწავლა სამხედრო საქმე. შრომის მოყვარე ბურები იმავე დროს შესანიშნავ მსროლელებად, დისციპლინის მოყვარულ ვაჟკაცებად, გამბედავ მეომრებად ითვლებოდნენ და მუდამ მზად იყვნენ მკერდით დაეცვათ თავიანთი ლამაზი ქვეყანა.

თავისუფალი ბურები პრეზიდენტს და პარლამენტს – ნამდვილ სახალხო სამსჯავროს, ყოველგვარი ძალდატანების გარეშე და ალალი გულით ირჩევდნენ.

ამ უამად ბურებს პრეზიდენტად ყავდათ ყველასაგან პატივცემული და საყვარელი 75 წლის მხნე მოხუცი – პავლე კრიუგერი.⁷⁶⁾

კრიუგერს ძულდა ინგლისელები.

პეტრე ჟუბერი
ბურების მთავარსარდალი

მან მტკიცედ უარყო მათი წინადადება პროტექტორატის შესახებ. მოხუცი პრეზიდენტი შეეცადა შეენარჩუნებია თავისი ქვეყნის თავისუფლება და ინგლისელთა მეორე თავდასხმისაგანაც ხალხი გამარჯვებული გამოეყვანა.

ყველა ამ ცნობებისათვის და, აგრეთვე, სტუმართმოყვარეობისათვის დიდი მადლობა მოვახსენე ჩემი სასტუმროს პატრონს.

შევუდექი მზადებას. საჭიროა ვიჩქარო. ფელდმარშალი ფრენჩი⁷⁷) თურმე უკვე იოჰანესბურგშია. მაშასადამე, სამხედრო მოქმედება ჯერ თუ დანწყებული არაა, მალე დაიწყება.

ჩემმა ლამაზმა ექიმმა მომამარაგა ლიმონით, წამლებით და წითელშუშიანი სათვალით.

მეორე დღეს ნავსადგურზე გამაცილეს სასტუმროს პატრონმა, ექიმმა და ახალგაზრდა მომვლელმა ქალმა. მან გემზე შესვლის წინ მიძღვნა პატარა, მაგრამ შესანიშნავი, სურნელოვანი თაიგული, რამაც ძლიერ გამახარა. დაიძრა გემი.

ისეთი გრძნობა მექონდა, თითქოს უცხო ქალაქს ვიარ ვტოვებდი, არამედ მშობლიურს და ნათესავ-მეგობრებით სავსე ადგილს ვშორდებოდი.

ამ ჯერად ზღვის ავადმყოფობას გადავურჩი.

მთელი გზა თავს კარგად ვგრძნობდი.

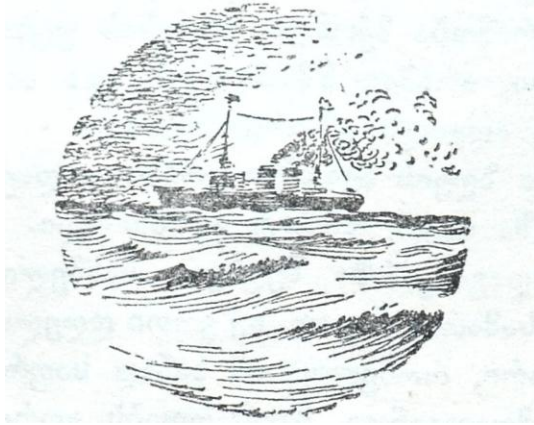
გემმა მადაგასკარში შეუხვია სასმელი წყლისა და ნახშირის მოსამარაგებლად. იქ ერთი დღელამე დავყავით.

მადაგასკარი, რომელიც იმ ხანად საფრანგეთის კოლონიას წარმოადგენდა, მდებარეობს აფრიკის პარალელ-

65

ლურად, მათ ერთმანეთისაგან ჰყოფს მოზამბიკის სრუტე. მადაგასკარის ბუნება ტროპიკულია, ცა მსუყე ლურჯი ფერისაა. ჩვენი, ქართული ღამეები მშვენიერია, მაგრამ მადაგასკარზე ღამე კიდევ უფრო წარმტაცია... იქ ვარსკვლავები საოცრად დიდნი და ბრწყინვალენი ჩანან. მეტეორები ერთი კიდიდან მეორემდე განუწყვეტლივ სერავენ ცის კაბადონს და ფოსფორული ბრწყინვალეობით ისარკებიან ოკეანის ვრცლად გადაშლილ მუქ მკერდზე. ოკეანე ღამით უძრავი იყო, არაფერი არღვევს მის დიდებულ, მეფურ სიმშვიდეს.

მადაგასკარის მოსახლეობა საკმაოდ ჭრელია. მცხოვრებნი თავიანთი იერით მალაელებს გვანან. ბევრია მონაზანი. გოვას ტომის შვილებს უფრო ეტყობათ ცივილიზაცია, მაგრამ სამაგიეროდ ულამაზონი არიან. ვნახე კიდევ გაურკვევე ტომი, რომელიც, ჩემის აზრით, თეთრკანიანებთან შერეული ტომი უნდა იყოს. მათი ქალები საოცრად ულამაზები არიან.

ნანილი მეორე

ჩვენი გემი შევიდა დელაგოას ნავსადგურში. იგი მონყობილია აფრიკის სამხრეთ ნაპირთან და არსებობს 1646 წლიდან. გადმოვედი გემიდან. მატარებლის გასვლამდე გადავწყვიტე დამეთვალაიერებინა ახლო-მახლო ადგილები. როგორც კი ცოტა გავცდი ნავსადგურს, დავინახე ნახევრად შიშველი მამაკაცების ბრბო. ყველა მათგანი მეტად ლამაზი, მაღალი, მოყვანილი და ევროპულზე უფრო თეთრკანიანი იყო. ქერა გრძელი თმა მხრებზე ეყარათ.

წელზე თითოეულს რალაც ხანჯლისმაგვარი ეკიდა. მათი ლამაზი, ლურჯი თვალების გამოხედვა თვინიერი

იყო. ერთმანეთს მხიარულად ეხმაურებოდნენ. ირგვლივ თოფებმომარჯვებული ინგლისელი ჯარისკაცების მჭიდრო რკალი ერთყაათ.

ერთ-ერთ გამვლელ თვრანგს ვკითხე, თუ ვინ იყვნენ ეს შიშველი ადამიანები.

იგი შეჩერდა და რატომღაც გაოცებით შემომხედა.

– კაცის მჭამელები არიან, – მიპასუხა მან, – როცა ერთი ადგილიდან მეორე ადგილზე გადადიან, შეიარაღებული ინგლისელები მიაცილებენ დანიშნულ ადგილამდე და შემდეგ გაუშვებენ. ასე რომ არ იყოს, ვინ იცის რამდენ ჩვენგანს იმსხვეპლებდნენ.

ცოტახნის მერმე კვლავ განავრძო:

– კაციაჩამია-კანიბალები ცხოვრობენ აფრიკის ახლო კანიბალის კუნძულებზე. კანიბალებს მეტად თავისებური ენა აქვთ, მათი წარჩინებული წარმომადგენლები ლაპარაკობენ ინგლისურადაც. კანიბალებს ყავთ თავიანთი მეფე, რომელიც ინგლისის ტახტის ვასალია, მაგრამ იგი მაინცადამაინც არ ექვემდებარება ინგლისის დედოფალს ვიქტორიას⁷⁸) და ხშირად ეურჩება მას.

ცივმა ჟრუნტელმა დამიარა, როცა წარმოვიდგინე, კანიბალების მიერ ადამიანების შეჭმის სურათი. ასეთი შემთხვევა კი ხშირია თურმე.

აქედან პირდაპირ გავემგზავრე ტრანსვაალის რესპულიკის დედაქალაქში პრეტორიაში, სადაც კრიუგერის რეზიდენცია იყო, მაგრამ პრეზიდენტი ვერ ვნახე. მითხრეს პრეზიდენტი იოჰანესბურგშიაო. დაუყოვნებლივ წავედი, მაგრამ იგი არც იქ აღმოჩნდა.

იოჰანესბურგი ძლიერ მომეწონა. სავსებით კეთილ-
68

მონყობილი ქალაქია. აქ არსებობს ბურჟუაზიული ქალაქის ყველა ატრიბუტი – ბანკი, ბირჟა, მაღაზიები. მაღაზიები სავსე იყო მაშინ ინგლისური საქონლით. ტრანსვაალის ბაზრები ინგლისელებს ჰქონდათ დაპყრობილი. ამას ურიგდებოდნენ ბურები, მაგრამ როცა ინგლისელებმა დააპირეს მათი ეროვნული ღირსების შელახვა და მთელი რესპუბლიკის უბრალო კოლონიად გადაქცევა, ბურებმა მყისვე აისხეს იარაღი და მოძალადეებს მრისხანედ წინ გადაუდგნენ.

ცივილიზებულ ბარბაროსებისაგან კრიუგერის ქვეყა-

ნას დიდი საფრთხე ელოდა. ბურების შემართული იარაღი თუ ვერ გაიმარჯვებდა, რესპუბლიკა დაილუპებოდა.

ეს კარგად იცოდა მოხუცმა პრეზიდენტმა, ამიტომ არ ცილდებოდა თავის ჯარს და ამხნევებდა მას.

დიახ, ინგლისელები ემუქრებოდნენ ბურების რესპუბლიკას, მათ თავისუფლებას.

ეს სავსებით ჩვეულებრივი ამბავი იყო ინგლისის ისტორიისათვის. ინგლისის კაპიტალისტები მუდამ იმით იყვნენ გართულნი, რომ ყოველგვარ ახალს ებრძოდნენ, თავისუფალ ხალხს თავისუფლებას ართმევდნენ და თავიანთ მონებად ხდიდნენ.

ამ ლიუციფერებისაგან⁷⁹⁾ დიდიხანია მოსვენება არა აქვს კაცობრიობას.

განსაკუთრებით ისინი აღმოსავლეთში ეწევიან პოლიტიკურ ავანტიურას, აგრესიას და სადაც კი ფეხს დაადგამენ, ყველგან ცრემლისა და სისხლის ტბებს აყენებენ.

ინგლისის ყველა მთავრობა, მიუხედავად მათი მრწამსისა, ერთმანეთს გვანან და ერთიმეორის გზას აგრძე-

69

ლებენ სხვა ხალხების დასამონებლად, მათი დოვლათისა და განძის ხელში ჩასაგდებათ.

ისინი უსულგულონი და პირნავარდნილი მაკიაველები⁸⁰⁾ არიან სხვების მიმართ.

მაგონდება ერთი ამბავი:

ბალკანეთის ომის დროს, რუსეთის ერთ-ერთმა მეფისწულმა ინგლისის ტახტის მემკვიდრეს მიმართა თხოვნით ინგლისი დახმარებოდა ბალკანეთს.

უელსის პრინცმა ეს თხოვნა გადასცა პრემიერ-მინისტრს პალმერსტონს, რომელმაც თავის მხრით რუსეთის მეფისწულს შემდეგი უპასუხა:

„მე ბედნიერი ვარ დაგარწმუნოთ ინგლისის ტახტის მემკვიდრის გულკეთილობაში, მაგრამ ამავე დროს გაცნობებთ, რომ თვითონ ინგლისს გული არა აქვს“.

კრიუგერს ჯეროდა, რომ სიმართლე მის მხარეზე იყო, რომ ევროპის სახელმწიფოები დაეხმარებოდნენ და ახლაც გადაარჩინდა რესპუბლიკას.

კრიუგერს დიდი იმედი ჰქონდა გერმანიის იმპერატორ ვილჰელმ II⁸¹⁾, რომელსაც იგი თავის მეგობრად თვლიდა. ვილჰელმი კრიუგერს „დაეხმარა“ ინგლისელებთან პირველ შეტაკების დროს და მოხუც პრეზი-

დენტს ეგონა გაჭირვებაში არც ახლა დაივიწყებდა იგი. მაგრამ ამ დროს იფეთქა ბოქსიორთა აჯანყებამ ჩინეთში⁸²⁾ და მოკლეს გერმანიის ელჩი ბარონი კეტტელერი. აჯანყებულთა დახმარებით ჩინეთის ქვრივმა დედოფალმა უშუალოდ ხელში ჩაიგდო უზარმაზარი ქვეყნის მართვის სადავეები და მოინდომა ყველა უცხოელის განდევნა თავის ქვეყნის საზღვრებიდან.

ვილჰელმისათვის ახლა ხელსაყრელი არ იყო ინგლი-

70

სის გადაკიდება და თავისი ჯარი დაძრა არა კრიუგერის დასახმარებლად, არამედ ჩინეთის წინააღმდეგ – სხვა მოკავშირე სახელმწიფოებთან ერთად.

არც დანარჩენი ვეყნები ქვამოეხმაურნენ კრიუგერს.

მიუხედავად დიდი გამოცდილებისა, კრიუგერი ვერ ანსხვავებდა ინგლისთან პირველ შეტაკებას⁸³⁾ ახლანდელ ომთან.

ინგლისთან პირველი ომი, ომი კი არ იყო, არამედ ის წარმოადგენდა ინგლისის მიერ ყაჩაღურ თავდასხმას და მას არ ჰქონდა ოფიციალური სახე. მაშინ ვილჰელმმა ბურებში გერმანიის გავლენის მოსაპოვებლად გაუწოდა ხელი კრიუგერს და გამარჯვებისთანავე გაუგზავნა მას მილოცვა, რითაც ინგლისელების აღშფოთება გამოიწვია.

ახლა კი საქმე სხვანაირად იყო.

ინგლისმა ოფიციალურად გამოუცხადა ომი ბურებს. ეს იმას ნიშნავდა, რომ ვინც ბურებს დაეხმარებოდა, ის ინგლისის აშკარა მტერი ხდებოდა. ბურების გულისათვის ასეთი ნაბიჯის გადადგმას კი ყველა ერიდებოდა და არ უნდოდათ საომარ მდგომარეობაში ჩამდგარიყო მაშინ უძლეველი ინგლისის წინააღმდეგ.

* *

1497 წელს პორტუგალიელმა ვასკო-დე გამამ ჰოლანდიის გემით მოიარა სამხრეთ აფრიკის ნაპირები. შემდეგ ამისა, იქ ჰოლანდიელებმა დააარსეს პატარა კოლონია, მალე ამ ადგილებში გადმოსახლდნენ უმინაწყლო და ბოგანო ფრანგებიც, ხელისუფლების მიერ დევნილი და ხელისუფლებასთან შეურიგებელი ადამიანები. გად-

71

მოსახლებულთა უმრავლესობას შეადგენდნენ ჰუგენო-

ტები⁸⁴). ახალ მინაზე დასახლებულებში პირველ რიგში ხელი მიჰყვეს მინის დამუშავებას. ამრიგად, წარმოიშვა ბორთა, ანუ ბურთა⁸⁵) ახალი ქვეყანა.

ბურმა ფერმერებმა ერთიმეორისაგან საკმაოდ დაშორებით მოაწყვეს ხუტორული მეურნეობა. ბურები ეწეოდნენ მესაქონლეობას, მევენახეობას და მინის დამუშავებას. ბევრმა მოაშენა სირაქლეები, რომელთა ნაკრეტენები მეტად ძვირად ფასობდა ევროპაში, ამ უცნაური ფრინველების შენახვა კი იოლი იყო. ბურებს აგრეთვე ჰქონდათ ოქროს მდიდარი საბადოები.

სამხრეთის მშვენიერმა ბუნებამ, ჯანსაღმა ჰაერმა და ნოყიერმა მინამ, განსაკუთრებით შრომის დიდმა სიყვარულმა, ბურებს საშუალება მისცა სწრაფად გაეუმჯობესებიათ თავიანთი მდგომარეობა. თითოეული ბური თავს ვალდებულად რაცხდა რესპუბლიკისათვის გაეღო განსაზღვრული წვლილი. დაგროვილი თანხებით შენდებოდა ევროპული ქალაქები, გაყავდათ რკინიგზები, წყალსადენები და გზატკეცილები.

ბურები მუდამ დაღვრემილნი არიან, მათ სახეზე იშვიათად ნახავთ ღიმილს. ეს ნირი უთუოდ ბათლომეს ღამის⁸⁶) შემდეგ მოდევნობს მათ. როგორც ცნობილია, ამ ღამეს თავისი დედის ეკატერინე მედიჩის ჩაგონებით კარლ IX გასცა ბრძანება ამოეწყვიტათ ჰუგენოტები. ამავე ღამეს კათოლიკებმა ფანჯრიდან გადააგდეს და მოკლეს სამშობლოს წინაშე დამსახურებული მოხუცი ადმირალი კოლინი, რომელიც ითვლებოდა ჰუგენოტების ერთ-ერთ მეთაურად.

72

ბურები ზოგჯერ უცნაურებიც არიან. ისინი ომობენ თავიანთი განწყობილებისა და შეხედულებისამებრ, რასაც ხშირად მოყოლია კატასტროფა. მათი დისციპლინა, უმთავრესად, რელიგიაა, რამაც, აგრეთვე, რესპუბლიკის სახელმწიფოებრივ ორგანიზაციას უდავოდ თავისი დალი დაასვა. მიუხედავად ამისა, მათ ყავდათ შესანიშნავი გენერლები, რომლებიც ბრწყინვალედ აწარმოებდნენ პარტიზანულ ომს.

საერთოდ კი ბურებს მტკიცე ხასიათი აქვთ და ღრმად დარწმუნებულნი არიან თავიანთ ძალაში.

XVIII საუკუნის მიწურულამდე ბურები მშვიდად ცხოვრობდნენ. ჰქონდათ თავიანთი პარლამენტი და ყავ-

დათ არჩეული პრეზიდენტი.

მაგრამ, აი გამოჩნდნენ ინგლისელები და შექმნეს ახალი ახალშენები. ისინი პირველად დასახლდნენ ნატალში და როცა ფეხი კარგად მოიკიდეს, მოითხოვეს სხვა რესპუბლიკელებთან უფლებრივი გათანასწოლება, იმავე დროს ისინი უარს ამბობდნენ ეკისრათ სამოქალაქო ვალდებულებანი რესპუბლიკის წინაშე, კერძოდ, არ უნდოდათ სამხედრო ვალის მოხდა.

მიუხედავად ინგლისის მხარის დაჭერისა, ბურების პარლამენტმა ისინი არ მიიღო რესპუბლიკის სრულუფლებიან მოქალაქეებად.

მაშინ ინგლისის მთავრობა შეეცადა ხელში ჩაეგდო ინგლისელებით დასახლებული ნატალი. დიდიხნის დავისა და დიპლომატიურ მოლაპარაკების შემდეგ, ბურები იძულებულნი გახდნენ დათმობაზე წასულიყვნენ და მათთვის მიეყიდნათ ნატალი.

73

ბურებს კვლავ დაუწყეს შევიწროვება ინგლისელებმა, მაშინ ბურების ერთმა ნაწილმა დატოვა კაპსკის თავდაპირველი საბინადრო და პრეტორიუსის მეთაურობით გადავიდნენ მდინარე მსხალის ვაღმა, დააარსეს ტრანსვაალის ახალი რესპუბლიკა და პირველ პრეზიდენტად აირჩიეს პრეტორიუსი.

ბურების მეორე ნაწილმა დააარსა მეორე რესპუბლიკა ორანჟი.⁸⁷⁾

ნატალზე აღმოჩენილ ალმასის დამუშავებას აწარმოებდა ინგლისური საზოგადოება სესილ როდსის მეთაურობით. სესილ როდსმა⁸⁸⁾ მოინდომა ხელში ჩაეგდო ტრანსვაალში აღმოჩენილი მდიდარი საბადოებიც. როცა ბურები წინ აღუდგნენ, მაშინ ინგლისელებმა მიმართეს ძალადობას, მაგრამ აჯანყებულმა ბურებმა სასტიკად დაამარცხეს ისინი. ამ გამარჯვების გამო ბურებმა თავიანთ მთავარ ქალაქს პირველი პრეზიდენტის პრეტორიუსის პატივსაცემად დაარქვეს პრეტორია.

ბურების წინააღმდეგ ინგლისის ამ გალაშქრებამ დიდი აღშფოთება გამოიწვია მთელ მსოფლიოში. სწორედ ამ დროს ინგლისის მთავრობას სათავეში ჩაუდგა ლიბერალი გლადსტონი,⁸⁹⁾ რომელმაც ინგლისის რეზიდენტს აფრიკაში გაუგზავნა ცნობილი დეპუტა: „ჩვენ დამნაშავე ვართ ბურებთან, დადევნი ვაგი“. მაგრამ ეს იყო

თვალთმაქცობა. ინგლისის ერთი ნუთითაც არ შეუწყვეტია ფიქრი ტრანსვაალის დასაპყრობად. ცდიდნენ უფრო ხელსაყრელ პირობებს და აი, ინგლისის მთავრობამ ახლა ომი გამოუცხადა ბურებს.

ეს მოხდა 1899 წელს.

74

ამ ამბავმა, როგორც ერთი კაცი, ფეხზე დააყენა მთელი რესპუბლიკა და მოხუცი პრეზიდენტის მეთაურობით შეუდგა ომისთვის სწრაფად მზადებას.

კრიუგერი არც იოჰანესბურგში აღმოჩნდა. იგი ფრონტზე წასულიყო.

მეორე დღეს გადავწყვიტე პრეზიდენტის დაბრუნებამდე დამეთვალაიერებია მახლობელი მიდამოები და გავცნობოდი სოფლად მცხოვრებ ბურებს.

სასტუმროს პატრონმა ფრანგმა-ჰუგენოტმა დაუყოვნებლივ მიშოვა ადგილობრივი ჯიშის, დაბალტანიანი ცხენი და შავკანიანი გამყოლი.

მისივე დახმარებით შევიძინე რევოლვერი, მოკლე ლულიანი თოფი და გავემგზავრე.

მიუხედავად იმისა, რომ ოქტომბერი იყო, საკმაოდ ცხელოდა.

ჩემი ცხენი შესანიშნავი თოხარიკი გამოდგა.

ჰაერი გაუღენთილი იყო უცხო ყვავილთა სურნელებით.

ფართოდ გაშლილ უღრუბლო ცას კრიალი გაუდიოდა. ირგვლივ თვალს იტაცებდა ტროპიკული ტყე. კოკოსის მაღალი, მწვანე ხეები ლურჯ ცის თალებს წვდებოდნენ. ტყეში გაბმით ისმოდა ჭრელი ჩიტების უღურტული. ათასგვარი ფერის ბუმბულით შემოსილი თუთიყუშები გაოცებით მადევნებდნენ თვალს.

შუადღისას მზე საოცრად გავარვარდა. გადმოვხტი ცხენიდან და შევედი ღრმად ტყეში, რომ ცოტა სული მომეთქვა.

უცებ გამოჩნდა მომცრო ტაფობი და გაოცებული შევდექი:

75

პატარა მაკაკები თავდავინწყებით დარბოდნენ, თითქოს თვალხუჭობანას თამაშობენო. ზოგი კუდით ეკიდა ტოტზე და ქანაობდა.

დაუფიქრებლად მყისვე ამოვიღე რევოლვერი და ვესროლე ერთ მაიმუნს.

დაჭრილმა საშინლად, ბავშვურად იყვირა. მიცვივდნენ სხვა მაკაკები და მომაკვდავს ზრიალით გარს შემოეხვივნენ.

თავი დამნაშავედ ვიგრძენი, ჩემი გამყოლი კი იცინოდა.

მაშინვე გამოვედი ისევ გზაზე, რომელიც შუაგულ ტყეში იყო გაჭრილი.

კარგახანს ვიარეთ.

ოღნავ დაჰქროლა ნიაჟმა და გზისპირას ჩარიგებული ხეების ფოთლები ააშრიალა. ცას ახლა მნიფე ატმის ფერი გადაჰკვროდა. ყოველივე თვალის მომტაცი ფერებით იყო შემკული.

მხლებელი უკან მოდიოდა და რალაცას ღიღინებდა.

ჩემი ცხენი უეცრად შედგა და გაქვავდა. მოულოდნელად შეჩერების გამო ლამის უნაგირიდან გადმოვვარდი. გაკვირვებულმა ირგვლივ მიმოვიხედე, არაფერი არ ჩანდა. ათრთოლებულ ცხენს დეზი ვკარი, მაგრამ ადგილიდან ვერ დავძარი. ამ დროს წამომენია შეშინებული გამყოლი და მან დამანახვა საშინელი სურათი: ჩვენგან კარგა მოშორებით გზაზე გარდიგარდმო იწვა უზარმაზარი რუხი მახრჩობელა გველი. ბოლო გზის ერთ ნაპირის ტყეში ჰქონდა, თავი მეორე ნაპირის ბუჩქებში.

გველს ეძინა და ეს იყო ჩვენი ხსნა. ცხენები განზე მივაბრუნეთ და ელვის სისწრაფით გავეკურცხლეთ. მათ აღარ

76

ჭირდებოდათ ნაქვებზე, თავისთავად მთელი სისწრაფით მიჰქროდნენ.

მე არა ვარ მშიშარა, მაგრამ ამ საოცრების დანახვამ თავგზა ამიბნია. ცხოველური შიშის გამო ყოველი კუნთი მითრთოდა.

გამოჩნდა განმარტოებული ფერმა და ჩვენ გიჟებით შევაგელვეთ მასში ცხენები. ფერმის პატრონებმა თავაზიანად მიგვიღეს. აუხსენით რის გამოც ვიყავით ასე შემფოთებულნი. ცოტა არ იყოს, მასპინძლებიც შეკრთნენ. შემეყვანეს ერთ მომცროს ოთახში, გამყოლი კი გარეთ დარჩა გაქვავებული ცხენების მოსავლელად.

კვლავ მახრჩობელა გველი მელანდებოდა.

ბენვზე გადავრჩით. რომ არ ძინებოდა, მის გაგან-

ტურ ხახტომებს, რა თქმა უნდა, ვერ გავასწრებდით. ამ საშინელი ცხოველის ერთი დანახვაც კი ყოველგვარ მხეცს, მათ შორის ლომებსაც, ძრწოლას გვრის.

ცოტა დავისვენე. გონს მოვედი.

გამყოლი მოვიკითხე, იგი, თურმე სამზარეულოში იყო და მადიანათ შეეცქეოდა სადილს.

მეც მალე მიმიწვიეს სასადილოთ.

ჩემს მასპინძელს 5 შვილი ყავდა, ორი მათგანი ქალი იყო, ასე 15-17 წლის. სუფთა ოთახში მაგიდაზე ერთი ბოთლი ღვინის გვერდით ყვავილებიანი თიხის ლარნაკი იდგა.

სადილის წინ მასპინძელმა ბიბლია გაშალა და ამ დღისათვის შესაფერი თავი წაიკითხა. მერმე უფროსმა ვაჟმა ლოცვა წარმოსთქვა, რის შემდეგაც შემოვუსხედით სუფ-

რას. საჭმელი გლეხური – მსუყე და გემრიელი იყო.

77

მთელმა ოჯახმა პირველი ჭიქით ჩემი სადღევრძელო შესვა.

სადილის შემდეგ მასპინძელს ვთხოვე ეჩვენებინა ჩემთვის თავის მეურნეობა.

გავედით გარეთ.

დიდი, სუფთა ეზოს ირგვლივ გარს ერტყა უხეშად მოჭრილი ქვის მაღალი ღობე. ეზოს ერთ ყურეში თივის ზვინები შევნიშნე. მის მახლობლად თავლა იყო გამართული, იქვე ორთვალიანი ბოსელი იდგა, ერთ დიდ თვალში სუფთა ბაგაზე ორი ჯიშისანი ძროხა ება, მეორე თვალში ხბოებს ამწყვდევენ. ყველგან ყველაფერი კრიალებდა. თავლასა და ბოსელში ელექტრონი იყო გაცვანილი.

მეორე მხარეს მოწყობილი იყო საკმაოდ დიდი ფარეხი.

ჩემი მასპინძელი ტიპიური ჰოლანდიელი იყო, რემბრანდტის⁹⁰) ფუნჯით დახატული. ფრანგულად ლაპარაკი უჭირდა. შემომჩივლა, რომ ამ ბოლო დროს მის ფერმას შეჩვევია საოცარი სიდიდის ვეფხვი და რამდენიმე ცხვარი უკვე მოუტაცნია.

იგი აგრეთვე წუხდა ინგლისელების მიერ ომის გამოცხადების გამო. კარს მომდგარი ორივე ეს საშიშროება ეტყობოდა მას ძლიერ ამფოთებდა.

როცა მთელი კარ-მიდამო დავათვალიერე, მასპინ-
ძელმა მირჩია დამესვენა. მართლაც, ძლიერ დაღლილი
ვიყავი და თანაც შიშნაჭამი, ამიტომ მაშინვე შევედი
ჩემთვის განკუთვნილ ოთახში, მაგრამ ვერ დავიძინე და
მზის ჩასვლისთანავე ზეზე წამოვდექი. ცხელი დღე შე-
78

იცვალა გრილი ღამით. თანჯრებიდან გაფხედე ცას.
იგი ვარსკვლავებით იყო მოჭედილი. მაგრამ ბრწყინვა-
ლე ცა ერთბაშად დაბნელდა და ატყდა საშინელი ჭექა-
ქუხილი.

დედამინა ირყეოდა.

წამდაუნუმ თვალის მომკვეთად ელავდა.

მაღე წამოვიდა კოკისპირული ტროპიკული თქემი.

ჭექა-ქუხილი გრძელდებოდა. ცისა და მიწის ზანზარს
თან ერთვოდა გარეული მხეცების ღმუილი.

შემოვიდა მასპინძელი და მიმინვია ყავაზე. ყავა შე-
სანიშნავი იყო. მისი დამათრობელი სურნელება მთელ
ოთახში იდგა. გაიმართა საუბარი. დამინყეს ფრთხილად
გამოკითხვა: ვინა ვარ და რა მინდა მათ რესპუბლიკაში.
თანაც თვალს არ აშორებდნენ ჩემს ჩაცმულობას.

მე სიამოვნებით დავაკმაყოფილე მათი სრულიად ბუ-
ნებრივი ცნობისმოყვარეობა, ხოლო როცა განვაცხადე,
რისთვისაც ვიყავი ჩასული, ოჯახის წევრები მაშინვე
წამოდგნენ და დიდი მოწინებით სათითაოდ ჩამომართ-
ვეს ხელი.

უცებ ზედ სახლის კარებთან გაისმა გაბმული ღრი-
ალი, რამაც ყველას ფერი გაგვიკრთო.

მყისვე ფეხზე წამოვხტი, მეორე ოთახში დატოვებუ-
ლი თოფი გამოვარბენინე და მიუხედავად მასპინძლების
წინააღმდეგობისა კარი გამოვალე. უკვე აღარ წვიმდა,
მთვარისაგან ყველაფერი თეთრად ქათქათებდა. თვალი
მოვკარი ვეფხვს. მისი შავფორეჯებიანი ოქროსფერი
ტანი ათასფერად ლივლივებდა მთვარის შუქზე.

დავუმინე და ვესროლე. სროლის ხმასთან ერთად

79

გაისმა საშინელი ღრიალი. ვესროლე მეორეჯერაც. ვეფ-
ხვი კიდევ ერთხელ შეხტა და მიწაზე უსულოდ დაეცა.

ეს უკვე ტარიელის გმრობას უდრიდა და მე საკუ-
თარი თავით მეტად კმაყოფილმა დავაპირე სახლში შეხვ

ლა, მაგრამ კარები დაკეტილი დამხვდა.

– ნუ გეშინიათ, გააღეთ, ვეფხვი მოკლულია! – რატომღაც ყვირილით მივმართე შეშინებულ მასპინძლებს.

გაბედეს გარეთ გამოსვლა.

მე კი დასაძინებლად შევედი შინ.

დილის 6 საათზე უკვე მეღვიძა. ოჯახის წევრები საუზმეზე მელოდებოდნენ.

კვლავ ბიბლიის კითხვა და ლოცვის წარმოთქმა.

გულდაგულ ვისაუზმეთ, რის შემდეგ მასპინძლებს დიდი მადლობა მოვახსენე და ებოში გავედი.

ჩემს გამყოლს ცხენები უკვე სამგზავროდ მოემზადებია.

ფერმის პატრონმა სამახსოვროდ მომართვა წუხელი ჩემს მიერ მოკლული ვეფხვის ტყავი.

ეს მართლაც დიდი საჩუქარი იყო და გახარებულმა მასპინძელი ლამის გადავკოცნე.

ამ დროს ჭიშკარს მოადგა ხელისუფლების წარმომადგენელი, რომელმაც ჩემს მასპინძელს თხოვა თავის ხვედრი ფული ვადაზე ადრე გადაეხადა, და აგრეთვე შეძლებისამებრ, სურსათ-სანოვაგე ჩაეხარებია ჯარის გამოსაკვებად.

ოჯახის უფროსი მაშინვე შეუდგა რესპუბლიკის წინაშე თავის წმინდა მოვალეობის მოსახდელად საჭირო თადარიგს.

გენერალი ბოტა
ბურგის უკანასკნელი მთავარსარდალი

ხელისუფლების წარმომადგენელს გამოველაპარაკე. მისი სიტყვიდან გავიგე, თავდაცვის ხაზიდან პრეზიდენტი გუშინ საღამოს დაბრუნებულიყო იოჰანესბურგში და უკვე პრეტორიაში გამგზავრებულიყო. გადავწყვიტე აქედან მეც პირდაპირ პრეტორიაში წავსულიყავი. მანვე მასწავლა, თუ რომელი გზით უფრო უხიფათო იქნებოდა ჩემი უკან დაბრუნება, წინააღმდეგ შემთხვევაში შეიძლებოდა ინგლისელების განლაგების ზონაში მოვხვედრილიყავი.

დავემშვიდობე ყველას და გავუდექი გზას.

მიუხედავად წუხანდელი თქემისა, მინა ამ დილით

მთლად მშრალი იყო. ტყეში ფოთოლიც არ ირხეოდა. დიდი ბობოქრობის შემდეგ ბუნება თითქოს ისვენებდა. მზე კარგა მაღლა იყო წამოსული, მაგრამ გუშინდელთან შედარებით გაცილებით გრილოდა.

ინგლისელებისა და მახრჩობელა გველის შიშით, მე და ჩემი გამყოლი ახლა უკან ვბრუნდებოდით სულ სხვა მიმართულებით, რის გამოც ზოგან გაუვლელი ადგილების გადალახვაც გვიხდებოდა, რაც აბრკოლებდა ჩვენს მგზავრობას.

მხოლოდ მზის ჩასვლისას მივალწიეთ პრეტორიას. სასტუმროში მისვლისთანავე სასტუმროს პატრონს ვთხოვე გაეგო, თუ როდის შეიძლებოდა მენახა პრეზიდენტი.

– რა თქმა უნდა, დღეს აღარ მოხერხდება მისი ნახვა. მიუხედავად ყოველგვარი მდგომარეობისა, პრეზიდენტი მუდამ საღამოს 7 საათზე წვება და დილის 3 საათზე დგება. შემძლია გავიგო მხოლოდ ხვალ რა

81

დროს ისურვებს იგი თქვენს მიღებას, – მითხრა მან და წავიდა.

მაღე დაბრუნდა.

– ვნახე ძალუა სამა, – მაცნობა მან ალერსიანად, – მისი სიტყვით, პრეზიდენტს შეგიძლიათ ეახლოთ მხოლოდ ზეგ, ორშაბათს, დილის 11 საათზე.

– სამა ვინაა? – ვკითხე მე.

გამოირკვა, რომ ბურები თავის მოხუც პრეზიდენტს, კრიუგერს, ეძახოდნენ ბიძია პავლეს, ხოლო მის მეუღლეს – ძალუა სამას.

ზეგამდე გაძლება არ გინდოდა?

მეორე დღეს კვირა იყო. ამ დღეს ყოველი ბური მხოლოდ ეკლესიაშია და მერმე თავის ოჯახში. ესაა კულტი. კვირაობით არც ერთ უცხო კაცს არ იღებენ. არც გარეშე ამბებზე მსჯელობენ. ეკლესიაში ლოცულობენ, ოჯახში ისვენებენ და აქაც სასოებით არიან გამსჭვალულნი. როგორც ჩანს, ახლაც, ომის პირობებში, ამ წესს არ არღვევენ, თორემ ძალუა სამა ხვალვე უთუოდ მომინცობდა პრეზიდენტთან შეხვედრის საქმეს.

გულდანწყვეტილი დავწეე. გუშინ და დღეს მგზავრობითა და განცდილით დაღლილს ღრმად ჩამეძინა.

დილის 8 საათზე სასტუმროს პატრონმა გამაღვიძა

და მირჩია, თუ პრეზიდენტის დანახვა მინდოდა, გავჩერებულყავი ფანჯარასთან.

დაუყოვნებლივ წამოვდექი.

სასტუმრო ისეთ ადგილზე იყოს, რომ ეკლესიაში ლოცვის მსურველს უთუოდ მის წინ უნდა გაევიდნო. პატარა ტაძარი ძველ ჰოლანდიურ ხუროთმოძღვრების ნიმუშს

82

წარმოადგენდა. მღვდელთმსახურებაც ჰოლანდიურ ენაზე წარმოებდა. აქვე უნდა შევნიშნო, რომ ბურების სახელმწიფო ენად ითვლებოდა ჰოლანდიური.

გაფაცვიცებით ვიცქირები ფანჯარაში.

აი, გამოჩნდა ეკლესიისაკენ მიმავალი პრეზიდენტის ამაღლა. წინ მოუძღვება კრიუგერი, მაღალი, მხარბეჭიანი მხნე მოხუცი, რომელსაც მკლავდამკლავ მოყავს თავის მეუღლე. პრეზიდენტის მეუღლე ქმარზე უფრო დაბალია და გამხდარი. იგი წარმოშობით ფრანგი-ჰუგენოტია, და მრავალი შვილის დედა.

მათ უკან, დაშორებით, მოყვებათ სამი წარჩინებული სამხედრო პირი – ყუბერი,⁹¹⁾ კრონიე⁹²⁾ და დელარეი.⁹³⁾ შემდეგ მოდიან სხვადასხვა თანამდებობის პირნი და პრეზიდენტის ოჯახის წევრები. მთელ ამ ამაღლას, როგორც მცველები, ირგვლივ არტყია თეთრ მუნდირებში გამონყობილი ბური ოფიცრების წრე.

გადავწყვიტე მეც წავსულიყავი ეკლესიაში.

– უხერხული ხომ არ იქნება, ან თავხედობათ ხომ არ ჩამეთვლება უცხო ეროვნებისა და სარწმუნოების კაცი თქვენს ეკლესიაში წავიდე? – ვკითხე სასტუმროს პატრონს.

მან დამარწმუნა – მლოცველ ბურებს ეს სასიამოვნოდაც დარჩებათ.

გავხსენი ჩემოდანი და ამოვიღე ახალთახალი ჩოხა-ახალუხი, მე იგი ამ დღეს პირველად ჩავიცვი.

არა თუ რევეოლვერი, ხანჯალიც კი არ დამიკიდია.

სასტუმროს პატრონიც წამომყვა.

როდესაც ეკლესიის ზღურბლს გადავაბიჯეთ, საკმე

83

ველის მძაფრი სურნელი ვიგრძენით. ყველა სკამი დაკავებული აღმოჩნდა. მლოცველები გართული იყვნენ ლოცვაში და ჩვენი მისვლა არც კი გაუგიათ.

განმარტოებით, ფრთხილად დავდექით კუთხეში.
ორღანო რაღაც ღვთის სადიდებელ მელოდიას უკ-
რავდა. მალე ორღანოს ხმაზე მლოცველებმა დაინყეს
ამ დღისათვის განკუთვნილი ფსალმუნის გალობა.
ეტყობოდა, ყველა განსაკუთრებული ექსტაზით იყო
მოცული და იმავე დროს ყველას იმედი ჰქონდა – ღმერ-
თი უთუოდ გაამარჯვებინებდათ მტერზე.
დამთავრდა წირვა.
ხალხმა წყნარად დაიწყო ეკლესიიდან გასვლა.
ისე მოხდა, რომ მე და ჩემი სასტუმროს პატრონი
სულ ახლოს აღმოვჩნდით ძალუა სამასთან.
ამით ისარგებლა მან და გამაცნო პრეზიდენტის თა-
ნამეცხედრეს.
სამამ დედობრივი კილოთი მთხოვა ხვალ, 11 საათ-
ზე უთუოდ ვწვევოდი მის მეუღლეს.
მე დიდი მადლობა მოვახსენე და განზე გავდექი.
პრეზიდენტი და მისი მხლებლები იმავე წესით გაე-
მართნენ შინისაკენ, როგორც მოვიდნენ ეკლესიაში.
ძალუა სამამ ჩემზე წარუშლელი შთაბეჭდილება და-
ტოვა. იგი უყვარდათ არა მარტო ბურებს, არამედ, რაც
მეტად საკვირველია, ინგლისელებსაც. თუ გადმოცემის
მიხედვით განვსჯით, ის თითქოს არ იყო მინიერი არ-
სება. ეს მოხუცი კეთილი ქალი მტერსა და მოყვარეს
ერთნაირი მზრუნველობით ექცეოდა და ყველას მწუხა-
რებას თავის მწუხარებად თვლიდა.

84

იგი გულწრფელად ლოცულობდა, როგორც ბურების,
ისე ინგლისელების საკეთილდღეოთ, რასაც მას საერთოდ
აღამიანის სიყვარული უკარნახებდა. იგი ცხარე ცრემლით
დატიროდა ორივე მხარის მიერ გაღებულ მსხვერპლს,
რის გამოც მას დიდათ პატივს ცემდნენ ბურების ისეთი
მოძულე ინგლისელი გენერლებიც კი, როგორიც იყვნენ
რობერტსი⁹⁴) და კიტჩენერი.⁹⁵)

ეს სათნო ადამიანი ჭირსა და ლხინში თავის მეუღ-
ლის განუყრელი მეგობარი და კეთილი აზრების შთამა-
გონებელი იყო. ამიტომაც მისმა სიკვდილმა დიდი მწუ-
ხარება გამოიწვია, როგორც მოხუც პრეზიდენტში, ისე
თითოეულ ბურში.

სამა გარდაიცვალა 1900 წელს, ივნისის პირველ
რიცხვებში, წყალმანკისაგან. ამ დროს პრეზიდენტი ევ-

როპაში იყო, რათა ევროპის სახელმწიფოებს დახმარება გაეწია ბერებისათვის და მათი რესპუბლიკა ეხსნათ ინგლისელების უღლისაგან.

ინგლისელებმა ყაჩაღურად დაარღვიეს საერთაშორისო წესი და ჰააგის კონფერენციის დადგენილება. მოხუც კრიუგერს არ ეგონა, თუ ამ კონფერენციის დადგენილება იყო უბრალო, ლიტონი სიტყვა და ამიტომ ელოდა დღეს თუ არა ხვალ მაინც ევროპა ჩაერეოდა ორთა ბრძოლაში და დაიცავდა სრულებით უდანაშაულო ბერების უფლებებს.

მაგრამ ამაო იკო კრიუგერის ოცნება!

იგი იმედგაცრუებული დაბრუნდა თავის რესპუბლიკაში. მაგრამ ქელი როდი მოუხრია საშიშროების წინაშე! იგი ახალი ძალით შეუდგა ქვეყნის დაცვის საქმეს.

85

მას ღრმად წამდა, რომ სიმართლე უთუოდ გაიმარჯვებდა, სიმართლე კი ბერების მხარეზე იყო. მან ამაყად ასწია ჭაღარა თავი და თანამემამულეთ მოუწოდა უკანასკნელი სისხლის წვეთამდე ებრძოლათ ბოროტების წინააღმდეგ.

კრიუგერი იყო ნამდვილი ციცინატი⁹⁶). როგორც ციცინატი, იგი ომის დროს ომობდა, ხოლო მშვიდობიანობის დროს უბრალო გლეხივით მუშაობდა მინდვრათ. მაგალითად, კრიუგერი პირადათ იღებდა მონაწილეობას ინგლისელების მიერ აჯანყებულ კაფრების⁹⁷) წინააღმდეგ ომში, ხოლო 1880 წელს ებრძოდა ინგლისელებს, ახლაც იგი ნახევარჯერ ფრონტზე იყო.

აქვე მინდა მკითხველს ვუამბო კრიუგერის უკანასკნელი ცხოვრების ერთი ეპიზოდი.

ქვრივი პრეზიდენტი შეუყვარდა სიცოცხლით სავსე, სრულიად ახალგაზრდა ერთ ფრანგ ქალს, რომელსაც აგრეთვე ერქვა სამა. იგი მეტად ლამაზი იყო და აუარებელი თაყვანისმცემლები ეხვია მუდამ ირგვლივ, მაგრამ მან ყველას არჩია კრიუგერი.

კრიუგერმა იგი შეირთო.

რამდენადაც ვიცი, მოხუც პრეზიდენტს ძლიერ უყვარდა თავის ახალგაზრდა ცოლი და ხშირად ეჭვიანობდა კიდევ.

ბოდიშს ვიხდი მკითხველის წინაშე, რომ ამბების თანამიმდევრობას გადაუხვიე.

გათენდა ორშაბათი.

მე და ჩემი სასტუმროს პატრონი, რომელიც თარჯიმანის მაგივრობის გასაწევად წავიყვანე, ისეთი ვარა-
86

უდით გავედით სასტუმროდან, რომ სრულ 11 საათზე უთუოდ პრეზიდენტის სასახლეში ვყოფილიყავით, მაგრამ წარმოიდგინეთ ჩემი გაოცება, როცა სასახლის ნაცვლად მივაღვეით ერთ სადა სააგარაკო სახლს. სახლი იდგა ბაღში და შესავალში მას მწოლიარე მარმარილოს ორი ლომის ქანდაკება ამშვენებდა.

ეს იყო და ეს სხვა სახლებისაგან ამ სახლის განმასხვავებელი სამკაული.

სადღესასწაულოდ გამონწყობილი გუშაგები შიშველი ხმლებით იდგნენ სახლის წინ.

სალუტით შეგვევებენ.

ცხადია, ეს ჩემს პატივსაცემად იყო გამართული, მაგრამ რა დამსახურებისათვის?

სასტუმროს პატრონს უნდოდა ჩამომშორებოდა, მაგრამ გავაფრთხილე არ მომცილებოდა, რადგან კრიუგერთან საუბარს მისი დახმარების გარეშე ვერ მოვახერხებდი. მან კარგად იცოდა ჰოლანდიურიც, კრიუგერი კი მხოლოდ ამ ენაზე ლაპარაკობდა.

საკვირველია, მაგრამ პრეზიდენტმა სხვა ენა არ იცოდა, ამიტომ ევროპაში მოგზაურობის დროს თან დაყავდა თავის მდივან-მწიგნობარი რეიცი, ან თავის მეგობარი, მეგობელ რესპუბლიკის ორანჟის პრეზიდენტი შტეინი.⁹⁸⁾ შტეინი კრიუგერზე გაცილებით ახალგაზრდა იყო და დიდათ უყვარდა მოხუცი მეგობარი. როგორც კრიუგერს, მასაც ძლიერ ძულდა ინგლისელები, მიუხედავად იმისა, რომ კრიუგერისაგან განსხვავებით, შტეინს განათლება მიღებული ჰქონდა ინგლისში.

მართალია კრიუგერმა არ იცოდა ინგლისური ენა,

87

მაგრამ როგორც შტეინი, ისიც კარგად იცნობდა ინგლისის იმპერიალიზმის წარმომადგენლების – დიზრაელეების⁹⁹⁾ და ჩემბერლენის¹⁰⁰⁾ პოლიტიკას.

ოთახი, სადაც ღრმა სავარძელში იჯდა კრიუგერი და ხელში ყავით სავსე დიდი ფინჯანი ეჭირა, საკმაოდ ვრცელი იყო. როგორც კი შევედი, პრეზიდენტმა თავი

ასწია და შედარებით პატარა, მაგრამ ჭკვიანური თვალები გაოცებით მომაპყრო. მერმე ფინჯანისაგან ხელი გაიწალა და სწრაფად წამოდგა. მე მყისვე მივედი და ხელი ჩამოვართვი.

კარგახანს მიცქერდა. ახლა ქულაჯა მეცვა. ეტყობოდა ჩემმა ჩაცმულობამ ძლიერ გააკვირვა. დავსხედით. დამიწყო თავაზიანი საუბარი. ჩემმა ვინაობამ იგი კიდევ უფრო გააოცა. ქართველი და საქართველო მას, თურმე, არასოდეს გაეგონა. ცოტა მენყინა, მაგრამ გამახსენდა, რომ მეც არ ვიცოდი აქამდე ბურების არსებობა და მხოლოდ სულ ბოლოს გავიცანი მათი ხალხი და ქვეყანა, ისიც ჯერ კიდევ არა საკმაოდ.

ყველაფერი ეს პირდაპირ ვუთხარი, რაც მას არა თუ ეთაკილა, არამედ ჩემი გულახდილობა მოეწონა, რის დასამტკიცებლადაც კიდევ ერთხელ ჩამომართვა ხელი.

ამის შემდეგ მე პრეზიდენტს ვუთხარი, რომ შორეულ საქართველოდან ჩამოვედი მათ დასახმარებლად და ვთხოვე მიველე მოხალისედ რესპუბლიკის ჯარში.

ამ ამბავმა მეტად გაახარა მოხუცი, იგი კვლავ წამოდგა და თარჯიმანს უთხრა – ჩემთვის გადმოეცა მისი და ყველა ბურის უღრმესი მადლობა. შემდეგ გამოიხმო „ძალუა სამა“, რომელიც, ჩემდა გასაოცად) რევერანსით

88

მომესალმა, რაც სრულებით არ შეეფერებოდა რესპუბლიკის პრეზიდენტის მეუღლეს, მით უფრო მის ასაკში მყოფ მანდილოსანს.

კრიუგერმა მეუღლეს აცნობა ვინც ვიყავი და თანაც განუმარტა ჩემი სტუმრობის მიზანი. გახარებულმა სამამ, მადლობის ნიშნად, თავის ხელით გამომიტანა ყავა.

როცა დიასახლისი გავიდა, კრიუგერს კვლავ ვთხოვე მიველე მოხალისედ, მხოლოდ მოქმედ არმიის ისეთ ნაწილში გავეგზავნე, რომლის უფროსსაც ფრანგული ენა ეცოდინებოდა.

კრიუგერმა დარეკა ზარი. შემოვიდა ადიუტანტი. რალაც უთხრა. ადიუტანტი მყისვე გაბრუნდა. რამდენიმე წუთის შემდეგ გამოცხადდა სამი სამხედრო პირი. ერთი მათგანი იყო გენერალი აუბერი, ბურების შესანიშნავი მთავარსარდალი. იგი შიშის ზარს სცემდა ინგლისელების მიერ აჯანყებულ კატრებსა და თვით ინგლისელებს. სამხედრო მოღვაწეობის გრძელ მანძილზე მას არ უნახავს

არც ერთი დამარცხება. უუბერს არა ერთხელ ჰქონდა მოვლილი გერმანია, საფრანგეთი და ჰოლანდია.

როგორც ყოველი ფრანგი-ჰუგენოტი, რომელსაც წინათ გამუდმებით დევნიდნენ, უუბერიც ცოტა ზედმეტად ფრთხილი და ეჭვიანი იყო ადამიანებისადმი. იმავე დროს მას მეტად ღრმად სწამდა ღმერთი და უყვარდა თავის ქვეყანა. ამ სიყვარულს სახელოვანი მხედართმთავარი უნერგავდა თავის მებრძოლებსაც.

რაც შეეხება გენერალ კრონიეს, მისთვის ომი გმირობისა და მოხერხებულობის ასპარეზი იყო. იგი განსაკუთრებით დიდ სიმარჯვესა და გამომგონებლობის

89

უნარს იჩენდა მტრისაგან გარემოცვის პირობებში. ერთი შეხედვით, კრონიე სათნო კაცის შთაბეჭდილებას ტოვებდა და მხედრისათვის უჩვეულო სიმსუბუქე იგრძნობოდა მთელ მის აღნაგობაში. მაგრამ ნამდვილად მტრისათვის ღვთის რისხვას წარმოადგენდა.

იგი განაგებდა არტილერიის საქმეს და ყოველთვის ენერგიულად აქეზებდა თავის ხელქვეითებს – ჯობიერ ჩემბერლენის ქუხილისათვის“ გამანადგურებელი გრგვინვით ეპასუხნათ.

ინგლისელები არა ერთხელ გაუკვირვებია კრონიეს თავის სამხედრო ტალანტით.

მესამე გენერალი დელარეი კი იყო ნამდვილი გიგანტი, უშიშარი, სამხედრო სულისკვეთებით მთლად გამსჭვალული. ზოგჯერ წრესგადასულ სიფიცხის გამო შეეძლო გაეხებდა მართო მებრძოლებოდა ყველა ინგლისელს და როგორც გველები გაესრისა თავისი მაგარი ტერფებით. მას თავისი ტაქტიკით არა ერთხელ ჩაუყენებია ინგლისელები მძიმე მდგომარეობაში.

დელარეი რატომღაც ერთბაშად მომეწონა, ეტყობოდა მასაც თვალში მოუვედი. იგი სხვა ორ გენერალთან ერთად, მხედრის წესისამებრ, მხრებგასწორებული იდგა და ზოგჯერ, მგონი ჩემს შესახებ, რაღაცას მორიდებით ელაპარაკებოდა მათ.

როცა პრეზიდენტმა წარუდგინა გენერლებს ჩემი თავი და აცნობა, რისთვისაც ვიყავი შორეულ ქვეყნიდან აფრიკაში ჩასული, დელარეი მოვიდა ჩემთან და დიდხინის უნახავი მეგობარვით ჩამომართვა ხელი, იმავე დროს წინადადება მომცა მასთან შემსახურა.

მისი დივიზია შედიოდა კრონიეს არმიაში.

მე დიდი სიამოვნებით განვუცხადე თანხმობა.

დელარეიმ მითხრა გამოვცხადებულიყავი ხვალ, დილის 8 საათზე მისი დივიზიის შტაბში, რომელიც მახლობელ სახლში იყო მოთავსებული.

აუდიენცია დამთავრდა. როგორც უბრალო ჯარისკაცი შორიდან დავემშვიდობე ყველას და დავაპირე წასვლა, მაგრამ კრიუგერმა შემაჩერა, მოვიდა და მომეხვია.

ვიგრძენი მშობლიური მამის სიტბო და გული ამიჩქროლდა. მოხუცი მეხვეოდა და თარჯიმანის მეშვეობით მიხდიდა მადლობას, მთავაზობდა ფულს, მამულს. მე, რა თქმა უნდა, უარი განვაცხადე. თან დავურთე, რომ ყოველგვარი ანგარი განზრახვის გარეშე გამოვიარე ამოდენი გზა და გულწრფელად მსურდა დავხმარებოდი ბურებს.

კრიუგერმა ბოლოს მთხოვა, ხვალ დელარეიდან მასთან შემეველო და დამეღია ერთი ფინჯანი ყავა.

როგორც შემდეგ გავიგე ეს იყო დიდი პატივისცემის ნიშანი. ყველას როდი ჰქონდა ბედნიერება პრეზიდენტის ასეთი მასპინძლობის ღირსი გამხდარიყო.

თვითონ კრიუგერი მთელი დღე სვამდა ყავას და ეწეოდა ყალიონს.

მეორე დილას წავედი დელარეის შტაბში.

ბურებს, როგორც მის პრეზიდენტს, არასოდეს გაეგონათ საქართველო და ქართველი, მაშასადამე ჩემი გვარიც მათ არათფერს ეუბნებოდათ, მაგრამ პრინცის ტიტულმა კი საოცრად დიდი აღტაცება გამოიწვია შტაბში, ბედნიერი ღიმილით ჩამომართვეს ხელი და თან იმეორებდნენ: „პრინცი, პრინცი“.

გაკვირვებული ვიდექი. როგორც შემდეგ გამოირკვა, ბურებს ეგონათ მათ რიგებში პრინცის ყოფნა ეს იქნებოდა ევროპის თვალში კიდევ ერთი ზედმეტი საბუთი იმისა, რომ ინგლისელების წინააღმდეგ მათი ბრძოლა იყო ბრძოლა სამართლიანი.

ეს, მეტი რომ არ ვთქვათ, წარმოადგენდა ნამდვილ ბავშვურ გულუბრყვილობას. მოვლენების სწორედ ასეთმა მიაბიტურმა შეფასებამ მიიყვანა ბოლოს ბურები სა-

ვალალო მდგომარეობამდე. მაგრამ ამის შესახებ შემდეგ.

მივიღე ბური ჯარისკაცისათვის შესაფერი ტანისამოსი – ევროპული ყაიდის კოსტუმი და კეპი. მართალი გითხრათ, არაფრად მესიამოვნა, როცა ამ ტანისამოსში წარმოვიდგინე თავი. მაგრამ სხვა რა გზა მქონდა, ჩემი ქულაჯით ან ჩოხა-ახალუხით ხომ ვერ წავიდოდი ფრონტზე.

ახალი მორთულობა სასტუმროში გავვზავნე, თვითონ, გუშინდელ დაპირებისამებრ, გავეშურე პრეზიდენტთან. ისევ ქულაჯა მეცვა, რის გამოც კმაყოფილი დავრჩი, რადგან გამოირკვა კრიუგერს ამ დილით ჩემთან სურათის გადაღება ნდომებოდა.

მოვიდა ფოტოგრაფი. პატარა მაგიდასთან შუა ადგილას დამსვენს. მაგიდაზე ყავის ჭურჭელი ეწყობ. პრეზიდენტი და მისი მეუღლე აქეთ-იქიდან მომისხდნენ. სურათის გადაღების პროცესი მოხუც პრეზიდენტს მეტად მოწონდა, იგი ცოლს მხიარულად ელაპარაკებოდა და თან ისე გულიანად იცინოდა, თითქოს ინგლისელები ქვეყნად სულ არ არსებულებოდა და არც სადმე ომი ყოფილიყო.

92

შევსვით ყავა. როგორც მშობლებს, გულთბილად დავემშვიდობე მოხუც ცოლ-ქმარს და წავედი. ტალანში შევხვდი დელარეის, დავუპატიჟე სადილად, მაგრამ მოუცლელლობის გამო თავაზიანი უარი მითხრა, იმავე დროს გამაფრთხილა – სრულ ხუთ საათზე შტაბში ვყოფილიყავი, რომ აგრილებისთანავე ფრონტზე გავმგზავრებულიყავით.

ჩემი სასტუმროს პატრონის დახმარებით ვიყიდე საკუთარი ფულით კარგი ცხენი, ჩავიცვი ნამდვილ ბურისებურად და სასტუმროს პატრონს გავუმართე სადილი, რის დროსაც დიდი მადლობა მოვახსენე განეული დახმარებისა და მზრუნველობისთვის.

დანიშნულ დროს მივედი დელარეის შტაბში და მასთან ერთად მალე დავტოვე პატრიარქალური პრეტორია.

თბილი, ნელი სიო ქროდა. ოდნავ ირხეოდა პალმების ხეების წვეროები. შორს მოჩანდა დაისით ვარდისფრად აელვარებული ლაჟვარდი. ბინდი შეუმჩნევლად ეპარებოდა მიდამოს და მხურვალე მინა გრილი ხდებოდა.

სიჩუმე ისადგურებდა. უკვე აღარ ისმოდა ფრინვე-

ლების ურიამული. ბნელი ღამე ჩამონვა. ცაზე ერთი ვარსკვლავიც არსად კიაფობდა. გამალეებული მივექროდი. ჩვენს ცხენებს თითქოს ფრთები ესხათ, ნიადაგს ფლოქევებს არ აკარებდნენ.

„აი ბანაკიც“, – ამბობს დელარეი. მე გაკვირვებით დავინწყე ცქერა აქეთ-იქით, რომ იქნებ ღამეში თეთრი კარვების ანარეკლი მაინც დამენახა. მსგავსიც არაფერი ჩანდა. ყველაფერი მოეცვა კუპრივით ბნელ ღამეს. ჩქამიც არ ისმოდა.

93

არც გუშაგები ჩანდნენ. ეს როგორი სამხედრო ბანაკია? უცებ სასწაული მოხდა – გაისმა სტვენისმაგვარი რაღაც და ყოველი ხე ბურად იქცა. როგორც კი პირველმა გუშაგმა შეიცნო დელარეი, მყისვე მისი მისვლა გაიგო მთელმა ბანაკმაც. აქა-იქ ციცინათელების მსგავსად აციალდნენ პატარა ფარნები, მაგრამ მალე ისევ ტყე ბნელმა შთანთქა. ჩვენთან დარჩა ორი-სამი კაცი. გადმოვხტით ცხენებიდან. დელარეი მაცნობს მათ და მოკლედ უხსნის, თუ რისთვისაც მივედი ბანაკში.

შევდივართ პალმებისაგან გაკეთებულ კარავში. თავი რობინზონი მგონია, მაგრამ განსხვავება იმაშია, რომ მარტო არ ვარ და ირგვლივ მახვევია შავწვერიანი გოლიათები, რომლებიც მეტად თავაზიანად მეპყრობიან. ერთი მათგანი ცარიელ ყუთებს გვთავაზობს, რომ დავისვენოთ. მალე ვახშამიც მოგვიტანეს. მართალია, კონსერვი თვალის დასანახავად მეზარება, მაგრამ აუცილებელია აქედანვე შევეჩვიო მას, ორი დღით ხომ არ ვარ მოსული ამ ტყეში!

დამხედურთა საუბრიდან ვატყობ, ბურები პარტიზანულ ომს განაგრძობენ და ერიდებიან გადამწყვეტი, ან ნახევრად გადამწყვეტი ხასიათის ბრძოლებს. ეს გამონვეულია მათი მცირე რიცხვისა და რეგულარული ჯარის უყოლობის გამო.

ისინი თითქმის, როგორც პანსიონერები, ისე არიან ფრონტზე, მრავალი მათგანი შაბათ საღამოს ორშაბათ დილამდე მიდის თავის ფერმაში, რითაც არევ-დარევა შეაქვთ ჯარში და იმავე დროს მტერს საშუალებას აძლევენ მთელი კვირის განმავლობაში ბრძოლით მოქანცულმა ახალი ძალა მოიკრიბოს.

94

გენერალმა ბოტამ¹⁰¹) ამის აღსაკვეთად რამდენიმე გამოუსწორებელი დემორგანიზატორი დახვრიტა, ყველა დივიზიასთან ჩამოაყალიბა თავდადებული ახალგაზრდა ბურებისა და მტკიცე ხასიათის მოხუცთა ბატალიონები, მათში შეურია უცხოელ მოხალისეთა რაზმები და ამ ბატალიონებს დააკისრა დივიზიებში სრული წესრიგის დაცვა. ჯარში დისციპლინის აღდგენას ხელი შეუწყვეს ქალებმაც. როცა ოჯახის ქალებმა გაიგეს, რომ მათი ქმრები და შვილები ზოგჯერ თვითნებურად ტოვებდნენ ფრონტს, საშინლად განწყონენ და ასეთებს შინ არ უშვებდნენ.

უნდა ითქვას, რომ ბურებს შესანიშნავი გენერლები ყავდათ. ჩემს მიერ ჩამოთვლილ გენერლებს გარდა, შემთხვევა მქონდა გავცნობოდი კიდევ მრავალ გმირ გენერალს, მათ შორის ნამდვილ აქილევსს. ეს იყო დე-ვეტა¹⁰²). მისი ენერგიული სახე, მუდამ ელვარე მჭილის ოდენა თვალებით გაშუქებული, მონივნებას იწვევდა მნახველებში.

დე-ვეტა ინგლისელებისთვის ყოველთვის მოულოდნელი უბედურება იყო. თითქოს მას უჩინ-მაჩინის ქული ხურებოდეს, სადაც არ ელოდნენ, სწორედ იქ დაატყდებოდა მტერს თავზე სამშობლოსათვის თავდადებული ვაჟკაცი.

დღე და ღამე ყველგან დე-ვეტა ელანდებოდათ.

დე-ვეტა ატარებდა ფრენჩისმაგვარ ტანისამოსს, თავზე ეხურა წითელ-ბაფთიანი და ფართოფარფლებიანი ქული. ასეთ ქულებს ატარებდნენ მისი ოფიცრებიც.

მისი ტაქტიკა იყო შესანიშნავი. იგი თავის ჯარით, მუდამ მოძრაობდა ინგლისელების ჯარის პარალელურად,

95

რის დროს მოულოდნელად თავს ესხმოდა მათ, იტყუებდა ისეთ ადგილებში, საიდანაც გამოსვლა მტერს ძვირად უჯდებოდა.

გარდა ამისა, მოთარეშე რაზმების მეოხებით, მოპირდაპირეს გამუდმებით უნადგურებდა კომუნიკაციებს, სურსათ-სანოვაგეს და საჭურველის მიმწოდებელ ბაზებს.

იგი თავისი განვრთნილი მებრძოლებით ქარივით დაქროდა მტრის ახლომახლო, ხან ავანგარდში იყო, ხან არიერგარდში – იმისდა მიხედვით, თუ სად ითხოვდა მის

დახმარებას მდგომარეობა.

დე-ვეტა ვერცხლის წყალივით მოძრაობდა და სულის ამოთქმის საშუალებას არ აძლევდა ინგლისელებს. მისი სახელი თავზარს ცემდა თითოეულ მათგანს.

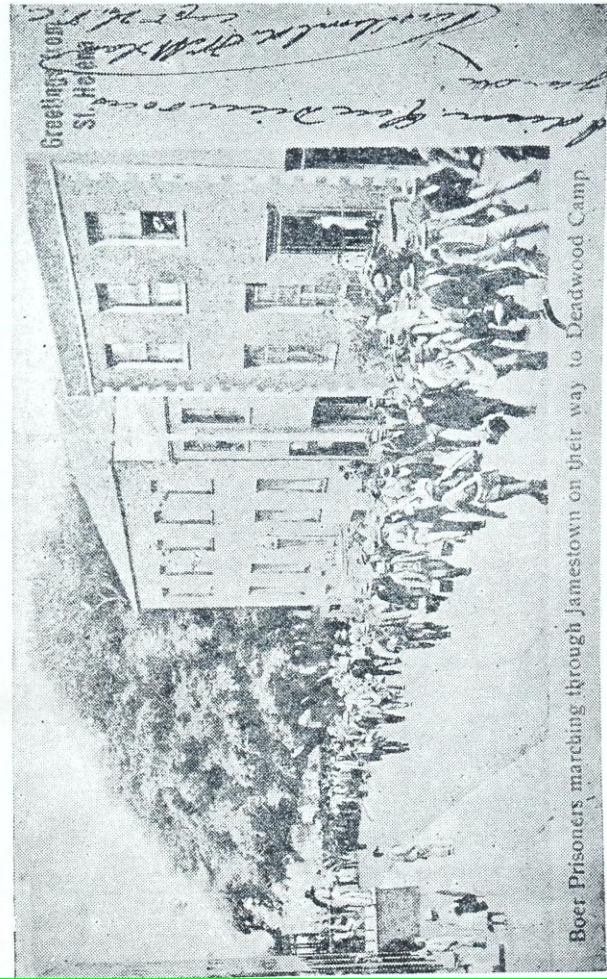
დე-ვეტა განათლებით იურისტი იყო.

დაუშრეტელი უნარის მქონე ორი გენერლის – დე-ვეტისა და ბოტას მისვლამ ჯარში, ბურების ძალ-ღონე გააორკვეცა, თუმცა ფართო შეტევაზე გადასვლას მაინც არიდებდნენ ჯერ კიდევ თავს.

ბურების წინააღმდეგ ინგლისელების მიერ უსამართლოდ ატეხილმა ომმა დიდი აღშფოთება გამოიწვია მაშინდელ მსოფლიოს პროგრესულ ადამიანებში. ბურების დასახმარებლად სხვადასხვა ქვეყნებიდან განუწყვეტლივ მოდიოდნენ მოხალისეთა რაზმები.

პოლკოვნიკ ვილბუა-დე-მორელის მეთაურობით დგებოდა ინტერნაციონალური პოლკი, რომელშიც უკვე ირიცხებოდა 1000 მოხალისე.

დელარეის და მის ხელქვეითებთან კარგა ხანს საუბ-

ელენეს კუნძულზე გადასახლებული ტყვეები მიჰყავთ კუნძულს

რის შემდეგ გულში გადავწყვიტე, ჩავრიცხულიყავი ვო-
ლონტერთა¹⁰³) პოლკში. ალბათ, შუალამე გადასული იყო,
როცა დასაძინებლად დავიწყეთ მზადება, მაგრამ გვე-
ლის მეშინია, აქ მორიელეებიც ბევრია და შიშველ მი-
ნაზე რა დამაძინებს?

ამ დავიდარაბაში რომ ვარ, შემოიტანეს დასაკვეც-
გასახსნელი რკინის საწოლები და ზედ სუფთა ლოგინები
გაშალეს. სული მოვითქვი, გაუხდელად დავწეცი და მა-
შინვე ჩამეძინა.

* *

ინგლისელების მიერ ბურების წინააღმდეგ დანყებუ-
ლი ომი ყოველგვარ ომზე უფრო საშინელი იყო. ეს
იყო უბრალოდ ცინიკური სურვილი, მოესპოთ პატარა,
მაგრამ მდიდარი სულის პატრონი ხალხი.

ბურები კი თავის მხრით იჩენდნენ გასაოცარ სულგრძელობას. ტყვედ წამოყვანილ ინგლისელებს ბურები, როგორც სტუმრებს, ისე ეპყრობოდნენ, მალე კი მთლად ათავისუფლებდნენ.

გერმანელმა მოხალისე ოფიცრებმა კრიუგერს, მასთან შეხვედრის დროს, განუცხადეს: „თვალი თვალის წილ, კბილი კბილის წილ“, მაგრამ მოხუცმა პრეზიდენტმა მათი მოთხოვნა არ გაიზიარა.

ამის გამო გერმანელებმა დატოვეს ბურების ჯარი და უკან დაბრუნდნენ.

ლმობიერად მოეპყრნენ ბურები უნისტონ ჩერჩილსაც¹⁰⁴), რომელიც იმ ხანებში ტყვედ შეიპყრეს.

მე ერთხელ გენერალ ბოტას ბანაკში მოვხვდი. ჩემი

97

იქ ყოფნის დროს მოიყვანეს ტყვედ ჩავარდნილი რამდენიმე ინგლისელი. ერთი მათგანი იყო წითელ-ლოყე-ბიანი 20-25 წლის ახალგაზრდა ოფიცერი, შემდეგში ყველასათვის ცნობილი უნისტონ ჩერჩილი. იგი მაშინ „მორინგ პოსტის“ სამხედრო კორესპონდენტის სახელით მოეწვინა სამხრეთ-აფრიკას და ითვლებოდა ბურების დაუძინებელ მტრის, სესილ როდსის დიდ თაყვანისმცემლად. ბურებმა ეს ახალგაზრდა ტყვედ შეიპყრეს შემდეგ პირობებში: ჩერჩილი უნდა ჩასულიყო ლედსმიტში, მაგრამ ქალაქი ბურების მიერ ალყა შემორტყმული იყო. ინგლისელები შეეცადნენ ჯავშნიან მატარებლით ალყის გარღვევას, მაგრამ ბურებმა მატარებელი ხელთ ჩაიგდეს და სხვა რამდენიმე ინგლისელთან ერთად ჩერჩილიც ტყვედ წაიყვანეს.

ახალგაზრდა ტყვე ოფიცერი გერცოგის შთამომავალი აღმოჩნდა. დედამისი ამერიკელი უურნალისტის „ნიუ-იორკ ტაიმის“ პატრონის, ჯერომის ქალი ყოფილიყო. ჩერჩილი დაბადებულა 1874 წელს, მიუღია სამხედრო განათლება, მაგრამ პირველადვე, როგორც ვთქვით, ბედმა არ გაუღიმა და ტყვედ ჩავარდა.

გენერალმა ბოტამ ტყვეები ზურგში, პრეტორიაში გადააგზავნა, საიდანაც ჩერჩილმა იოლად მოახერხა გაქცევა და თავი შეათარა პორტუგალიის ბოლამს – ლორენსო მარკოს, აქედან კი, როგორც შემდეგ გავიგე, იგი გადასულიყო ინგლისელების კოლონიაში, ნატალში.

რამდენიმე ხნის მერმე გენერალ ბოტას ბანაკიდან

გენერალ დევეტას მოქმედ არმიაში მომიხდა ბრძოლა.
ერთ დღეს გენერალს გავუმუღავნე ვილბუა-დე-მორე-
98

ლის პოლკში ჩარიცხვის სურვილი. მან მეგზურად გა-
მატანა ერთ-ერთი ბური, რომელმაც შედარებით ჩქარა
მიმიყვანა ვილბუას დიდ ფერმაში, სადაც იმყოფებოდა
პოლკოვნიკი ვილბუა.

ჩვენი შეხვედრა და გაცნობა იყო გულითადი. პოლ-
კოვნიკმა ვილბუამ ბროსეს¹⁰⁵) შრომების მეოხებით სა-
ქართველოზე ბევრი რამ იცოდა. განსაკუთრებით აინ-
ტერესებდა ბაგრატიონების ვინაობა, კერძოდ, პეტრე
ივანეს-ძე ბაგრატიონის ბიოგრაფია¹⁰⁶).

შემდეგ განმიცხადა, რომ მნიშნავდა თავის ადიუ-
ტანტად, რამაც ძლიერ გამახარა. ბოლოს მაცნობა ინგ-
ლისის მთავრობის მიერ გენერალ რობერტსის განვევი-
სა და მის ადგილას გენერალ კიტჩენერის დანიშვნის
ამბავი. ვილბუას აზრით, კიტჩენერი მოსვლისთანავე
შეეცდებოდა ბურები პარტიზანულ ომიდან გადასულიყ-
ვნენ პირდაპირ ბრძოლებზე.

– ეს კი დააჩქარებდა ბურების „ყოფნა არ ყოფნის“
საკითხის გადაჭრას, – დაურთო მან.

ბურებმა იცოდნენ, რომ ახლოვდებოდა ეს წამი და
დღელამე ემზადებოდნენ გამოცდილ გენერალის კიტჩენე-
რის დასახვედრად.

ინგლისელები ყოველგვარ ძალადობას მიმართავდნენ,
რათა გაეტეხათ ბურების მხნეობა. დაპყრობილ ადგილე-
ბიდან ქალსა და ბავშვებს ერეკებოდნენ არა ტყვეთა
ბანაკებში, არამედ პირდაპირ სასაფლაოზე.

ყველაზე საშინელი ადგილი იყო, ე. წ. კიმბერლეი.
იქ ალმასის საბადოებში უჭმელ-უსმელ ბავშვებსა და
ქალებს საშინელ სიცხეში ამუშავებდნენ. საბადოების

99

პატრონები მდიდრდებოდნენ საათობით, ბურების დე-
დები, შვილები და ცოლები კი ბუზებივით იხოცებოდ-
ნენ.

ბურების მხარეზე გადმოსული შოტლანდიელის სიტყ-
ვით, პოლკოვნიკმა ვილბუამ, რომელმაც კარგად იცოდა
ინგლისური ენაც, გაიგო, რომ კიტჩენერი ემზადებოდა
დელარეის დივიზიისათვის ალყის შემოსარტყმელად და

მის გასანადგურებლად. ამ დივიზიაში შედიოდა ჩვენი პოლკიც.

ნათქვამის შესამოწმებლად და კიტჩენერის ჯარის მოძრაობის დასაზვერავად, პოლკოვნიკმა ვილბუამ ჩემი მეთაურობით გამოყო პატარა რაზმი. რაზმში ჩემს გარდა შედიოდა ფრანგი გრაფი ბრედა და ვაჟკაცური გამომეტყველების რამდენიმე შვედი ოფიცერი.

როცა კარგად შელამდა, გავუდევით გზას. მეგონა, ყოველ ტროპიკულ ბუჩქიდან ვეფხვი გვითვალთვალებდა და ემზადებოდა სასიკვდილო ნახტომის გასაკეთებლად. ხელში შემართული რევოლვერი მეჭირა. ირგვლივ სამარისებური სიჩუმე იდგა. ჩვენ ნელა მივიკვლევდით გზას პალმებს შორის გაბარდულ უსურვაზებსა და სათუთ ტოტებიან მცენარეებში. საკუთარი გულისცემა გვესმოდა.

მოვიკრიბე ძალა, რომ ზედმეტ მღელვარებისაგან თავი შემიკავებია და არ ავყოლოდი პირველად ჩასახულ შიშს. აქ ხომ მართლა სანადიროდ არ ჩამოვსულვარ! მე ბურებთან მომიყვანა ჩემმა ადამიანურმა მემ, რათა დავხმარებოდი უბედურებაში ჩავარდნილ ადამიანებს და, შეძლებისდაგვარად, შემემსუბუქებია მათი ტანჯვა.

100

შიში და ხიფათი რას მიქვია!

დავალეხა ზედმინეწვით შევასრულეთ. შოტლანდიელის ნათქვამი დადასტურდა. ახლა ვწევარ და ვისვენებ სახელდახელოდ გაკეთებულ ჩემი კარავის წინ. ქვეშ ხასხასა, სურნელოვანი მოლია. ირგვლივაც ათასგვარი ამბრითაა ჰაერი გაჟღენთილი.

ბრჭყვიალა ფერებიანი ბუზანკლები თავზე დამფრინავენ და განუწყვეტლივ ბზუიან.

ვწევარ გულაღმა და მივჩერებივარ მოკიაფე ვარსკვლავებს. ერთი წუთით უკვე საქართველოში ვარ, ნათესავთა და ახლო მეგობართა შორის, მაგრამ ერთი წუთი – და თვალები მეხუჭება. სულ ცოტახანს მეძინა, კვლავ ფეხზე ვარ. დილის შეტევისათვის ვემზადებით.

სამხედრო თათბირზე გადაწყდა – დელარეის მთელმა დივიზიამ მოულოდნელად დაარტყას ინგლისელებს. საჭიროა მხოლოდ ვიჩქაროთ, რომ ტროპიკულმა მზემ ამოსვლა არ დაგვასწროს და ჩვენი განზრახვა უნებლიედ მტერს არ გაუმჟღავნოს.

ადგილიდან დავიძარი. ირიურაჟა თუ არა, დაიგ-
რიალა ჩვენმა ზარბაზანმა. ეს იყო ნიშანი. მთელი დი-
ვიზია ელვის სისწრაფით გადავიდა შეტევაზე. მირბიან
ქვეითნი, მიჰქრიან ცხენოსნები. კრონიემ ახლა ყველა
ზარბაზანს ამოადგმევინა ენა. იგი ყველგანაა. წამლის ბუ-
რუსშიაც არტილერისტის გამჭრიახი თვალი ყველაფერს
ხედავს.

ჩვენი ზარბაზნების ქუხილისა და ყუმბარების აფეთ-
ქებისაგან ინგლისელები უმწეოდ გარბი-გამორბიან, მაგ-
რამ ეტყობა კიტჩენერმა მალე მოიყვანა ისინი გონს

101

და ახლა მოწინააღმდეგე მხრიდანაც ატყდა საშინელი
გრგვინვა.

ჩაღდება დაუნდობელი, სისხლისმღვრელი ბრძოლა.
ბურებს სათადარიგოდ ყავთ დე-ვეტა და ბოტა. მაგრამ
ბოტა ცოტა შორსაა. არა უშავს, გაჭირვების დროს ის
ჩვენი გაჩნდება. პირველ დღეს, ორივე მხრივ თავ-
დადებული ბრძოლა თითქმის უშედეგოთ დამთავრდა.
ვნახოთ, რა მოჰყვება ხვალინდელ დღეს.

ვილბუა ვაჟუკაცურად და მოხერხებულად ხელმძღვა-
ნელობდა პოლკს, რის გამოც მის პოლკს მხოლოდ 100
კაცი გამოაკლდა, მათ შორის ნახევარზე მეტი დაჭრილია.

ჩვენი პოლკი სავსებით ინტერნაციონალურია. ჭარ-
ბობენ ლამაზი, წარმოსადეგი და ხალისიანი შვედები.
შემდეგ ყველაზე მეტნი არიან ფრანგები. მე დავეუმი-
გობრდი ერთ ფრანგ გრაფს ბრედას. იგი ჩემთან შედა-
რებით მომცრო ტანის იყო, ხმელ-ხმელი.

არიან ჰოლანდიელებიც.

დადლილობისაგან ხალხს მუხლები ეკვეთება. ლა-
პარაკის თავიც არავის აქვს. ბანაკში თანდათან სიჩუმე
მყარდება. მარტო პოლკოვნიკი ფხიზლობს თავის კა-
რაში. იგი რუკას დაცქერის და მოსალოდნელ ბრძო-
ლის ადგილებს აზუსტებს.

ვურჩევ ცოტა დაისვენოს, ყავა დალიოს, მაგრამ არ
მიჯერებს. კვლავ რუკას დატრიალებს. მისი დაღვრემი-
ლი იერი, მოდუნებული ქცევა რაღაც არ მომწონს და
მეც ნალველი მერევა. უხმოდ გამოვდივარ გარეთ პოლ-
კოვნიკის კარავიდან.

საჭიროა ცოტა მაინც თვალი მოვატყუო, რომ დი-

102

ლას ბედს წელგამართული შევხვდეთ, თორემ ჩემს დღე-
ვანდელ დაღლილობას თუ უძილობაც დაერთო, ხვალ
ბრძოლაში შეიძლება სირცხვილი ვჭამო.

ნეტავი ამ ინგლისელებს კისერს მალე მოვტეხავდეთ
და ბურების გამარჯვების შემდეგ, სამართლიანობის
წინაშე ვალმოხდილი, ჩემს საქართველოში დავბრუნდე-
ბოდე, მაგრამ...

„ვა, სოფელო, რაშიგან ხარ, რას გვაბრუნებ, რა ზნე გჭირსა,
სად წაიყვან სადაურსა, სად აღუფხვრი სადით ძირსა“.

დასწყევლოს ღმერთმა, ამ საღამოს ეს რა მომდის,
ლამის სევდამ დამრიოს ხელი!

„ჭირსა შიგან გამაგრება ისე უნდა, ვით ქვითკირსა!“

მაგონდება შოთას მეორე ლექსი და მხნეობა მემ-
ტება.

ცას გავხედე. მზე კარგა ხნის ჩასულია, მაგრამ ლაჟ-
ვარდი ისევ სარკვესავითაა. ცისა და მიწის შუა ნისლის
გოდოლებია აღმართული – ეს გახურებული მიწიდან ასუ-
ლი ოხშივარია.

დასანოლი ადგილი მოვნახე. მხარეთქობზე ვწვები.
სიჩუმეა.

ფოთოლიც კი არ ირხევა.

ერთბაშად ბნელდება. ცა სრულებით აღარ ჩანს.

უვარსკვლავო ღამემ თავის შავი ფრთები გადაათარა
სამყაროს.

რული თანდათან მომერია. როცა თვალი გავახილეთ,
ღამე უკვე გაცრეცილიყო. ასე სწრაფად დაბნელება და
გათენება მგონი მარტო აფრიკაში იცის.

უცებ ქუხილი გაისმა.

103

ეტყობათ ბურებმა ბრძოლა დაიწყეს.

ინგლისელთა მხრიდანაც ატეხეს საჰაერო სროლა.
მათი ყუმბარები მოშორებით ხან აქ, ხან იქ ეცემიან
და ჯერჯერობით ბურებს ვერ აზიანებენ. ისინი მიმო-
ფანტულად, კარგად გათხრილ სანგრებში სხედან.

კრონიეს მიერ გასროლილი ყუმბარები კი, ეტყობა
მტრის განლაგებას ანადგურებს, რადგან მოწინააღმ-
დეგის ცეცხლი მალე შენელდა.

ჩვენც კარგი საფრები გვაქვს, მაგრამ როდემდე უნდა
ვისხდეთ აქ გულხელდაკრეფილნი? ირკვევა, ჩვენს პოლკს
სათადარიგოთ ინახავენ. საგანგებო ბრძანებამდე შო-

რიდან მაცქერალის როლში უნდა ვიყვნეთ.

საერთოდ, დღეს ბურები რატომღაც აგვიანებენ იერიშზე გადასვლას, რის გამოც ვიღბუა ღელავს.

უკვე შუადღე წამოვიდა, მზე ცხარედ იკბინება, ოფლი ღვარად გვდის, წყურვილი გვკლავს, მაგრამ ერთი პატარა ნაკადულიც კი არსადაა ახლომახლო, მდინარიდან მეტად შორს ვართ.

კიტჩენერიც თავს იკავებს ბრძოლაში ჩაბმისაგან. როგორც ბოლოს გავიგეთ, მაშველ ჯარს ელოდა თურმე. გარდა ამისა გაეგო, რომ მოპირდაპირე მხრიდან გენერალი ლუი ბოტა მოეშურებოდა დელარეის დივიზიასთან შესაერთებლად. გზას ქარიშხლის ფრთებიანი დევეტა უკვლევდა და ამიტომ კიტჩენერი განსაკუთრებულ სიფრთხილეს იჩენდა.

რა კარგი იქნებოდა, ბურებს იძულებული გაეხადათ იგი თავის ბუნაგიდან გამოსულიყო, ან იმავე ბუნაგში დასხმოდნენ თავს!

104

კრონიე კი დარწმუნებული იყო მტერი შეტევაზე თვითონ გადმოვიდოდა და დასახვედრად ყოველმხრივ მზად იყო. მაგრამ გაცხებული დარჩა, როცა მზვერავებმა აცნობეს, რომ კიტჩენერი დამხმარე ძალებს ელის რკინიგზით და მათ მოსვლამდე იერიშზე გადმოსვლას არ აპირებსო.

კრონიემ მყისვე გააგზავნა 1000 კაცი, რათა რკინიგზა დაენგრიათ და მტერი თავის ბაზებისაგან მოეწყვიტათ, მაგრამ როგორც ჩანს, კრონიეს ეს ღონისძიება დაგვიანებული გამოდგა და ინგლისელებმა ამ ბრძოლაში ბურები უკუაგდეს.

ასე უქმად ვიდევით რამდენიმე დღეს.

ვიღბუას მკაცრი ბრძანება იყო ჩვენი პოლკის მებრძოლეები სანგრების სანახებს არ გაცხილებოდნენ, მაგრამ, მე, ჩემი მოუსვენარი ხასიათის გამო, ბურებთან ერთად ღამღამობით მივდიოდი სათარეშოდ.

ერთ ღამეს, ჩემი თაოსნობით, თარეშზე წასულებმა ხელთ ვიგდეთ ინგლისელთა დიდი ალალი, დატვირთული სურსათ-სანოვაგით. ალალში აღმოჩნდა ხორცი, დიდძალი სხვადასხვა კონსერვი, ყავა, შოკოლადი და სხვ.

მეაღალენი და მათი მცველები ტყვედ წამოვიყვანეთ, რომლებიც ირლანდიელები აღმოჩნდნენ, მაგრამ ბანაკში

მოყვანისთანავე ბურებმა ისინი ყველანი გაუშვეს.

ჩვენმა მოპოვებულმა დავლამ პირდაპირ სულზე მოუსწრო ბურებს, რადგან სურსათ-სანოვაგე უკვე საგრძნობლად აკლდა ყველას.

გახარებულ მებრძოლებს უნდოდათ ჩემი ხელში აყვანა და ჰაერში აბურთავენა, მაგრამ ეს არც ისე ადვი-

105

ლი იყო – ფუთზე მეტს ვინონიდი, თანაც არ მინდოდა ამ ამბავს ვილბუას ყურამდე მიეღწია, ამიტომ ჩემს სანგარში სასწრაფოდ დავბრუნდი.

ბედი მწყალობდა. არა მართო ამ ფრონტზე, სხვა ადგილებშიაც არა ერთხელ ვყოფილვარ ხან სათარეშოდ, ხან დაზვერვაზე, ხელოვნურ ბრძოლაშიაც მიმიღია მონაწილეობა, მაგრამ ამოდენა ტანის კაცს უბრალოდ კანიც არ გამკანწვრია. განსაკუთრებით მეშინოდა ციხეცხელები არ შემყროდა, ამ საშინელი სუნისაგანაც რაღაც მანქანებით უვნებლად გადავრჩი.

მაგრამ, პირველ ხანებში მაინც, ერთი რამ კი მტანჯავდა, ეს იყო – დღე აუტანელი სიციხე და ღამით მკაცრი სიცივე.

კარგახნის სიჩუმის შემდეგ, ერთ დილას ინგლისელებმა მომალლო ადგილზე აათრიეს უზარმაზარი საზღვაო ზარბაზანი და აგვიტეხეს სროლა.

ამ გამოწვევას ბურები არ გამოეხმაურნენ. ისინი დიდი შეტევისათვის ემზადებოდნენ და განგებ თავს იმკვდარუნებდნენ.

ინგლისელები მძიმე მდგომარეობაში იყვნენ, ხათვანგში მომწყვდეულებივით გრძნობდნენ თავს. წინ ჩვენ ვიყავით, სხვა მხრივ პარტიზანთა გაძლიერებული რაზმები იღვნენ, მაშველი ჯარი იგვიანებდა, მათ დარჩენოდათ ან ელოდნათ, ან პირდაპირ შეტევაზე გადმოსულიყვნენ, მაგრამ ამას ვერ ბედავდნენ. ვერ ბედავდნენ იმითომ, რომ სანგრიდან კრონიეს ამოგდება ადვილი არ იყო. გარდა ამისა, ეშინოდათ გაჩაღებული ბრძოლის დროს უკანიდან, ან გვერდიდან გენერალი ბოტა არ

106

წადგომოდათ თავს. თანაც უცნობ ადგილებში შესაძლო იყო მონინალმდევის მარნუხებში მოხვედრილიყვნენ, მაშინ მდინარესა და თავიანთ ბაზებს მთლად მოწყ-

ვეტილნი, მართლაც დაილუპებოდნენ.

მაგრამ ეტყობოდა, ლოდინს ისევ იერიშზე გადმოსვლა არჩიეს. კიტჩენერის ბრძანებით, ლორდ მეტუენმა შეაგროვა რაც მის ხელში საშუალებანი იყო, ყოველი სახის იარაღი მოქმედებაში მოიყვანა და დაიძრა ჩვენს წინააღმდეგ.

ინგლისელები, როგორც მზვერავეებმა მოიტანეს ცნობები, ღამით კოკისპირულ თავსხმაში წამოსულან, იმ ვარაუდით, რომ განთიადისას ჩვენს პოზიციებს მოდგომოდნენ.

მართლაც, ინათა თუ არა, ისინი მოგვიახლოვდნენ, მაგრამ ინგლისელთა მოწინავე ჯარის სარდალმა უოშოპმა ბრძოლის დასაწყებად ბრძანების გაცემაც ვერ მოასწრო, ბურებმა ერთბაშად დააყარეს ტყვიები.

ტყვიები კალიასავით მიფრინავდნენ და მოწინავე ჯარის რიგებს უმოწყალოდ ცელავდნენ. ბრძოლის დაწყებისთანავე ბურების ტყვიამ იმსხვერპლა თვითონ უოშოპი. ინგლისელებმა ახლა თავის დავლა ცადეს, იმავე დროს ლორდმა მეტუენმა ჯარის ახალ ნაწილს უბრძანა ბურებისათვის აუცილებლად წაერთმია დაკავებული პოზიცია.

ბურები მომალლო ადგილზე იყვნენ გამაგრებულნი, მტერი კი დაბლობებში მოქმედებდა. როგორც კი ინგლისელები ახალ იერიშზე გადმოვიდნენ, ბურებმა მოულოდნელად საპასუხო შეტევა დაიწყეს. ბრძოლაში ჩვენს პოლკიც ჩაება და შეერთებული ძალით მტერს პირ-

107

დაპირ მუსრი გავავლეთ. ვინც გადარჩა, ზოგი ნებით დაგვინებდა ტყვედ, ზოგი დავიმორჩილეთ, ზოგიც გაიქცა. ტყვეებმა ვრცლად გადაგვიშალეს ინგლისელების გეგმები. ბურებმა ტყვეები დააპურეს და სალამოს გაუშვეს, რაც ყოვლად მიზანშეუწონელი იყო. ასეთი ზედმეტი ქრისტიანული დამოკიდებულება მტრისადმი, ბოლოს სანანებლად გაუხდათ ბურებს, მაგრამ გვიანდა იყო.

სალამოს გამოჩნდა მტრის არტილერია, რომლის დაგვიანება ჩვენთვის გაუგებარი იყო. კრონიემ მტრის არტილერიას განლაგებაც არ აცალა, მათ ადგილსამყოფელზე ქვა-ქვაზე დაადულა.

ინგლისელებმა უკან დაიხიეს. ჩვენ ფეხდაფეხ მივლუმდით. უკვე მეზობელ ორანჟის რესპუბლიკის იმ ადგილს

მივალწიეთ, რომელსაც კიმბერლეი ეწოდება და სადაც ალმასის საბადოები იყო. ამ საბადოებს ინგლისელები განსაკუთრებით იცავდნენ.

ბურები დიდი გულისხმიერებით ეკიდებოდნენ ჩვენი პოლკის მეთაურის ვილბუა-დე მორელის აზრს. მან ურჩია ბურებს იერიში მიეტანათ ქალაქ ლედი-სმიტზე, სადაც თავმოყრილი იყვნენ ინგლისელების მთავარი ძალები. იქვე იყო მათი ბაზაც.

კრონიე ახლა კიმბერლეის მიდამოებში იბრძოდა და ჰქმნიდა ორანჟის მებრძოლთა მტკიცე ბირთვს, ჩვენ კი ვილბუა-დე-მორელის სარდლობით ვიბრძოდით ლედი-სმიტის სანახებში. ქალაქ ლედი-სმიტს იცავდა ინგლისელი გენერალი უაიტი.

ქალაქის მისადგომებთან პირველი ფლანგის გასამაგრებლად ინგლისელებმა გაგზავნეს პოდპოლკოვნიკი

108

კარლსტონი. მისი რაზმი დაიძრა ღამით. დილას დაინახეს, რომ მათ რაზმს გარს ერტყმიან ბურები გენერალ შუბერის სარდლობით.

გაჩაღდა ცხარე ბრძოლა, რაც ინგლისელთა დამარცხებით დამთავრდა.

ეს იყო გენერალ შუბერის უკანასკნელი ბრძოლა. იგი ამის შემდეგ მალე მოკვდა. ბურებისათვის ეს დიდ დანაკლისს წარმოადგენდა. შუბერი შესანიშნავი ადამიანი და მეტად ნიჭიერი მხედართმთავარი იყო.

იგი ვილბუას მეგობრობდა.

მეგობრის წინაშე უკანასკნელი ვალის მოსახდელად ვილბუა პრეტორიაში წავიდა და მეც თან წავყევი.

გენერალი დაკრძალული დაგვხვდა.

მივედით მის ქვრივთან სამძიმრის სათქმელად. დიდი გემოვნებით მოწყობილ სახლში იჯდა შავებით მორთული აზიზი აღნაგობის ქალი, რომელსაც სასიამოვნო სახის იერი ჰქონდა. იგი არც მოთქვამდა, არც ჩუმად ტიროდა დამწუხრებული კი ძლიერ იყო.

ქვრივს გარს ეხვივნენ სამხედრო უფროსთა ცოლები, რომელთა შორისაც თავის სილამაზით გამოირჩეოდა დე-ვეტის მეუღლე.

ზანგის ახალგაზრდა ქალმა ვერცხლის სინით მარდათ ჩამოგვირიგა ყავა.

მამაკაცებს მოგვიტანეს მაგარი სასმელიც. აფრიკაში

ჩასვლამდე მე მას ახლოსაც არ ვეკარებოდი, აქ კი, ფრონტზე ისე შევეჩვიე, რომ ცივ ღამეებში უიმისოდ დავალებს შესრულება მიჭირდა.

ცერემონიალის შემდეგ დაუყოვნებლივ დავტოვეთ პრეტორია და მივაპურეთ ჩვენს პოლკს.

109

* *

ომი გრძელდებოდა. კიტჩენერი უმწეო იყო შეესრულებია თავისი დაპირება ბურების სწრაფად დამარცხების შესახებ. ბურები თავგანწირულად იცავდნენ თავიანთი რესპუბლიკის ყოველ მტკაველ მიწას. ინგლისელებს კა გადანწყვეტილა ჰქონდათ უთუოდ ხელში ჩაეგდოთ ეს მდიდარი ქვეყანა, რისთვისაც მზად იყვნენ სასაფლაოდ გადაექციათ მთელი ტრანსვაალი.

კიტჩენერი თხოულობდა ჯარის ახალ-ახალ ნაწილებს. ამ უამად მის განკარგულებაში მყოფი ჯარი საგრძნობლად შეთხელებული და მოქანცული იყო ბურების მოთარეშე რაზმებთან განუწყვეტელ ბრძოლებში.

დიახ, კიტჩენერს ეგონა, ბურებს, როგორც „მეამობეებს“, მალე მოუღებდა ბოლოს საექსპედიციო კორპუსით, მაგრამ ვარაუდში მოტყუვდა. ამიტომ ინგლისი იძულებული გახდა გამოეგზავნა ახალი არმიები.

ინგლისიდან ჯარის გადმოყვანას 6 კვირას უნდებოდნენ. ამ ხნის განმავლობაში მგზავრობით დაღლილნი და ზღვის ავადმყოფობით ღონეგამოლეულნი, შეუძლებელი იყო ხმელეთზე გადმოსხმისთანავე ჩაებათ ომში. ბურები კი სულისმოთქმის საშუალებას არ აძლევდნენ მოულოდნელი თავდასხმებითა და პარტიზანული თარეშებით.

ინგლისელებს უხდებოდათ უცნობ გარემოცვაში და შეუჩვეველ ბუნების პირობებში ბრძოლა. გარდა ამისა, ისინი დაქირავებულნი იყვნენ და იბრძოდნენ სხვის ქვეყანაში, ბურები კი თავის ნებით იბრძოდნენ თავისივე ქვეყნის დასაცავად. ეს გარემოება ბურებს ენერგიას

110

უორკეცებდათ და შეუძლებელს ხდიდა მათი მხნეობის გატეხვას.

ბურებს ერთი უპირატესობაც ჰქონდათ, ისინი შესანიშნავი ცხენოსნები იყვნენ. ცხენებიც ადგილობრივ პირობებთან შეგუებული და კარგად დაურვებული

ყავდათ.

ინგლისელების ცხენები კი ყოველივე ამას მოკლებულნი იყვნენ. ამავე დროს ცხელ ჰაერს გარდა, მათ ცხენებს უკანასკნელ ძალას აცლიდნენ შხამიანი ბუზები, ე. წ. „ცეცე“, რომელთა მოგერიებას თავიანთი შეჭრილი კუდებით ისინი ვერ ახერხებდნენ.

ასეთ პირობებში მტრის კიდევ უფრო შესავეინროებლად, ბურები საჭიროების და მიხედვით, ადგენდნენ რაზმებს, რომელთაც ეწოდებოდათ „კომანდო“. ეს რაზმები, პარტიზანების მსგავსად და პარტიზანებთან შეთანხმებით, მოსვენებას არ აძლევდნენ ინგლისელების ჯარის ნაწილებს, იმავე დროს იგივე რაზმები ებრძოდნენ შინაურ მტრებსაც.

ზოგჯერ ინგლისელები აქა-იქ ახერხებდნენ მომხრეების შოვნას. ინგლისელების მიერ გაბრიყვებული სულმოკლე ადამიანები ბოლოდროს არც თუ ისე ცოტანი იყვნენ. ისინი გადადიოდნენ მტრის ბანაკში და სამუხაროდ, პატარა დახმარებას როდი უწევდნენ მას. ბურები თუ ტყვეებს სათნოთ ეპყრობოდნენ, მოლაღატეებს როგორც კი ხელში ჩაიგდებდნენ, მაშინვე ხვრეტდნენ.

ერთხელ გენერალ ლუი ბოტასთან გამოცხადდა ინგლისელების მიერ გადაბირებული ბური, როგორც პარლამენტორი და კიტჩენერის სახელით შეთავაზა ზავი.

111

გაცეცხლებულმა ბოტამ იგი იქვე თავისი ხელით დახვრიტა.

კრონიეს ჯარი 7-8 ათასი კაცის რაოდენობით, როგორც ვთქვით, უმთავრესად განლაგდა კიმბერლესის გარშემო. დელარეი კი დარჩა ლორდ მეტუენის ჯარის წინააღმდეგ ბრძოლის გასაგრძელებლად. კრონიემ ვილბუას პოლკი თავის მოქმედების არეში გადაიყვანა, საჭიროების დროს ღია ბრძოლაში გამოსაყენებლად.

დელარეიმ სასტიკად დაამარცხა ლორდ მეტუენის ჯარი და თვითონ მეტუენი ტყვედ ჩაიგდო. მაგრამ მანვე იგი მალე გაანთავისუფლა.

ინგლისელებს არც სხვა ფრონტზე ჰქონდათ სახარბიელოდ საქმე. ამ გარემოებამ, აგრეთვე ელუარდ VII¹⁰⁷) სურვილმა, რომ მისი გვირგვინის კურთხევის დღისათვის ბურებთან ომი დამთავრებულიყო, ინგლისის მთავრობა აიძულა საზავო წინადადებით მიემართა ტრანსვაალის

და ორანჟის რესპუბლიკებისათვის. ორივე რესპუბლიკა მყისვე დათანხმდა. დაიწყო მოლაპარაკება.

ბურებმა წარადგინეს სამი პირობა:

1) ორივე რესპუბლიკისათვის დამოუკიდებლობის შენარჩუნება.

2) ომისაგან მიყენებულ ზარალის ანაზღაურება ბურებისათვის.

და 3) ამნისტიის გამოცხადება, რომლის ძალითაც არ უნდა დასჯილიყვნენ კაპსკის კოლონიის მცხოვრები აფრიკელები ინგლისის წინააღმდეგ აჯანყების გამო.

ინგლისის მთავრობა არც ერთ ამ პირობას არ დაეთანხმა.

112

ვინაიდან ევროპიდან დახმარებაზე ფიქრიც ზედმეტი იყო, თანაც ინგლისელებმა აფრიკაში ნახევარ მილიონამდე ჯარს მოუყარეს უკვე თავი, ბურებმა არჩიეს დათმობაზე წასულიყვნენ. ისინი დათანხმდნენ უარი ექცათ დამოუკიდებლობაზე, თუ მათ ექნებოდათ ფართო უფლებებიანი ავტონომია. ამრიგად ჩაისახა ტრანსვაალის, ორანჟის, ნატალის და კაპსკის კოლონიის სამხრეთ-აფრიკის შეერთებული შტატების იდეა. ამ შტატებს უნდა ჰქონოდა თავის კონსტიტუცია და პარლამენტი, ინგლისის უმაღლესი მთავრელობის ქვეშ.

სამაგიეროდ ბურებისათვის ზარალის ასანაზღაურებლად ინგლისმა იკისრა 10 მილიონი სტერლინგის გაღება, აგრეთვე კაპსკის კოლონიისათვის ამნისტიით დანაშაულის პატიება.

მაგრამ, ვინაიდან მოლაპარაკება გაჭიანურდა და ამ მოლაპარაკების დროს დროებითი ზავი არ ყოფილა დადებული, ომი კვლავ გრძელდებოდა. ინგლისელები, განსაკუთრებით დეენიდნენ დელარეის, მაგრამ დელარეის მარნუხებში მოქცევა არც ისე ადვილი იყო.

მან ერთ დღეს ბრწყინვალედ დააღწია თავი გარემოცვის საშიშროებას. იმავე დღეს, საღამოს დელარეიმ დაამარცხა მტრის საკმაოდ ძლიერი მეორე რაზმი.

აღმოსავლეთ ტრანსვაალიდან ნატალისაკენ სწრაფად მოეშურებოდა ლუი ბოტა.

ამავდროს კიტჩინერი ცდილობდა ედუარდის გვირგვინის კურთხევის დღისათვის ბურებთან ომი გამარჯვებით უთუოდ დაემთავრებია. ამისათვის მან აამოქმე-

დროს მან ბურების წინააღმდეგ მიმართა ისეთ ველურობას, რაც ატილასაც¹⁰⁸) არ ჩაუდენია. კიტჩენერმა ბოლო ხანებში, ბურებზე შეტევისას წესად შემოიღო ქალებისა და ბავშვების წინ გამძღვარება. როცა ასეთი საფარით ბურებს მტერი მიუახლოვდებოდათ, ისინი იძულებული იყვნენ პოზიცია დაეთმოთ, მაგრამ ახლა სხვა პოზიციაზე მაგრდებოდნენ, ან მტერს თავს დაუვლიდნენ და სამაგიეროს ერთი-ორად აზღვევინებდნენ. ამას ბურები უფრო თარეშით ახერხებდნენ და ამიტომაც ამ ხერხს ხშირად მიმართავდნენ.

ინგლისელებმა მთელი ფრონტი ბლოკჰაუსებით¹⁰⁹) დასერეს, მაგრამ მათ შორის დე-ვეტა და დელარეი მაინც უვნებლად დაჰქროდნენ. ისინი ხან აქ, ხან იქ ზედიზედ ანგრევდნენ რკინიგზებს, რაც ინგლისელებს მეტად უძნელებდა ომის წარმატებით წარმოებას.

კიტჩენერი დარწმუნდა, რომ ბურების ცალ-ცალკე რაზმების დევნა და მათი გარემოცვაში მოქცევის სურვილი ამაო იყო, ამიტომ გადაწყვიტა დაეწყო გაშლილი ფრონტით ღია თანმიმდევრული შეტევა. კიტჩენერმა დაიწყო მზადება. ვეზადებოდიო ჩვენც, რადგან უკვე ვიცოდით მისი განზრახვა.

* *

ჟუბერის სიკვდილის შემდეგ, მთავარსარდლად დაინიშნა გენერალი ლუი ბოტა.

თავის გმირული ბრძოლებით, ბურებმა დიდათ დააზარალეს ინგლისელები, რომლებსაც უკანასკნელად ამ

პატარა ხალხის წინააღმდეგ გამოიყვანეს დიდძალი საუკეთესოდ შეიარაღებული ჯარი.

მარტო 20'000 კაცი გამოყოფილი იყო დე-ვეტას შესაპყრობად. დე-ვეტამ კი, თავის მხრით, ერთხელ ლამის ტყვედ ჩაიგდო თვითონ კიტჩენერი.

კიტჩენერმა დაიწყო შეტევა ყველა ფრონტზე პარველ რიგში მან 40.000-იანი არმია დაძრა კრონიეს წინააღმდეგ და აიძულა იგი უკან დაეხია. კრონიე უკან იხევდა ბრძოლით. ბოლოს იგი გამაგრდა ქალაქ ბოსგოფის კედ-

ლებთან. აქ 9 დღეს გავრძელდა სასტიკი ბრძოლა. ამ ბრძოლაში გმირულად დაიღუპა ჩვენი პოლკის ნახევარზე მეტი.

ამავე ბრძოლაში დაეცა ჩვენი პოლკის შესანიშნავი სარდალი ვილბუა-დე-მორელი.

ვილბუა ყუმბარის ნატეხით მძიმედ დაიჭრა თავში. იგი ინვა ჩემს მკლავზე და თანდათან ვაჟკაცურ სულს ლევდა. ირგვლივ კი კვლავ გააფთრებული ბრძოლ წარმოებდა, ზარბაზნების ქუხილი აზანზარებდა ცასა და მიწას. ვილბუა კვდებოდა და წუხდა, რომ აღარ შეეძლო თავის პოლკის უკანასკნელ ჯარისკაცამდე ებრძოლა.

მას ერთი წუთითაც არ დაუკარგავს გონი. როცა მთლად შეუწყდა მაჯისცემა, უკანასკნელად ამოილულულულა: „საფრანგეთი“, და სამუდამოთ დახუჭა ერთ დროს მგზნებარე და სიცოცხლით სავსე თვალები.

ყველა მეტად დაამწუხრა მისმა სიკვდილმა. მე კი ვილბუას სიკვდილს განვიცდიდი, როგორც ღვიძლი მამის დაკარგვას. დიახ, ის იყო ჩემთვის არა მარტო მამა,

115

არამედ ძმა, მეგობარი, რალაც კიდევ უფრო მეტი. ამ შესანიშნავ მებრძოლთან და ადამიანთან მე გვერდით-გვერდ გავატარე თითქმის ორი წელიწადი, მერე და როგორი ორი წელიწადი! ერთი დღეც არ გვექონია ისეთი, რომ ქარცეცხლში არ ვყოფილიყავით.

არა ნაკლებ შეაძრწუნა მისმა სიკვდილმა კრონიეც. ვილბუა იყო კრონიეს ნამდვილი მარჯვენა ხელი ბრძოლაში და საუკეთესო მრჩეველი ბრძოლის დაწყების წინ. და ახლა, როცა არა თუ კრონიეს, არამედ მთელი რესპუბლიკის ბედი ბენზზე ეკიდა, ვილბუა მას გვერდით აღარ ყავდა.

სასტიკი ბრძოლა გრძელდებოდა.

დე-ვეტა და ბოტა ამაოდ ცდილობდნენ კრონიეს გამოხსნას. ინგლისელების ურიცხვ ჯარს იგი მომწყვდეული ყავდა ორმაგ რკალში. ბურები იხოცებოდნენ ვაჟკაცურად. მთელი არემარე აივსო გვამებით. მათ დასამარხად არავის ეცალა. მცხუნვარე მზისაგან გახრწნილი ნიშტები წამლავდა ჰაერს და სუნთქვა ჭირდა.

იფეთქა ეპიდემიამ.

ამავე დროს გამოგველია არა მარტო ტყვია-წამალი,

არამედ სურსათ-სანოვაგეც. ჩვენივე ხელით ვკლავდით ჩვენს ერთგულ ცხენებს და მათ ხორცს ვწვავდით მოვარვარე მზეზე. მე ძალისძალად ვყლაპავდი ნახევრად უმსა და სავსებით უმარილო ხორცის ნაჭრებს. ზოგჯერ ამიტყდებოდა საშინელი პირღებინება და დედის რძეც აღარ შემრჩებოდა.

შიმშილზე უფრო გვტანჯავდა წყურვილი.

მდინარეს მონყვნილი ვიყავით. წყალსადენის მი-

116

ლები კი, სადაც იყო, ინგლისელებმა გადაგვიჭრეს, თანაც სწორედ ამ დროს ტროპიკული სიცხე მძვინვარებდა და რაც გარემოცვაში მოვყევით, ერთხელაც არ მოსულა წვიმა.

ჩვენს მდგომარეობაზე უფრო საშინელი იყო ჩვენთან ერთად გარემოცვაში მოყოლილ ლტოლვილ ბავშვებისა და ქალების მდგომარეობა. ჩონჩხად ქცეული ბავშვები ჭერეხივით ეყარნენ ყველგან, ხოლო მომაკვდავი ჩვილი ბავშვები შეშლილებივით ეჭირათ გამხდარ ხელებში ძუძუ გამშრალ დედებს. დასუსტებული ბავშვები კატის კნუტებივით კნაოდნენ.

მე შემიძლია თამამად ვთქვა, რომ ნამდვილ ჯოჯოხეთში ვიყავი.

კრონიემ ველარ გაუძლო ამდენი ხალხის წამებას. იგი იძულებული გახდა მტერს დანებებოდა.

დავყარეთ იარაღი.

კიტჩენერის ჯარმა დაიკავა ჩვენი პოზიციები. ტყვედ ჩავარდნილები ჯგუფ-ჯგუფად გაგვიყვანეს ბრძოლის ველიდან.

ინგლისელებმა განაგრძეს შეტევა.

ბურებმა კი ყველა ფრონტზე დაიწყეს უკან დახევა.

მაშ ასე, მე უკვე ტყვე ვარ. ტყვეების ერთი ნაწილი გაგზავნეს წმ. ელენეს კუნძულზე¹¹⁰) ნაწილს ყოველგვარი სამსჯავროს გარეშე, რალაც მოსაზრების გამო დახვრეტა მიუსაჯეს. მათ შორის ვიყავი მეც.

ყველაზე უფრო ის მანუხებდა, რომ 2 წლის განმავლობაში სამართლიანობისათვის ბრძოლისა და გმირი ხალხის რესპუბლიკის დაცვისათვის ათასგვარ ტანჯვა-

117

გამოვლილი მტერს უნდა დავეხვრიტე, როგორც ავა-

ზაკი.

ეს მიშფოთებდა სულს მხოლოდ.

მერმე თანდათან აპატიამ შემიპყრო. ახლა ჩემთვის სულ ერთი იყო ერთი საათის, თუ ერთი დღის შემდეგ დამხვრეტდნენ.

უკვე აღარაფერს ვაქცევდი ყურადღებას.

დალამდა. ურიცხვი ვარსკვლავები კვლავ აკიაფდნენ სუფთა ცაზე. თოფ-ზარბაზნების საშინელი ჭექა-გრგვინვის ნაცვლად, ახლა ირგვლივ გულისგამწყალელებელი სიჩუმე იდგა.

ვეგდე მიწაზე და უხალისოდ შევცქეროდი მოცამციმე ვარსკვლავებს.

გამახსენდა საქართველო, ჩემი სახლ-კარი მუხრანში, მოხუცი დედა... ნათესავები... მეგობრები...

ერთხელ ვიღბუამ მითხრა, რომ ფრანგულ, ხშირად ამერიკულ გაზეთებშიაც შენზე ბევრს წერენო, ალბათ, ახლა ჩემი დახვრეტის ამბავსაც გამოაქვეყნებენ. თუ ეს ამბავი რუსულმა გაზეთებმაც გადაბეჭდეს და მათი მეოხებით დედაჩემმა გაიგო ჩემი ცხოვერების ასეთი სავალალო ბოლო, ეს იქნება პირდაპირ საშინელება მოხუცისათვის!

დედის მოგონებამ რაღაცნაირად გული შემიქანა. გულის ჯიბიდან ამოვიღე მშობლის სურათი, რომელსაც მუდამ თან ვატარებდი და მთვარის შუქზე დავცქეროდი, მისი სახით კვლავ თვალწინ წარმომიდგა შორს დარჩენილი ჩემი საყვარელი სამშობლო.

მთელი ღამე რული არ მომკარებია. როგორც კი

118

ირიჟრაჟა, ყველანი ფეხზე წამოგვეყარეს. 100 კაცი ვიქნებოდით. გაგვიყვანეს და ქალაქის კედლებთან გაგვამწკრივეს. თითოეულ ჩვენთაგანს პირდაპირ თოფმომარჯვებული თითო ინგლისელი დაგვიყენეს.

მე მაბრაზებდა ინგლისელ ოფიცრების ნელი, გულგრილი მოქმედება, რის დროსაც ისინი განსაკუთრებულ პუნქტუალობას იჩენდნენ ჩვენი დახვრეტის წინ. ეს პროცედურა აღმაშფოთებელი იყო იმიტომ უფრო, რომ ისინი დასჯას უპირებდნენ იმ ადამიანებს, რომლებიც იცავდნენ თავიანთ რესპუბლიკას და სამართლიანობას.

დასახვრეტად გამზადებულთა შორის იყვნენ ახალგაზრდა და ხანდაზმული ბურებიც, რომლებიც ამაყად

თავანუელი იდგნენ მოღერებულ ლულები წინ.

მე მათ შორის ვიყავი.

ყველასაგან გამოვირჩეოდი ჩემი არაჩვეულებრივი სიმაღლისა და იერის გამო.

ვიდექი უძრავად. ხელში კვლავ დედის სურათი მეჭირა – სიკვდილის წინ მინდოდა კიდევ ერთხელ დამეხედა მისთვის.

ერთმა ოფიცერმა შორიდან თვალი გამიშტერა, მერმე ახლო მოვიდა, ამათვალიერ-ჩამათვალიერა, ბოლოს ხელში სურათი შემნიშნა და გამომართვა.

რალაც გაკვირვება დაეტყო.

დედაჩემს ქართული ძველებური ყურთმაჯებიანი კაბა ეცვა და ჩიხტი-კოპი ეხურა.

– ვინ არის ეს ქალი ასე უცნაურად მორთული?

მკითხა მან.

– ჩემი დედაა!-ფრანგულად ვუპასუხე მე.

119

– დედა? შენ თვითონ ვინ ხარ?

– ქართველი! გვარად ბაგრატიონი!

ამის გაგონებისთანავე ოფიცერმა მყისვე უკან დაიხია, მერმე ბრძანა ჩემი მწკრივიდან გამოყვანა და სადღაც გაიქცა. კი არ წავიდა – გაიქცა.

მალე იქაურობას მომაშორეს.

წამიყვანეს და ჩამაგდეს ქალაქის ხაროში, რომელსაც ისინი სატუსალოს ეძახდნენ, მაგრამ ეს იყო ნამდვილი ჯოჯოხეთი. საკანში მხოლოდ ერთ პატარა ჭუჭრუტანიდან შემოდიოდა დღის სინათლე. პირველ ხანებში ვერაფერი გავარჩიე, მერმე, როცა თვალი თანდათან შევჩაჩვიე სიბნელეს, საშინელი სურათი წარმომიდგა: ქვის იატაკიან საკმაოდ დიდი ოთახის ნესტიან კედლებზე მაჯაჭვეული იყვნენ ტუსალები, რომელთაც ადამიანის აღარაფერი ეტყობოდათ. ჩონჩხად ქცეულებს გაბურძგვნილ თმასა და წვერში მარტო თვალებილა მოუჩანდათ.

დაკონკილი ძველმანები სანახევროდაც ვერ უფარავდათ ჭუჭყიან, გაძვალტყავებულ სხეულს

კარგახანს ვიდექი სიზმარში მყოფივით და ხან ერთს მივჩერებოდი, ხან მეორეს, ბოლოს ერთბაშად ძილი მომეკიდა, დავნექი ჩემს ნარბე, მაგრამ ბალღინჯოები მაშინვე დამესია და წათვლემის საშუალებაც არ მომცეს.

მთელი ღამე წამებით გავატარე. დილას ავტეხე არა-
აღამიანური ხმით ყვირილი. ვყვიროდი, რომ მე სამხედ-
რო ტყვე ვარ და არა ყაჩაღი.

ყვირილი მანამ არ შევწყვიტე, ვიდრე ციხის მესვე-
ურებს ხმა არ მივანვლინე. როგორც იყო, გაიღო საკანის
120

კარი, შემოვიდა ორი შეიარაღებული ჯარისკაცი და
გამიყვანეს. უცებ აღმოვჩნდი ნათელ, რაც მთავარია,
შედარებით სუფთა ოთახში.

მაშინვე დავეცი იქვე მდგარ ტახტზე, მკლავზე კარგად
თავის დადებაც ვერ მოვასწარი, რომ ღრმად ჩამეძინა.
მეორე დილამდე გვერდი არ მიცვლია, მორალურად და
ფიზიკურად მოქანცვის გამო, მკვდარივით ვეგდე.

ზედამხედველმა მითხრა, რომ ვერაფრით ვერ გამა-
ღვიძეს თურმე.

მომიტანეს საკმაოდ ნოყიერი საუზმე და ერთი ჭიქა
არაყისებური რაღაც მაგარი სასმელი, თავი კვლავ
მხნედ ვიგრძენი.

საუზმის შემდეგ, იმავე ზედამხედველმა გამომიცხადა.
რომ კიტჩენერს უნდა წარვდგომოდი. და აი, 3 დღის
ტყვეობის შემდეგ, შეიარაღებულმა ჯარისკაცებმა წამი-
ყვანეს ინგლისის არმიის მთავარსარდალთან.

გაიღო კარი და აღიუტანტმა კაბინეტში შემიხმო.

მაღალჭერიან, ლამაზად მორთულ ფართო ოთახში
განიერ მაგიდასთან იჯდა კიტჩენერი. ჩემი შესვლისთა-
ნავე ადგა, მაგიდას გამოცილდა და ნელი ნაბიჯით
წამოვიდა ჩემსკენ.

ზურგზე ხელებ დაწყობილი მომიახლოვდა.

მეგონა მრისხანე იუპიტერის ¹¹¹⁾ მზერას მესროდა,
მაგრამ ნაცვლად ამისა, თავაზიანად მომაპყრო თავისი
უცნაური თვალები, რომლებიც ქამელეონივით ¹¹²⁾ იც-
ვლიდნენ ფერს. პირველად მე ისინი ჭროლა მეჩვენა,
ერთი წუთის შემდეგ კი დაფანჩულისა და მოშავო წარბებს
ქვეშ დავინახე მუქი ნაბლისფერი გუგები.

121

კიტჩენერი შესანიშნავად ფლობდა ფრანგულ ენას,
ყოველგვარი კილოს გარეშე ლაპარაკობდა, რაც ინგლი-
სელთა შორის იშვიათი შემთხვევაა.

ის იყო დაბალი, ჯმუხი. მე წელამდეც ვერ მწვდე-

ბოდა და ძალაუნებურად მალლიდან დავყურებდი.

რამდენიმე წუთს უხმოდ ვუცქეროდი ერთმანეთს.

ჩემს წინ იდგა კაცი, რომელიც ასე მხეცურად მუსრს ავლებდა ბურებს და იმავე დროს წარმოუდგენელ სისასტიკეს იჩენდა მათი ბავშვებისა და ცოლებისადმი.

მან მკითხა:

– თქვენ ბავრაციონი ხართ?

ჩემი დადებითი პასუხის შემდეგ, განაგრძო:

– რატომ იბრძვით ჩვენს წინააღმდეგ?

– აფრიკაში მე მოვედი, როგორც მოგზაური. ჩემი ჩამოსვლა დაემთხვა ძლიერი ინგლისის მიერ პატარა ხალხის წინააღმდეგ ომის გამოცხადების ამბავს. მაშინვე გადავწყვიტე ჩავმდგარიყავი ბურების რიგში, რადგან ბურების ბრძოლა მე მიმაჩნია საერთოდ თავისუფლებისათვის ადამიანების ბრძოლად. ყველა ხალხს უნდა შეეძლოს თავისუფლად იცხოვროს ამ ქვეყანაზე. ამისათვის ხალხი არ უნდა ისჯებოდეს.

კიტჩენერის თვალელებში ახლა სხვა ფერის შუქმა გაიელვა, მაგრამ თავი შეიკავა და თავიდანვე აღებული კილოთი მოკლედ მითხრა:

– ჩვენ ვხვრეტთ მემამბოხეებს. თქვენ კი, როგორც სამხედრო ტყვე, ინგლისის მთავრობის განკარგულებით, იგზავნებით წმ. ელენეს კუნძულზე, – ეს თქვა და შებრუნდა.

122

ადიუტანტმა, რომელიც ამ ხნის განმავლობაში კარებთან უძრავად იდგა, ტალანში გამიყვანა და ჩემი თავი კვლავ შეიარაღებულ ჯარისკაცებს გადასცა.

ბურები კიტჩენერს ეძახდნენ მახრჩობელა გველს. მათმა სისხლმა, ბური ქალების და ბავშვების ცრემლმა ბოლოს უწია მას: იგი დაიღუპა 1916 წელს, როცა სამხედრო გემით ინგლისიდან რუსეთში მიემგზავრებოდა.

* *

რამდენიმე დღის შემდეგ უკვე გემში ვიყავი, მაგრამ არა როგორც თავისუფალი მოგზაური, არამედ როგორც სამხედრო ტყვე. თავისუფლებასთან ერთად დაკარგე ჩემი წითელი სათვალეებიც, თუმცა მე იგი აღარ მჭირდებოდა, რადგან ზღვას სულაც ვერ ვხედავდი: ზღვის ავადმყოფობით გასაუვათებული სადღაც გემის ჯურღ-

მულში ვიყავი მივდებულნი.

არც კი გამიგია რამდენი დღე ვიმგზავრეთ და როდის მივედით წმ. ელენეს კუნძულთან. როცა კუნძულის მთავარ ქალაქის ჯემსტონის ნავთსადგურში გემმა ლუზა ჩაუშვა, ჩემმა თანამებრძოლებმა ცოცხალ-მკვდარი ძლივს გადამიყვანეს ხმელეთზე. საშუალება მოგვცეს დაგვესვენა. ცოტა დაგვანაყრეს კიდევ, მერმე ჩავგაყენეს მწკრივში და წავგვასხეს ტყვეებისათვის განკუთვნილ ბანაკისაკენ, რომელიც ქალაქიდან კარგა შორს აღმოჩნდა.

ქალაქში გზად გავლისას, ჯემსტონი საკმაოდ კეთილმოწყობილად მომეჩვენა: მთავარ ქუჩაზე, ერთი სტილისა და მოყვანილობის სახლები, მალაზიები.

123

მივდიოდით აჩქარებით, რომ დაღამებამდე მივსულიყავით ბანაკში.

მართლაც, დაბინდებამდე მივედით ბანაკში, რომელიც მოწყობილი იყო მთიან ადგილას. მე მომცეს გვარიანი კარავი, რომელშიაც ცარიელი ტახტის მეტი არაფერი იყო.

ტყვეებს სასტიკად აკრძალული გვქონდა ბანაკის ფარგლებს გავზორებოდით. ყველგან გუშაგები იდგნენ. მაგრამ სად უნდა გავქცეულიყავით? ირგვლივ უსაზღვრო ოკეანე გვერტყა.

შიშველ კლდეებზე ატლანტიკის ოკეანეს ტალღების ტლაშუნი სევდას მგვრიდა. იმავე დროს მოტორტმანე ზღვის ზედაპირზე, დილით ამომავალი მზის შუქის და საღამოობით დაისის მენამული ფერის ციაგი თვალს მიხარებდა.

ხშირად ვიჭეჩი მარტოდ-მარტო კლდის ქიმზე და გავცქეროდი უსაზღვრო მოციმციმე სივრცეს.

აღბათ, არა ერთხელ უცქერია ამ დიდებულ სურათისათვის ნაპოლეონს თავის მარტოობის უამს.

ნაპოლეონის სასახლე, რომელიც უფრო ჩვეულებრივ სახლს წარმოადგენდა, აგებული იყო კუნძულის მეორე მხარეს, მდიდარ ტროპიკულ მცენარეთა შორის.

ნაპოლეონმა, როგორც ტყვემ, თავის მცირე ამალით აქ დაჰყო 1815 წლიდან 1821 წლამდე, აქვე გარდაიცვალა, აქვე იქნა დამარხული, შემდეგ ინგლისელების ნებართვით, გადაასვენეს პარიზში.

კუნძულზე ორი თვის ყოფნის შემდეგ მე და გრაფ ბრედას ნება დაგვრთეს გვენახა ის სახლი, სადაც ნა-124

პოლფონმა გაატარა თავისი სიცოცხლის უკანასკნელი წლები. ნება დაგვრთეს, აგრეთვე ჩვენი გვარები ჩაგვეწერა მნახველთათვის განკუთვნილ წიგნში.

ნაპოლფონისეულ სახლის ერთ ნაწილში ცხოვრობდა საფრანგეთის ელჩი, მეორე ნაწილი წარმოადგენდა მუზეუმს, სადაც იდგა ნაპოლფონის საუცხოო ბიუსტი.

ერთ დროს რუსეთის ველებზე მას ებრძოდა პეტრე ბაგრატიონი, ახლა ცხრა მთასა და ცხრა ზღვის გადაღმა მისი პატარა ბიუსტის წინაშე ვიდექი მე, მეორე ქართველი, და ცივ ქვად ქცეულ სარდალს შევეყურებდი!

გამახსენდა ნაპოლფონის მამელუკიც.¹¹³)

მართლაც, საოცარია ცხოვრება!

... ბურებთან ყოფნის დროს, მე ვწერდი დღიურებს, მაგრამ ინგლისელებმა ტყვედ წაყვანის დროს ჩამომართვეს. ალბათ, მისი ერთი ფურცელიც აღარაა ახლა სადმე, შეიძლება შემორჩენილიც იყოს, ვინ იცის! კუნძულზე კი რაიმეს წერის ნებას არ გვაძლევდნენ. შეგვეძლო ოჯახში გაგვეგზავნა მხოლოდ ერთი ღია ბარათი, თვეში ერთხელ, ისიც სამხედრო ცენზურის დასტურის შემდეგ.

ერთხელ გადავწყვიტე დედისათვის ქართულად მიმწერა წერილი, მაგრამ ეს ბარათი უკანვე დამიბრუნა კუნძულის ხელისუფლებამ.

ბანაკში ოფიცრები ცალკე გამოყვეს, მეც მათ ჯგუფს მიმაკუთვნეს, ჯარისკაცები კიდეც ბანაკის მეორე მხარეს დააბინავეს.

როგორც ვთქვი, კარავი კარგი მქონდა, მაგრამ საესებით მოუწყობელი იყო.

125

ტრანსვაალიდან ჩამომყვა ბაჯალლო ოქროს მონეტები, რომელმედაც ამოტვიფრული იყო კრიუგერის სახე, მაგრამ ამ ფულს ვიზოგავდი საჭმლისათვის. ბოლოს, იძულებული გავხდი, ამ ფულიდან შემეძინა ცოტა რამ. პირველ რიგში ვიყიდე შურის ფქვილის ცარიელი ტომრები, გავტენე თივით და ნაალად დავიგე. ეს ჩემი მოუსვენარი თავიც თივის მუთაქაზე მედვა.

კომენდანტმა დამითმო ცარიელი ხის ყუთები, რომლისაგანაც საკუთარი დურგლობით გავიკეთე მაგიდა, სკივრი და სკამი. მაგიდაზე იდგა ბოთლი შიგ ჩარჭობილი სანთლით. ეს იყო ჩემი ლამპარი. სკივრში ვინახავდი მცირე სურსათ-სანოვაგეს.

თუ დარი იყო, ჩემს კარავს არა უშავდა, მაგრამ ტროპიკული წვიმის დროს შიგ ტლაპო დგებოდა, ხის იატაკის დაგების საშუალება კი არ მქონდა და შევნატროდი სხვებს, რომლებიც ამ მხრივ ჩემზე უფრო ბედნიერები იყვნენ.

მალე მთლად შემომაცვდა მოგვები, იძულებული ვიყავი წვიმაში ფეხშიშველს მეველო. აღარც თეთრეული გამაჩნდა. ტანისამოსიც ძონძებად მექცა, ერთი სიტყვით, პირდაპირ მათხოვარს დავემსგავსე. ძალიანაც გავხდი, 8 ფუთის ნაცვლად უკვე 5 ფუთს ვინონიდი.

ჩემმა მეგობრებმა ჰოლანდიელებმა კაპიტნებმა ფიგელიუსმა და ვიტხამორმა, განსაკუთრებით კი გრაფმა ბრედამ სესხად შემომთავაზეს ფული, მაგრამ მე უარი ვთქვი, რადგან არ ვიცოდი როდის შევძლებდი ვალის გადახდას.

ბოლოს, ბრედამ მაიძულა მისგან სესხად მიმელო ბა-

126

ნაკის პირობებში საკმაოდ დიდი თანხა. ამ ფულით, უწინარეს ყოვლისა, შევიძინე უბრალო, მაგრამ სუფთა ტანისამოსი, ფეხსაცმელები და ლოგინი. დანარჩენი გადავინახე საზრდოსათვის.

„კრიუგერებიც“ მქონდა, ასე რომ გაჭირვებას როგორც იყო თვალი ვავუსწორე.

ბანაკის ხელისუფლება ბოლო ხანებში, რატომღაც განსაკუთრებულ ყურადღებას იჩენდა ჩემდამი. მომვლელად ერთი ფრანგი ვინმე კოსტი მომიჩინეს. კარგად შევწყვეთ ერთმანეთს. როგორც ბავშვს ისე მივლიდა. შედარებით მაძლრად ვიყავით, მაგრამ ჩემი მორთულობით კოსტი უკმაყოფილო იყო და სულ იმას მეჩინებოდა უფრო ხეირიანი კოსტუმი მეყიდა, მაგრამ მე საოცარ სიძუნწეს ვიჩინდი. უწინარეს ყოვლისა ჯანს უნდა გაუფრთხილდეს კაცი, ვეუბნებოდი მას, ტანისამოსი კი ეს ისეთი ქერქია, რომლის გამოცვლა ყოველთვის შეიძლება-მეთქი. მართლაც, სურსათ-სანოვაგის შესაძენად უფრო გულუხვობას ვეწეოდი, თუმცა ყაირათიანობას აქაც ვი-

ცავდი, რადგან მეშინოდა ბრედასაგან ნასესხები ფული და ჩემი „კრიუკერები“ მალე არ გამომლევოდა.

ერთ დღეს ჩემი ფარფლებიანი ძველი ქუდი ქარმა მომტაცა და ახლა რაღაც ჩვართ თაუნაკრული დავდიოდი. უცნობმა ბურმა ერთი კვირის შემდეგ საჩუქრად გამომიგზავნა სრულიად ახალი ქუდი, რამაც მართალი გითხრათ, დიდად გამახარა.

მალე ზოგიერთებს, მათ შორის მე და ბრედასაც ნება დაგვრთეს, განსაზღვრულ დღეებსა და საათებში, ბანაკს გარეთ, სადაც გვსურდა, წავსულიყავით.

127

ერთხელ, ბანაკის კომენდანტმა მე და ბრედა საუბრეზე მიგვიწვია და ერბოკვერცხით გაგვიმასპინძლდა. ეს მეტად ძვირფასი საუბრე იყო, თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ კუნძულზე თითო კვერცხი ოქროს 5 მანეთად ფასობდა. საუბრის შემდეგ სამივე გავემგზავრეთ საფრანგეთის ელჩთან, რომელთანაც მშვენიერი დრო გავატარეთ.

ამ დღიდან მოკიდებული ბანაკს შიგნითაც დავიწყეთ ერთმანეთს შორის სტუმრად მისვლა-მოსვლა.

პირველად, საღამოს შევიკრიბენ ჩემთან. მოსვლისთანავე ბანქოს თამაშს შეუდგნენ. შავი დღისათვის შემონახული გროშების წაგების შიშით მე შორიდან ვუცქეროდი. ამაზე უფრო ის მანუხებდა, რომ არ შემეძლო სტუმრებისთვის ჩაის მეტი სხვა რამ მიმერთმია. ისიც, იქაური უვარგისი წყლის გამო, ყოვლად უგემური იყო.

წყალს რაღაცნაირი, უხეირო გემო ჰქონდა. იგი ხელს უწყობდა ბანაკში მუცლის ალხის გავრცელებას. ეს საშინელი სენი რომ არ შემყროდა, მე მას წვეთობით ვსვამდი.

მეორე საღამოს შევიკრიბეთ ფიგელიუსთან, ჩამოვარდა ლაპარაკი პოლიტიკაზე, შემდეგ ჩინეთზე, სადაც ბოქსიორთა აჯანყება, როგორც პოლანდიური გაზეთები წერდნენ, ფართო ხასიათს იღებდა. ეს გაზეთები ჭორებსაც წერდნენ, თითქოს, ბოქსიორების ხელში ჩავარდნის შიშით, ევროპელებმა საკუთარი ხელით დახოცეს თავიანთი ქალები და ბავშვებიო, ხოლო თვითონ ისინი,

დაახლოვებით 800 კაცი, ჩინელებმა ამოწყვიტესო. შემ-

ტყვეების ერთი ჯგუფი ელენეს კუნძულზე
დგანან მარცხნიდან მარჯვნივ: ჰოლანდიელები—ფიგე-
ლიუსი და ვინტამორი. სხედან: ნიკო ბაგრატიონი
და ფრანგი გრაფი ბრედა

დეგ საუბარი გადავიდა ბურებზე, რომელთა საბოლოო დამარცხება უკვე საეჭვო აღარ იყო.

მწუხარე ფიქრებიდან თავის დასაღწევად დავიწყეთ ჭადრაკის თამაში, რასაც მშვენიერი ვახშამი მოჰყვა – ჩვენმა მასპინძელმა ამსტერდამიდან¹¹⁴) მიღებული ძევის თითო ნაჭერი ჩამოგვირიგა.

თითქმის მთელი თავის განმავლობაში მოდიოდა წვი-
მა, რის დროსაც ხანდახან საოცარი გრიგალი მძვინვა-
რებდა. ქარიშხალმა არა ერთი და ორი კარავი მოიტა-
ცა. ამ საშინელ ამინდში მე და კოსტი ვიჭექით ჩვენს
ტალახიან კარავში და ყოველ წუთს ველოდით, რომ გრი-
ვალი მას წაგვართმევდა.

ზოგჯერ კარავში ვეღარ ვძლებდი და გავდიოდი გარეთ.

ჭექა-ქუხილი კუნძულს აზანზარებდა. ელვის ნაპერ-
წკლებიანი მახვილი უწყალოდ ჩეხდა ცას. მისი ბრწყინვა-
ლება თვალის ჩინს ართმევდა ადამიანს, ხოლო გამუდმე-
ბული გრგვინვა და მეხის გრიალი ვის არ შეაძრწუნებდა!

ოკეანე ხომ პირდაპირ დუღდა. მისი აქოჩრილი ქა-
ფიანი ტალღები გამაყრუებელი ღრიალით ეხეთქებოდ-
ნენ კუნძულის კლდოვან ნაპირებს.

ეს იყო ბუნების ძალთა დიდებული გამოვლინება. ამ
დროს თავი რალაც უმწეოდ, სავსებით უსუსურად მო-
გეჩვენებოდა კაცს.

მაგრამ იმის დასამტკიცებლად, რომ ადამიანი მაინც
უფრო ძლიერია სტიქიაზე, ერთ ასეთ მშფოთვარე დღეს,
გამოჩნდა გემი, რომელიც ცამდე ატყორცნილ ტალღებს
ამაყად მოარღვევდა.

129

მთელი ბანაკი აფუსფუსდა.

ყველა მოელოდა წერილს და ამანათს ახლობლები-
საგან.

მე კი?

ნუთუ ახლაც არ გამიღიმებს ბედი? ნუთუ დავავინწყ-
დი ყველას? მაგრამ დედას როგორ დავავინწყდი? შეუძ-
ლებელია! – ვინუგეშებდი მე თავს, – შეუძლებელია, რომ
მას მაინც არ ვახსოვდე. ალბათ, ჩემი ერთი წერილიც არ
მიუღიათ...

მაშინვე შევუდექი ახალი ბარათის წერას...

ეს კი მიაღწევს?

* *

ბანაკში ოფიცრები საკუთარი სახსრებით ვცხოვრობ-
დით, ბევრს, მათ შორის მეც, მეტად მცირე რამ გვექონ-
და, რომ გაჭირვებისათვის გაგვეძლო. უფრო აუტანელ
პირობებში იყვნენ ტყვე ჯარისკაცები. ისინი პირდაპირ
პირველყოფილი ადამიანებივით ცხოვრობდნენ ამ მო-
ტიტვლებულ კლდეებში.

მათი ხვედრის შესამსუბუქებლად გადავწყვიტე რამე
გველონა. ერთ დღეს მოვიწვიე ტყვეების წარმომადგე-
ნელთა კრება.

გაბმული წვიმებისა და ქარტეხილის შემდეგ მშვენი-

ერი წყნარი, მზიანი ამინდი დადგა.

დანყნარებულ ბუნების წიაღში კრებამ საჭიროდ მიიჩნია ბანაკში შეგვექმნა ვალეიბოლის და ტენისის მოთამაშეთა გუნდები, აგრეთვე მოგვეწყო მომღერალთა კაპელა.

130

ამავე კრებაზე გადავწყვიტეთ დაგვეარსებინა ღია ცის ქვეშ ტყვეთა კლუბი, რომლის გამგეობის თავმჯდომარეთაც ამირჩიეს მე.

კლუბი სათავეში ჩაუდგა ჩამოთვლილ გუნდების ჩამოყალიბებისა და განვრთვნის საქმეს. მალე, დიდი თხოვნისა და დავიდარაბის შემდეგ, კუნძულის ხელისუფლებისაგან მივიღეთ ნებართვა ქალაქში გაგვემართა კონცერტები და ტენისის თამაში. შემოსული ფული ინახებოდა კლუბის სალაროში, საიდანაც დახმარებას ვუნვედით ტყვეებს.

პირველ ხანებში ხალხი ბლომად გვესწრებოდა, მაგრამ მერმე და მერმე, წინასწარ განეულ უმნიშვნელო ხარჯებსაც ვეღარ ვინაზღაურებდით.

კლუბს მუშაობა მაინც არ შეუწყვეტია. იგი ახლა თვით ბანაკში შეუდგა კულტურულ საქმიანობას, რასაც ერთგვარი სიხალისე და შუქი შეჰქონდა ჩვენს ერთფეროვან და მონყენილ ცხოვრებაში.

კლუბი მონყობილი გვექონდა კლდის ძირას გაშლილ საკმაოდ ვრცელ ტაფობზე. შევიძინეთ დიდი ტილო, აი ისეთი, როგორსაც ნაფსადგურებში ხმარობენ წვიმისაგან ბარგის დასაცავად.

ეს ტილო გადავჭიმეთ ბოძებზე, ამ სახით ჩვენი კლუბი უფრო ტალავარს ჰგავდა, სადაც დიდი სიციხისა და მოულოდნელი წვიმის დროს თავს ვაფარებდით. კლუბს ჩემს წილად შევნირე საკუთარი ხელით გაკეთებული მაგიდა და ლამაზად გამოთლილი ჭადრაკის ფიგურები. გვექონდა სხვადასხვა ქვეყნებიდან გამოგზავნილი გაზეთები და სასულიერო შინაარსის ჟურნალები.

131

კლუბში ვხვდებოდით ერთმანეთს, ვსაუბრობდით, ვკამათობდით.

კლუბის მესვეურებმა გადავწყვიტეთ 14 ივლისს გვედღესასწაულია ბასტილიის აღების დღე.¹¹⁵⁾

ხალისიანი, მზიანი დილა გათენდა.

ტყვეებმა აღრიანად იწყეს შეკრება. თითქმის არავინ დაკლებია. ტაფობი ხალხს ველარ იტევდა. ჩვენი მომღერალთა გუნდი ავიყვანე კლდის წინ გამოშვერილ ქიმზე, საიდანაც მთელი ტაფობი ხელის გულივით ჩანდა, შორს კი მშვიდად განოლილიყო რამდენიმე დღის წინათ მობობოქრე ოკეანე.

ტყვეებს ნიშანი მივეცი და ჩამოვარდა სამარისებური სიჩუმე. გუნდმა დაიწყო მარსელიოზა, რასაც თანდათან მთელი ტაფობი აყვა და მალე იქაურობა მგზნებარე ხმებით აივსო. მღეროდა ყველა – ფრანგი, ჰოლანდიელი, ზანგი, ვმღეროდი მეც. ვმღეროდი ყველა და ეს იყო თავისუფლების ნამდვილი ჰიმნი. ეს დიდებული გუგუნი ატორტმანებდა მთელ ტაფობს და მიჰქონდა სადღაც შორს, შორს ოკეანეს იქით.

შუა სიმღერის დროს, ორიათასზე მეტი კაცი უცვებ მუხლებზე დაეცა. ახლა სიმღერა რაღაც სასოების მომგვრელ ღალადს უფრო ჰგავდა, ვიდრე ბრძოლაში მიმავალთა ქუხილს, მაგრამ ღალადი თანდათანობით ისევ მქუხარე ხმებად იქცა და არემარემ კვლავ იწყო ტორტმანი.

მე ახლაც თვალწინ ცხადლივ მიდგია შუაგულ ოკეანეში მზით გაჩახჩახებულ კუნძულის განაპირას მუხლებზე დაცემული თვალეზაგზნებული ადამიანები და მესმის

132

მათი შესანიშნავი სიმღერა. ისინი დაჩოქილი იყვნენ არა მტარვალთა წინაშე, არამედ თავისუფლებისათვის ბრძოლაში დაღუპულ გმირთა ხსოვნისადმი მოკრძალების ნიშნად.

* *

ვგრძნობ სამშობლოზე დარდი თანდათან მერევა. ვებრძვი ამ დარდს, მაგრამ რაც უფრო მეტს ვცდილობ მისგან თავის განთავისუფლებას, მით უფრო მეკუმშება კაეშნით გული. ნეტავი ერთი ჰატარა ბარათი მომივიდოდეს ქართულად დანერილი, ეს ბარათი პირდაპირ მკვდრეთით აღმადგენდა, მაგრამ ჩემი ნატვრა კვლავ ამაოა.

ვიღაც ხშირ-ხშირად მიგზავნის გერმანულ ენაზე დაბეჭდილ სასულიერო შინაარსის წიგნებს, მე გერმანული არ ვიცი, მაგრამ მაინც მადლობელი ვარ იმ უცნობ ადამიანის, რომელიც ასეთ მზრუნველობას იჩენს ჩემზე.

ხშირად ვზივარ ჩემი კარვის წინ, გავცქერი ზღვას და კვლავ ვფიქრობ: ნუთუ ყველას დავავინწყდი? ნუთუ ასე უნდა დამთავრდეს ჩემი ცხოვრება? ნუთუ აქ უნდა გავატარო ჩემი ცხოვრების საუკეთესო წლები და აქვე, როგორც უთვისტომომ, სამუდამოთ დავხუჭო თვალი?

თითქმის ყველა ღებულობს წერილს, მე ვარ გამო-
ნაკლისი, რომელიც აღარავის ვახსოვარ ჩემს სამშობ-
ლოში.

მეგობრები ცდილობენ გამიფანტონ მწარე ფიქრე-
ბი, გამართონ. ჭმუნვის გადასაყრელად, ვილაყამ თავის
ხელით სადათ გაკეთებული ციტრა¹¹⁶) მაჩუქა. სულ მოკ-
ლე ხანში თავისუფლად ვისწავლე მასზე დაკვრა. მისი

133

მელოდიური ხმები მტკივნეულ გულს მოყუჩებდნენ და
ზოზინით მიმავალ დროს მიმოკლებდნენ.

ესეც მომწყინდა.

ენატრობდი წიგნებს. ჩემს უცნობ კეთილისმდომელს,
რომელიც სისტემატიურად მიგზავნიდა სასულიერო წიგ-
ნებს, წერილით ვთხოვე მოეწოდებია რუსული წიგნე-
ბი, მაგრამ მათ ნაცვლად ახლა გამომიგზავნა ფრანგუ-
ლი ჟურნალი „ფიგარო“, რომელიც დიდი სიამოვნებით
რამდენჯერმე გადავიკითხე თავიდან ბოლომდე,

ბანაკის კომენდანტმა მიიღო ინგლისური გაზეთები.
კომენდანტისაგან გავიგე, რომ რუსეთის სინოდს ტოლს-
ტოის¹¹⁷) წაწერები მიუჩნევია ხალხისათვის მავნებელ
წიგნებად და აპირებს თურმე მათი ავტორის შეჩვენებას.

იმის მაგივრად, რომ ლიტერატურის ამ ბრწყინვალე
კორიფეით იამაყოს სახელმწიფომ, მას დევნიან! საკ-
ვირველია სწორედ.

ამინდი კვლავ შეიცვალა. სუსხიანი ქარი ქრის.

ქუდი კვლავ წამართვა ქარმა.

კარგახანია ცუდ გუნებაზე ვარ, მაგრამ ეს ფიზიკუ-
რად არ მეტყობა, პირიქით, ბოლო დროს ჯანზე ისე
ვარ, როგორც ვიყავი აფრიკაში ჩასვლამდე. პირდაპირ
გოლიათის ღონეს ვგრძნობ, რომ შემასახელოს ვინმემ,
მგონი ამ კლდეს მოვიკიდებ ზურგზე.

დილას ჩემთან შემოირბინა ვიტხამორმა და შემომ-
თავაზა ცოლისაგან გამოგზავნილი შოკოლადის ერთი
მომცრო კვერი. მანვე მაცნობა, რომ ფრანგმა ოფი-
ცერმა, მეიმ, ინგლისელებისაგან მიიღო საფრანგეთში

აღბათ, ნათესავები დაეხმარნენ.

მე ნუთუ მუდმივ ტყვედ უნდა ვიყო?

არა, როგორმე უნდა გავიქცე აქედან. ქვეყნად შეუძლებელი არაფერია. ამ აზრით მოცული, მეგობრებთან ერთად მივემგზავრები კუნძულის დასათვალიერებლად, იქნებ აღმოჩნდეს ისეთი ადგილი, საიდანაც მოვახერხოთ ტყვეობიდან თავის დაღწევა!

კარგახანს ხეტიალის შემდეგ, გზაზე შემოგვხვდნენ საფრანგეთის ელჩის ქალიშვილები, რომლებიც ვირებით წამოსულიყვნენ სასეირნოდ.

ამ სურათმა ღიმილი მომგვარა. გამახსენდა საქართველო, სადაც ქალის ვირზე შეჭდომა სათაკილოდ ითვლება.

ფრანგმა ქალიშვილებმა მშობლიურ ენაზე ერთი სიტყვაც არ იცოდნენ, იძულებული ვიყავი მუნჯივით ხელებით მეპასუხნა ზოგი რამ.

მათ მალე გავცილდით.

ცოტა ცივა. მზე თითქო სუდარაში იყოს გახვეული, მკრთალად ანათებს.

მახლობელ მთებზე უკვე დაუთოვია. ზამთარი იწყება?

დაღონებული დავბრუნდი ბანაკში. სად გაიქცევი! აქედან ჩიტიც ვერ მიაღწევს დიდ მიწამდე. ნავს კი აბავინ მოგცემს. გემი კი იშვიათად მოადგება ჩვენს კუნძულს, მაშინაც ახლოს არავინ მიგიშვებს.

საღამოს შევიკრიბეთ ფოგელიუსთან, თითო პატარა სასმისით რაღაც მაგარი სითხე დაგვაღვინა, შესატანებელი კი არაფერი ჰქონდა. რამდენიმე ხელი ჭადრაკი ვითამაშეთ, ვისაუბრეთ. 11 საათზე დავბრუნდი კარაფ-

ში. ძალზე მშვიდა. ჩემი კილობანი გადმოვაბრუნე, მაგრამ შიგ პურის ერთი ნამცეცისც ვერ ვიპოვე. დაგწეფი. მაშინვე დამეძინა. ტყუილი უთქვამთ – მშიერს ძილი გაურბისო, დილამდე გვერდიც არ მიცვლია.

ჩემმა კოსტიმ სადღაც ერთი ნატეხი შაქარი მიშოვა და სამი ღლის შემდეგ, ამ დილით შაქრიან ყავას პირველად ვსვამ. რა ცოტა უნდა ადამიანს! მშვენიერ ხასიათზე დავდექი. გავედი გარეთ და ჩვეულებრივად შე-

ვედები ვარჯიშობას. ვარჯიშობის შემდეგ კიდევ უფრო გამომიკეთდა გუნება. პირდაპირ ამირანის ძალას ვგრძნობ კუნთებში, მაგრამ რაში მარგია!

კარავის წინ დავჯექი.

ვფიქრობ, ჩემი ღონის პატრონი რად უნდა ვიყო ნაცარქექიასავით უმწეო? მაგრამ ამ ღონესთან ერთად ნაცარქექიას მოხერხების უნარი რომ მომცა, წმ. ელენეს კუნძულს დანტეს¹¹⁸) ჯოჯოხეთს რომ გავს, ნამდვილ სამოთხედ ვაქცევდი.

რა გავაკეთო ისეთი, ამ ხალხს ტკბილი ყავა მაინც რომ ჰქონდეს ყოველდღე?

ღოღი!

ეს რა კარგი აზრი მომივიდა! კუნძულის მცხოვრებთათვის ეს უთუოდ უცხო სანახაობა იქნება და ჩვენი კლუბის დაშრეტილი სალარო შეიძლება კვლავ იქცეს უკვდავების წყაროდ.

გავიქეცი ფიგელიუსთან. იქ დამხვდა ვიტხამორიც. მალე გრაფი ბრედაც მოვიდა.

გავუზიარე მათ ჩემი განზრახვა, თან დაუვმატე, რომ ღოღის შემდეგ მაყურებლებს ვაჩვენებ ჩემი მკვლავების ძალას მეთქი.

136

მაინც რას აპირებო, – ჩამაცივდნენ მეგობრები. იძულებული გამხადეს საიდუმლოდ მეთქვა მათთვის, რასაც ვაპირებდი.

კომენდანტს მოციქულად მივუგზავნეთ გრაფი ბრედა. დიდი ყოყმანის შემდეგ იგი დათანხმდა 10 ცხენი ორი კვირის განმავლობაში ენათხოვრებია ჩვენთვის.

მეორე დღეს შევარჩიე ტყვეებიდან 10 საუკეთესო ცხენოსანი და შევედები მათ განვრთნას.

* *

ქალაქის მახლობლად საჯირითო მოედნის გამოძებნა და აფიშების დაბეჭდვა-გაკვრის საქმის მოგვარება იკისრა ფიგელიუსმა. მანვე რომელიღაც მალაზიიდან ქირით იშოვა სიმებიანი ინსტრუმენტები, ტყვეებს შორის აღმოჩნდნენ მშვენიერი დამკვრელები ფორტეპიანოზე, ვიოლინოზე, ვიოლონჩელზე.

ბანაკის კომენდანტმა მოითხოვთ ორკესტრსა და მომღერალთა გუნდს ღოღის დანყების წინ უთუოდ შეესრუ-

ლებია ინგლისური ჰიმნი. ეს არათრად გვეჭაშნიკა, მაგრამ იძულებული ვიყავით ძალას დავმოჩილებოდით. გუნდი და ორკესტრი უხალისოდ შეუდგა ჰიმნის შესწავლას.

ზანგებმა ცალკე შეადგინეს ეროვნული გუნდი.

უკვე გაიკრა აფიშები, რომლებზედაც ჩემი გვარი ფიგელიუსს დიდი ასოებით გამოეცხადებია.

მოახლოვდა დანიშნული დღეც.

137

ბანაკში ყველა ღელავდა. ჩვენზე არა ნაკლებ ღელავდნენ, თურმე, ქალაქის მცხოვრებლებიც. ბილეთები წინასწარ გაიყიდა.

გათენდა 15 აგვისტო.

კოსტი დილა აღრიან შეუდგა ჩემი გამოხუნებული კოსტუმის წმენდას. ხუმრობა ხომ არ იყო, მთავარი მომქმედი პირი დღეს მე უფრო ვიყავი, ვიდრე სხვები.

ღოღი დანიშნული იყო დღის 12 საათზე, მაგრამ სტუმრებმა 10 საათიდან იწყეს მოსვლა. მალე მთელ კუნძულზე უვრცესი მინდორი ხალხით აივსო. ტყვეების მიერ სახელდახელოდ გაკეთებული უბრალო ფიცრის მერხები საკმარისი არ აღმოჩნდა, უმრავლესობა ფეხზე იდგა.

საუცხოო დარი დაგვესწრო. მონმენდილ ციდან მზე უხვად გვაფრქვევდა თავის სხივებს, მაგრამ რაც მთავარია, სრულებითაც არ იყო მცხუნვარე.

ირგვლავ უჩვეულო ჟრიაშული იდგა.

ყველაზე უფრო მეტს ხმაურობდნენ მხიარული და მოუსვენარი ფრანგები.

ღოღის შეფი იყო ბანაკის კომენდანტი, ინგლისელი პოლკოვნიკი შილი. საზეიმოდ გამოწყობილს მეტად ცივი, იმავე დროს ყოყორური, მიუკარებელი გამომეტყველება ჰქონდა.

ქალაქის მაღალ თანამდებობის პირებს იგი ეგებებოდა ხოლმე, თავისი უცნაური თავაზიანობით.

სრულ 12 საათზე გაისმა საკომენდანტოდან მოტანილი დაფდაფის ხმა. ერთბაშად ჩამოვარდა სიჩუმე.

138

გუნდმა და ორკესტრმა დაიწყო ინგლისის სახელმ-

წითო ჰიმნი, რასაც მაინცადამაინც დიდი აღფრთოვა-
ნება არ გამოუწვევია.

შემდეგ ორკესტრის აკომპანიმენტზე გუნდმა შეასრუ-
ლა ცნობილ ევროპულ კომპოზიტორების რამდენიმე სა-
გუნდო სიმღერა.

პირველი განყოფილების დასასრულს გამოვიდნენ ზან-
გები, რომლებიც მეტად მელოდიურად მღეროდნენ თა-
ვიანთ ეროვნულ ჰანგებს, იმავე დროს კეთილხმოვანად,
მაგრამ უცნაური გატაცებით აჟღერებდნენ უბრალო სპი-
ლენძის ნაჭრებს, პატარა ქვაბებს და სპილენძისავე სი-
ნებს. ასევე გატაცებით უკრავდნენ ლერწმისაგან გაკე-
თებულ სხვადასხვა ზომის სალამურებს.

ეს იყო რაღაც ჯაზისმაგვარი.

დაიწყო დოლი.

დოლში მონაწილეობდნენ კუნძულის მცველ ინგლი-
სელთა ჯარის საუკეთესო ცხენოსნებიც, მაგრამ მათ ტყვე
ბურებმა აჯობეს.

დადგა ჩემი გამოსვლის დრო.

შუაგულ მოედანზე საკომენდანტოს მეჭინბე ოთხმა
ზანგმა გამოიყვანა ორი ცხენი, ორ ზანგსაც მათზე გა-
მობმული თასმები ეჭირათ.

ცხენებს რომ შევხედე, ცოტა შიშმა გამკრა – მეტად
ფიცხნი და ღონივრები ჩანდნენ, მეჭინბეები ძლივს
უჭერდნენ თავებს.

ეტყობა კომენდანტს განგებ შეურჩევია ყველაზე დიდი
და ღონიერი ცხენები, რომ ამდენი ხალხის წინაშე სირ-
ცხვილი მაჭამოს. ეს მისი საქციელი უფრო შურისძიე-

139

ბას გავს, ვიდრე ჩემი მკლავების ძალაში დარწმუნების
სურვილს.

არ მეგონა პოლკოვნიკი შილი თუ ასეთი მუხანათი
გამოდგებოდა. მან კარგად იცოდა, რომ მე ცირკის ჯამ-
ბაზი არ ვიყავი და არც პირადი სარგებლობის მიზნით
გამოვდიოდი ამ მოედანზე, არამედ მინდოდა, რითაც
შემეძლო, ტყვეების გაჭირვებულ მდგომარეობის შემსუ-
ბუქების საქმეში ჩემი წვლილი შემეტანა.

რა გაეწყობა! უკან დახევა უკვე გვიანაა!

მოვიკრიბე მთელი ძალ-ღონე და მტკიცე ნაბიჯით
გავედი მოედანზე.

ისეთმა სიჩუმემ დაისადგურა, თითქოს მთელ არემა-

რეზე ერთი კაციც არ ყოფილიყო.

მარჯვენა ფეხს დავეყრდნე, მარცხენა ოდნავ წინ წავდგი და მკლავები მოვხარე. მეჭინბეებმა, ცხენების გრძელი თასმების ყულფები როგორც კი ჩამომაცვეს მკლავებზე, მყისვე კისერზე გადმოდებულ მაგარ ღვედს ჩავავლე ხელები, ამრიგად ყულფები ნიდაყვებთან მოვიქციე. ეს მთავარი იყო.

– გაუშვით ხელი! – ვიყვირე მე და მეჭინბეები, რომელთაც ცხენები აქეთ-იქით ალვირებით ეჭირათ, განზე გახტნენ.

ცხენებმა წამსვე გაინიეს, მაგრამ ადგილზევე შედგნენ. მაშინ მეჭინბეებმა ცხენებს შოლტები გადაჰკრეს. ახლა ცხენებმა მოინდომეს ერთბაშად თავის დაღწევა, მაგრამ როცა ადგილიდან ოდნავადაც ვერ დამძრეს, ყალყზე აიმართნენ.

ვატყობდი ძარღვები დანყდომამზე მქონდა, მაგრამ
140

მაინც ვიდექი, როგორც მიწაში ღრმად ფესვებგამდგარი მუხა, ცხენები თითქოს ჩემს ორ ტოტზე გამობმული ყოფილიყვნენ.

გახელებული ცხენები ცდილობდნენ გამსხლტომოდნენ, მაგრამ ამაოდ.

მეჭინბეებმა კვლავ გადაჰკრეს შოლტები და თან უცნაური ხმით დასჭყვივლეს ისედაც ცეცხლმოდებულ მერნებს.

ცხენები ერთხელ კიდევ აიტოტნენ, მერმე გაქაფულებმა ერთხელ კიდევ გაბედულად დაჰკრეს ტორები მიწას და თანდათან დაცხრნენ, დაოკდნენ.

ყულფები მკლავებიდან წავიყარე და მოედნიდან გასვლა დავაპირე, მაგრამ ამ დროს მოირღვა რკალი და ხალხის ტალღამ გზა გადამიღობა.

ატყდა უცნაური ყვირილი, აღტაცებულთა ყიჟინა, ტაში.

ყველას უნდოდა ხელი ჩამოერთმია, შემხებოდა, გადავეკონე.

როგორც იყო თავი დავაღწიე გაგიჟებულ მაყურებლებს და მაშინვე გავწიე ბანაკისაკენ. ნახევარი მოედანი გამომყვა თან.

ბანაკის ალაყაფთან იძულებულნი გახდნენ შეჩერებულიყვნენ, მე შევედი ჩემს კარავში და ლოგინზე მი-

ვეგდე. ალაცაფთან შემდგარი ხალხის ყიჟინა კიდევ კარგახანს მესმოდა.

მიუხედავად ასეთი გამარჯვებისა, მე საშინლად დამცირებულად და შეურაცხყოფილად ვგრძნობდი თავს და ძლიერ ვნანობდი, რომ ბრბოს ველური ინსტინქტების გაღიზიანების მიზეზად ვიქეცი.

141

ჩამეძინა. ძილში ვგრძნობდი თუ როგორ მიკრთოდა ყოველი კუნთი, როგორ აჩქარებით მიძვერდა გული, მინდოდა თვალის გახელა, მაგრამ ქუთუთოები აღარ მემორჩილებოდნენ.

მართალია, მე უკმაყოფილო ვიყავი დღევანდელი დღის, მაგრამ სამაგიეროდ ჩვენს ღარიბ სალაროს 2500 გირვანქა სტერლინგი შეემატა.

* *

ბანაკში დაინყო. ჩვეულებრივი ცხოვრება.

ერთ დილას გამაღვიძა ბანაკის მცველი ჯარის სასულე ორკესტრმა.

რა მოხდა? რა უხარიათ ინგლისელებს?

კოსტიმ მომიტანა სამწუხარო ამბავი:

ინგლისელებს ბურებთან ერთ-ერთ გადამწყვეტ ბრძოლაში გაუმარჯვიათ, 5000 ბური ტყვედ ჩაუგდიათ, ტყვედ წაუყვანიათ მათი გენერალიც პრენცლო.

ბოლმა შემომანვა.

წარმოვიდგინე მოხუცი კრიუგერი, რომელიც ჯერ კიდევ იდგა რესპუბლიკის სათავეში მაგრამ რესპუბლიკა კი თითქმის უკვე აღარ არსებობდა.

ამ დილით ბურები თითქოს მიწამ ჩანთქაო, არსად ჩანდნენ. ბანაკი მიტოვებულ ადგილს ჰგავდა.

კუნძულიდან გაქცევის სურვილი თანდათან მოსვენებას მიკარგავს, მაგრამ რა გზით გავაღწიო თავი ამ ჯოჯოხეთს?

მშვიდად განოლილ ზღვას გავცქერი. ცა რატომღაც

142

დღეს ძლიერ დანეულა დაბლა. ცასა და ზღვას შორის მკრთალი ნათელი შუქი დგას. უცებ ამ შუქში გამოჩნდა შავი ჩრდილი. იგი თანდათან იზრდება და უახლოვდება კუნძულს.

უკვე კარგად ვარჩევ, რომ ეს ჩრდილი დიდი საოკეანო გემია, რომლის მაღალ ანძაზედაც ფრიალებს ამერიკული ალამი.

მთელი ბანაკი გამოეფინა ნაპირზე.

გემი ჩქარა მოდიოდა.

თვალს არ ვაშორებდით, გვეშინოდა მოჩვენება არ ყოფილიყო და მასთან ერთად არ გამქრალიყო წერილებისა და ამანათების მიღების იმედი.

არა, ცხადად გემია! იგი უკვე ნავსადგურში შევიდა.

ვისაც ბანაკის დატოვების ნება ჰქონდა, ყველა გაეშურა ნავსადგურისაკენ. მე კი ბანაკში დავრჩი, რადგან დარწმუნებული ვიყავი ამჟამადაც არავის გავახსენდებოდი.

კარგახანს ვიჯექი ქვაზე, მნუხარე ფიქრებით შეპყრობილი.

ფიქრებიდან სასწრაფოდ მოსულმა ოფიცერმა გამომარკვია.

– კომენდანტი გთხოვთ ახლავე გამოცხადდეთ ნავსადგურში, – მითხრა მან.

ცოტა გაოცებული წამოვდექი და გავყევი.

„ნეტავი რა საქმე აქვს ჩემთან კომენდანტს, ისიც ნავსადგურში?“ – ვფიქრობდი გზადაგზა.

როგორც კი ნავსადგურში მივედი, კომენდანტმა გამაცნო გემის კაპიტანი, რომელმაც თავაზიანად მომმართა:

143

– თქვენ ბრძანდებით ბაგრატიონი?

– დიახ.

– ეს გემი თქვენს სახელზეა გამოგზავნილი სამხრეთ-ამერიკიდან, იგი ამერიკელ ფრანგი ქალების მიერ შეგროვილი საჩუქრებითაა დატვირთული. გთხოვთ თქვენი გვარი მოაწეროთ ამ ქაღალდზე, რომ მასში აღნუსხული საჩუქრები, ნამდვილად მიიღეთ, – მითხრა მან ფრანგულად და საბუთი გამომიწოდა.

მართალი გითხრათ, გაკვირვებასთან ერთად, ჩემში ამ ამბავმა სწორედ უჩვეულო სიხარული გამოიწვია.

განსაკუთრებით მიხაროდა ის, რომ ნებით თუ უნებლიედ, შემძლო კიდევ ერთხელ დავხმარებოდი ჩემს თანამებრძოლებს.

კაპიტანმა აგრეთვე მთხოვა, პირადათ დავსწრებოდი

გემის გადმოტვირთვას.

მე ბურების სახელით დიდი მადლობა გადაუხადე და ხელი მაგრად ჩამოვართვი.

კაპიტანი შუახნის კაცი იყო, წარმოსადეგი, პირში განუწყვეტლივ ჩიბუხი ჰქონდა.

კომენდანტის ბრძანებით მოიყვანეს ტყვეები, რომლებიც დიდი ხალისით შეუდგნენ გემის გადმოტვირთვას.

მე და კაპიტანი კომენდანტის თანდასწრებით განვაგრძობდით საუბარს. ცოტახნის მერმე კაპიტანმა ბოდიში მოიხადა და გემზე ავიდა. მალე დაბრუნდა. უკან მებღვაური მოჰყვებოდა, რომელსაც რაღაც საგანგებოდ შეხვეული მოჰქონდა.

– ეს საჩუქარი პირადათ თქვენ გეკუთვნით. იგი

144

გრაფი ბრედა და ნ. ბაგრატიონი
პარიზში, ტყვეობიდან განთავისუფლების შემდეგ

ერთმა ლამაზმა ქალმა გამომატანა და მთხოვა ჩემი ხელით მომერთმია თქვენთვის. – ამ სიტყვებით კაპიტანმა ამანათი გადმომცა, რაც თავშეკავებული სიხარულით ჩამოვართვი და გადავაბარე იქვე ჩემს უკან გაჩერებულ კოსტის.

კომენდანტის ნებართვით აქვე დავწერე ფრანგულ ენაზე სამადლობელი წერილი და კაპიტანს ვთხოვე იგი ამერიკაში დაბრუნებისთანავე გადაეცა ჩემი კეთილისმყოფელ უცნობ მანდილოსნისათვის.

საღამოს დავემშვიდობე კაპიტანს და დავბრუნდი ბანაკში.

კოსტის უკვე გაეხსნა ხავერდის მანდიკი და ამოელაგებია საჩუქრები – მშვენიერი შავი კოსტუმი, ორი წყვილი თეთრეული, ერთი გახამებული პერანგი, წინდები, ფეხსაცმელები, ქუდი, ყელსახვევი, ცხვირსახოცები და რამდენიმე შოკოლადის ლორფინი.

სავსებით დენდივით გამოვეწყვე.

მაგრამ ამ მორთულობას მერჩია დედის ხელით ქართულად დანერგილი პატარა ბარათი მიმეღო!

დავიჯერო კოლა ორბელიანსაც დავავინყდი? დიდიხანია, ალბათ, პარიზიდან პეტერბურგში დაბრუნდა და ამ ხნის განმავლობაში ერთხელაც არ მოვგონებივარ. ასე რომ არ იყოს, უთუოდ რამეს იღონებდა. მას ხომ უამრავი გავლენიანი ნაცნობები ყავს!

იქნებ ჩემი ასავალ-დასავალის არაფერი იცის?

'შეუჭლებელია არ იცოდეს.

ათასჯერ ვიყავი მოხსენებული ფრანგულსა, ჰოლანდიურსა და ინგლისურ გაზეთებში.

145

თვითონ თუ არ წაიკითხა, ვინმე მაინც ეტყოდა, მაგრამ ვაი თუ მას ჩემზე უარესი რამ დაემართა?

ერთი კვირაა გაოგნებული ვარ.

აქედან თავის დაღწევის სურვილი ისე ამეკვიატა განსაკუთრებით დღეს, რომ ლამის ჭკუაზე შევიშალო.

დილიდან მოკიდებული ავერ შუადღემ მოაღწია და შეუსვენებლივ მიმოვდივარ ჩემი კარავის წინ.

კოსტი ხანდახან გაოცებული თვალებით შემომხედავს და კვლავ კარავში მიიმალეება.

მოულოდნელად ისევ გამომეცხადა საკომენდანტოს ოფიცერი და გადმომცა კომენდანტის ბრძანება – სასწრაფოდ მივსულიყავი მასთან.

უგუნებოდ წავედი.

კიბის თავთან კომენდანტიდან ახლად გამოსული სახეგაბრწყინებული გრაფი ბრედა შემომხვდა, – როგორც კი დამინახა, მაშინვე უსიტყვოდ მომეხვია და გადამკოცნა, მერმე კიბეზე დაეშვა და თავის კარავისაკენ გაიქცა.

სრულებით ვერაფერს მივხვდი.

შევედი კომენდანტთან. იგი მყისვე წამოდგა და სალამის ნაცვლად მითხრა:

– გსურთ დაბრუნდეთ ევროპაში?

სიხარულისაგან ენა დამეხა. ერთ წუთს ჟრუანტელმა ტერფებამდე დამიარა. ცოტა წავბარბაცდი და მაგიდას ცალი ხელით დავეყრდნე.

კომენდანტმა ჩემს პასუხს აღარ დაუცადა და განაგრძო:

– თქვენ უნდა მოგვცეთ წერილობითი პირობა, რომ

146

ათრიკაში აღარასოდეს ჩამოხვალთ, და გაემგზავრებით საკუთარი ხარჯით.

– ომის განმავლობაში ათრიკაში აღარ ჩამოვალ, ალბათ, არც სხვა დროს მექნება საშუალება კვლავ ვინახულო ეს მხარე, მაგრამ ახლა კი უთუოდ უნდა გავიარო პრეტორიაში, რათა იქ ბანკში შენახული ფული და ნივთები დავიბრუნო. სხვა სახსრები მე არ მაქვს ევროპამდე ჩემი ხარჯით რომ ვიმგზავრო.

– გადმომეცით საბუთი და ჩვენ გამოვითხოვო თქვენს ქონებას ბანკიდან.

– ქვითარი ჯერ კიდევ ტყვედ ჩავარდნამდე დავკარგე პრეტორიაში თუ თვითონ ჩავალ, მაშინ მონმეთა ჩვენებით მიბარებულ ქონებაზე ჩემს უფლებებს აღვიდგენ.

– პრეტორიაში თქვენი დაბრუნება შეუძლებელია, – ცოტახნის დაფიქრების შემდეგ მიპასუხა მან, – დიახ, ეს არა თუ შეუძლებელი, წარმოუდგენელიცაა. რაღაც სხვა საშუალება უნდა გამოიხატოს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ომის დამთავრებამდე მოგიწევთ აქ ყოფნა.

გიჟივით გამოვარდი გარეთ.

ნინ გრაფი ბრედა, ფოგელიუსი და ვიტხამორი შემომხვდნენ.

გრაფს ახლა დამშვიდებული სახე ჰქონდა. მის მოძრაობაში უკვე თავისუფალი ადამიანის სიამაყე იგრძნობოდა.

ფოგელიუსი და ვიტხამორი კი მოუსვენრად იყვნენ.

– როდის მივდივართ, მეგობარო! – დინჯად მკითხა გრაფმა.

147

მე ვუთხარი რაც მამრკოლებდა.

– ეგ არაფერია. თული მე მაქვს. ხვალ-ზეგ იმდენს მივიღებ საფრანგეთიდან, რომ თუ ნებას დამრთავენ, ნახევარ ბანაკს წავიყვან ჩემი ხარჯით. დამშვიდდი. ახლა წავიდეთ და ამ მეგობრებთან ერთად განთავისუფლების სადღეგრძელო შევსვათ.

ოთხივემ ნელი ნაბიჯით გავიარეთ ბანაკის ალაყაფის კარი.

ჩავედით ქალაქში. ერთ პატარა რესტორანში შემოვუჯექით მაგიდას.

დიდხანს ვისაუბრეთ.

სალამოს გვიან დავბრუნდით ბანაკში.

მეორე დღეს ბარგი უკვე შევკარი, მაგრამ ორ კვირაზე მეტხანს მომიხდა ლოღინი.

მოვიდა ჯავშნოსანი სამხედრო გემი „ვიქტორია.“

მე და ბრედას გამოგვიცხადეს, რომ ამ გემით უნდა წავსულიყავით.

ჩამოვიარე თითქმის მთელი ბანაკი და ყველას დავემშვიდობე.

რალაც უხერხულობას ვგრძნობდი, თითქოს დანაშაულს ჩავდიოდი, რომ მე მივდიოდი და ისინი კი ტყვეობაში რჩებოდნენ. ბურები კი ალტაცებით მართმევდნენ ხელს და იმავე დროს თითოეული მათგანი თავს ვალდებულად თვლიდა ბანაკში თავის ხელით გაკეთებული რამე ნივთი ესახსოვრა ჩემთვის.

მე საკმაოდ დიდი ბარგით მივედი ნავსადგურში.

1901 წლის 10 ნოემბერს დაიძრა გემი.

ნაპირზე დარჩენილი ფოგელიუსი, ვიტხამორი და

148

კოსტი თანდათან პატარავდებოდნენ. მალე კუნძულიც

თვალს მიეფარა.

ჯავშნოსანი, რომელსაც მე და ბრედა უნდა მივეყვანეთ ინგლისში, შესანიშნავი გემი იყო. ისე სწრაფად მიდიოდა, რომ სრულებით არ ქანაობდა.

საუცხოო კაიუტებში მოვთავსდით.

მეორე დღეს კვლავ ზღვამ დამცადა და ავად გავხდი... მთელი გზა ვინეჯი. გემის ექიმმა ვერაფრით მერ შემიმსუბუქა მდგომარეობა.

* *

6 კვირაზე მეტხანს გაგრძელდა მგზავრობა და ამ დროის განმავლობაში ხეირიანად თავიც არ ამიწვევია ბალიშიდან.

როდის იყო და როდის არა, მივედით ღუვრში. ¹¹⁹⁾ კაპიტანმა ჩვენი თავი გადასცა ორ ოფიცერს, რომლებიც, ეტყობოდათ, გველოდებოდნენ. ოფიცრებმა მაშინვე ჩავვსვეს წასასვლელად გამზადებულ მატარებელში.

მეორე დილას გადმოვედით მატარებლიდან, ჩავსხედით ავტომობილში და მივედით კომფორტაბელურ სასტუმროში, სადაც მე და ბრედამ გვერდი-გვერდ დავიჭირეთ ოთახები. სასტუმროში მისვლისთანავე დავწევი. მგზავრობით ისე ვიყავი გალახული, რომ ჩემს თავს ველარ ვცნობდი, მაგრამ კარგი ექიმების წყალობით მესამე დღეს უკვე წამოვდექი.

ბრედამ მაშინვე გამოუძახა მკერავს. მკერავმა აგვი-

149

ლო ორივეს თარგი. ეს იყო დილის 10 საათი. საღამოს 7 საათზე უკვე ახალი კოსტიუმები გვეცვა, მაგრამ მერმერა, – სასტუმროდან რესტორანში ჩასვლის ნებაც არ დაგვრთეს ჩვენზე მოჩენილმა ოფიცრებმა.

ბრედამ ნომერში მოითხოვა ძვირფასი ვახშამი.

ორივე გათენებამდე ვისხედით მაგიდასთან და ტკბილად ვსაუბრობდით.

დილას ვთხოვეთ ოფიცრებს საშუალება მოეცათ ავტომობილიდან მაინც დაგვეთვალიერებია ლონდონი.

ნება დაგვრთეს, მაგრამ ისინიც თან წამოგვეყვინენ.

თითქმის მთელი ლონდონი დავიარეთ.

მე იგი არ მომეწონა. მიუხედავად შესანიშნავი შენობებისა, სწორი, კრიალა ქუჩებისა, ქალაქს აკლდა

მიმზიდველობა. შეიძლება ასე იმიტომაც მომეჩვენა, რომ ამ დღეს ლონდონი მთლად ნისლში იყო გახვეული. ირგვლივ მძიმე სიჩუმე იდგა. როგორც მითხრეს, არც მზიან დღეებშია თურმე იგი მაინცადამაინც ხალისიანი.

სასტუმროში დაბრუნებისთანავე დაუწეწით და წუხანდელ უძინრებს ღრმად ჩაგვეძინა.

ერთი კვირის შემდეგ გადავცურეთ ლამანში¹²⁰) და უკვე სიცოცხლით საგსე, ნათელ პარიზის ქუჩებში მიგვაქროლებდა ავტომობილი.

* *

მშობლები ბრედას გაშლილი ხელებით შეხვდნენ. აღფრთოვანებული ბრედა ხან აცრემლებულ დედას ეხვეოდა, ხან ცრემლშეკავებულ მოხუც მამას.

150

ცოტა შურიანი თვალით ვუცქერდი ბრედას, მაგრამ თავს იმით ვინუგეშებდი, რომ მალე მეც ასე სიხარულით შემომეგებებოდნენ ჩემიანები ჩემს სამშობლოში.

ბრედას მშობლებმა მეც დიდი სიხარულით მიმიღეს.

ცოტახნის მერმე მე ისინი დავტოვე და წავედი სასტუმროში. სასტუმროში მისვლამდე შევიარე ფოსტა-ტელეგრაფში და საქართველოში გავაგზავნე დეპეშა.

ორი დღის შემდეგ სასტუმროში მოვიდა ჩემთან გრაფი ბრედა და წამიყვანა თავის საგვარეულო კოშკში, რომელიც ქალაქ ტურიდან სულ ახლოს იყო.

ტურის სანახები მეტად მომეწონა. ძველი ფრანგული არისტოკრატია თითქმის ტურის მიდამოებში ცხოვრობდა. აქ ზოგან იყო ისეთი ძველი ციხე-კოშკებიც, რომელთაც ირგვლივ უზარმაზარი სქელი გალავნები ერტყათ, წინ ღრმა თხრილებში წყალი ჩაუდიოდათ, ხოლო თხრილებზე გადასვლა ასანწევს ხიდებით შეიძლებოდა.

გრაფ ბრედას კოშკის გალავანი ისეთი სქელი იყო, ზედ ეტლი თავისუფლად გაივლიდა. შიგნით რამდენიმე კოშკი იდგა, ყველაზე მაღალ კოშკზე ბრედას საგვარეულო ღროშა ფრიალებდა.

ემო საუცხოოდ მოვლილი იყო. მთავარ კოშკში მრავალ დარბაზებს შორის, ყველაზე დიდი დარბაზი ბიბ-

ლიოთეკას ეჭირა. აქ იყო საუკეთესო წიგნები არა მარტო ნაბეჭდი, არამედ ხელნაწერებიც თითქმის ყველა ენაზე. ბიბლიოთეკაში შესაფერად გილევებზე იდგა ფრან-

151

გი კლასიკოსების კორნელის,¹²¹) ჟან-ჟაკ რუსოს,¹²²) დიდროს¹²³) და დალამბერის¹²⁴) ბიუსტები.

მცირე დარბაზში დაცული იყო სხვადასხვა დროის იარაღები, მათ შორის თოფები, ხმლები, მუზარადები, ჯაჭვის პერანგები და ფარები.

ბრედას მშობლები იქ დაგვხვდნენ.

ღვიძლი შვილიდან არ მარჩევდნენ.

მოხუცები უსაზღვროდ ბედნიერები იყვნენ, რომ თავიანთ ერთადერთ შვილს ასე ახლო ხედავდნენ. ბრედაც ბედნიერათ გრძნობდა თავს მოხუც მშობლებთან, რომლების ნახვასაც ამდენი ქარცეცხლში გავლის შემდეგ კიდევ ეღირსა. ბრედას ეძნელებოდა მშობლების დატოვება, მაგრამ ჩემი მარტოდ გაშვებაც არ უნდოდათ და აი, ორი კვირის შემდეგ კვლავ პარიზში დაბრუნდით.

პარიზში უკვე დამხვდა დედაჩემის მიერ სასწრაფოდ გადმოგზავნილი 1000 მანეთი. ცალკე ფულის მიღებამ გამახარა, ცალკე იმ ამბავმა, რომ დედა ცოცხალი და კარგად ყოფილა.

ორ დღეს დავრჩი კიდევ პარიზში. მთელი ეს ორი დღე ჩემმა მეგობარმა ბრედამ სად არ მატარა – ხელახლა ვიყავი ლუვრში,¹²⁵) ვერსალში,¹²⁶) ვნახე ტრიანონი¹²⁷).

სალამოს ვენვიეთ ვარიეტეს¹²⁸) და მულენ-რუჟს.

წამოსვლის წინა სალამოს ვიჭეფით ტროკადეროს ერდობე. ვუცქეროდით „ღამის დღესასწაულს“. ჩვენს წინ უზარმაზარ კვარად ენთო ეიფელის კოშკი. მის ირგვლივაც შუქთა ზღვა ლივლივებდა.

152

უკანასკნელად ვართ ერთად. ბრედა ცოტა მონყენილია.

მე ვეპატიუები საქართველოში. ის მპირდება, მაგრამ ვატყობ თავისი დაპირების თვითონვე არ ჯერა.

შესანიშნავი კაცი იყო ბრედა. იგი გამოირჩეოდა თავისი ფართოს, ღიდი გულით, კეთილშობილებით, დე-

მოკრათიული სულისკვეთებით.

სამართლიანობისა და ადამიანისადმი სიყვარულმა წაიყვანა ის აფრიკაში და ააღებია თოფი ხელში.

დიახ, ბურებისათვის თავგანწირვა მისი დიდი ჰუმანიური გრძობით იყო გამოწვეული, თორემ მას სხვებზე უფრო უზრუნველად შეეძლო ეცხოვრა თავის საყვარელ საფრანგეთში.

მშვიდობით, კარგად იყავი, ჩემო გულითადო მეგობარო!

ვინ იცის კიდევ შევხვდებით თუ არა ერთმანეთს!

ვინ იცის!

დილას უკვე რუსეთისაკენ მიმავროლებს ექსპრესი.

დრო ნელა მიდის, თუმცა ექსპრესი ფრთამაღლი მერანივით მიაპობს სივრცეს.

აი გამოჩნდა ეკლესიების გუმბათები. ცოტაც კიდევ და მე უკვე პეტერბურგში ვარ.

სადგურზე გადმოსვლისთანავე გამომეცხადა პეტერბურგის გუბერნატორის ადიუტანტი და სამხედრო სამინისტროს განკარგულებით სადგურიდან პირდაპირ წამიყვანეს ჰაუპტვახტში.

ერთი კვირის შემდეგ მაცნობეს, რომ აკრძალული მაქვს პეტერბურგში თავისუფალი ცხოვრება. იმავე

153

დღეს ჩამსვენს მატარებელში და საქართველოში გამომამგზავრეს.

ეს ყველაფერი ისე მოულოდნელი იყო, რომ კოლაორბელიანისათვის შეტყობინებაც ვერ მოვიფიქრე.

ეჰ, რაც იყო, იყო. მთავარი ისაა, რომ მე უკვე საქართველოსაკენ ვადგივარ გზას.

რუსეთში ზამთარია. ყველგან დიდი თოვლი დევს. ღრუბლებს მზე ხანდახან თუ დააღწევს თავს, მაგრამ მალე ისევ ბურუსი ნთქავს. როცა კავკასიის საზღვრებს მოვუახლოვდი, ცა თანდათან მონმენდილი გახდა, საქართველოს საზღვართან მთლად მოისარკა და კაშკაშა მზე სხივებს უხვად აფრქვევს.

სალამი, ჩემო ქვეყანავ!

შენიშვნები

1. (გვ. 3) მცხეთაში სვეტიცხოვლის აგებას მიაწერენ ვახტანგ გორგასალს (მეთობდა მე-5 საუკ. მეორე ნახევარში). მე-11 საუკუნის პირველ ნახევარში იგი განუახლებია და შეუმკვია მელქისედეკ კათალიკოსს. ტაძრისადმი 1040 წელს გაცემულ მელქისედეკ კათალიკოსის გუჯარში სწერია: „უამთა შლილობით გარშემო სტოვანი დაქცეულიყო და აღარავინ იყო მწე აღშენებად და არცარავის ძალებდვა აღშენება მისი“-ო.

2. (გვ. იქვე) წილკნის ეკლესია, ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, აშენებულია ბაქარ მეფის მიერ IV საუკუნეში. VI საუკუნეში აქ დაარსდა საკათალიკოსო კათედრა. პირველი ეპისკოპოსი იყო ისო წილკნელი, ხოლო უკანასკნელი – გერვასი, გვარად მაჭავარიანი. (გარდაიცვალა 1817 წელს).

3. (გვ. 10) არჩილი დაიბადა 1647 წელს, მამამისი ვახტანგ მეხუთე, შაჰნავაზად ზედწოდებული, ცნობილი მეფე იყო. მისი გონიერული მეფობის დროს საქართველო მოღონიერდა. 1661 წელს, 14 წლის არჩილი მამამ გაამეფა იმერეთში. იმ უამად იმერეთის ტახტის მაძიებელი ბევრი იყო. შეიქნა ქიშპობა და აღრეულობა. აჯანყებულებმა ხონთქრის დახმარებით ტახტი წაართვეს არჩილს. სწორედ ამ ხანებში შაჰ-აბას მეორემ მოჰკლა კახეთის მეფე თეიმურაზ პირველი და მის ადგილას ტახტზე აიყვანა არჩილი. შემდეგ არჩილმა კახეთის ტახტი დაუთმო მის კანონიერ მემკვიდრეს ერეკლე პირველს და თვითონ დაიბრუნა იმერეთის ტახტი, მაგრამ კვლავ დაკარგა. დახმარებისათვის 1682 წელს გაემართა რუსეთს. გზაზე დიდხანს დაჰყო. მოსკოვს ჩავიდა 1685 წელს, შვილი ალექსანდრე

საქართველოში. ამის შემდეგ იმერეთის ტახტს სამჯერ დაეუფლა, მაგრამ სამივეჯერ წაართვეს. როცა მეხუთეაჯ დაკარგა მეფობა, არჩილი 1699 წ. სამუდამოდ გადასახლდა მოსკოვს. პეტრე პირველმა, რომლის ბავშვობის მეგობარიც იყო მისი შვილი ალექსანდრე, დევნილი მეფე დიდი პატივით მიიღო. არჩილი თავის ამალით დასახლდა მოსკოვთან ახლოს, სოფ. ვსესვიატსკოეში, სადაც მოაწყო სტამბა და ხელი მიჰყო მწიგნობრობას. იგი იყო თავის დროის შესანიშნავი პოეტი. მისი ლექსების უმრავლესობა პატრიოტული და მორალურ-დიდაქტიკური შინაარსისაა. გარდაიცვალა 1713 წელს. დასაფლავებულია დონის მონასტერში, მოსკოვში.

4. (გვ. იქვე) პეტრე პირველი დაიბადა 1672 წ., ათი წლის პეტრე 1872 წელს გამოცხადებული იქნა მეფედ. გარდაიცვალა 1725 წელს. იგი იყო რუსეთის სახელმწიფოს დიდი რეფორმატორი და შესანიშნავი მხედართმთავარი.

5. (გვ. იქვე) პოლტავის ბრძოლა მოხდა 1709 წელს, გაზაფხულზე. ამ ბრძოლაში შვედების მეფე კარლოს XII სასტიკად დაამარცხა პეტრე პირველმა. დამარცხების შემდეგ შვეცია იქცა მეორეხარისხოვან სახელმწიფოდ. შვედებმა აქ ჩაიგდეს ტყვედ არჩილ მეფის შვილი ალექსანდრე ბაგრატიონი.

6. (გვ. იქვე) სტოკჰოლმი შვეციის სატახტო ქალაქია.

7. (გვ. იქვე) გენერალი ოგლობჟიოტომით ბულგარელი იყო. რუსეთ-თურქეთის ომის დროს ბულგარეთი დაპყრობილი ჰქონდა თურქეთს. ფაშა ზიული გენერალ ოგლობჟიოს თურქეთის ქვეშევრდომად თვლიდა, ამიტომ უწოდა მოლალატე. გენერალი ოგლობჟიო თავისი ჯარით ომის დაწყებისას იდგა ოზურგეთში.

8. (გვ. 11) იგულისხმება რუსეთ-თურქეთის ომი. ამ ომში (1877-78 წელს) რუსეთმა დაამარცხა თურქეთი და განდევნა საქართველოს მრავალი ადგილიდან, კერძოდ, ბათუმიდან. ამავე დროს განთავისუფლებული იქნა ყარსიც.

9. (გვ. იქვე) ნადირ-შაჰი სპარსეთის ტახტზე ავიდა 1736 წელს. ერეკლემ II ჭაბუკობისას პირველად მის ჯარში გაითქვა სახელი როგორც შესანიშნავმა სარდალმა.

158

10. (გვ. იქვე) სპარსეთში ანარქია გრძელდებოდა 13 წლის განმავლობაში.

11. (გვ. იქვე) ეკატერინე მეორე რუსეთის დედოფალი, დაიბადა 1729 წ. გამეფდა 1762 წელს, გარდაიცვალა 1796 წ.

12. (გვ. იქვე) ალექსანდროპოლის თავდაპირველად ერქვა გუმბრი, იგი მდებარეობს თბილისიდან ერევანში მიმავალ დიდ გზაზე, 1877 წელს რუსეთ-თურქეთის ომის დროს აქედან დაიძრა

რუსეთის ჯარების მთავარი ძალები ყარსისა და არზრუმის წინა-
აღმდეგ. სომხეთში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ამ
ქალაქს დაერქვა ლენინაკანი.

13. (გვ. 13) ნ ი კ ო ლ ო ზ პ ი რ ვ ე ლ ი დაიბადა 1796 წელს.
ტახტზე ავიდა 1825 წლის 12 დეკემბერს. პეტერბურგში, 14 დეკემ-
ბერს, როცა ჯარს ერთგულების ფიცი უნდა დაედვა, მოხდა დეკა-
ბრისტების აჯანყება. აჯანყება დამარცხდა. აჯანყებულთა ხელმ-
ძღვანელების ნაწილი, მათ შორის პოეტი რილფევი, ჩამოახრჩვეს, და-
ნარჩენი გადაასახლეს ციმბირში.

დეკაბრისტების აჯანყების დროს პუშკინი პეტერბურგში არ იმ-
ყოფებოდა. როცა იგი დაბრუნდა, ნიკოლოზ პირველმა ერთ-ერთ შეხ-
ვედრისთანავე ჰკითხა: შენ რომ აქ ყოფილიყავი, ვის მხარეზე იქნებო-
დიო. აჯანყებულების მხარეზეო, – უყოყმანოდ უპასუხა პოეტმა.

14. (გვ. იქვე) ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო შ ი ნიკოლოზ პირველი ჩამოვი-
და 1837 წლის ოქტომბრის 7-ს. სამხედრო ისტორიკოსის პოტტოს
გადმოცემით, მეფის პატივისცემის ნიშნად მადათოვის კუნძულზე
შემდგარა ჯარების დიდი ალღუმი. შემდეგ ქართველ თავადაზნა-
ურების ერთი ნაწილის მეთაურობით გაუმართავთ შესანიშნავი წვეუ-
ლება, რომელზედაც გამხიარულებულ იმპერატორს პოლონეში უცეკ-
ვია პირველად – სილამაზით განთქმულ მართა სოლოლაშვილთან,
მეორედ – ქალაქის მოურავის სარაჯიშვილის მეუღლესთან. სხვათა
შორის, როცა ქალაქს ათვალიერებდა, მდინარე ვერასოან (ახლანდელ
აბრეშუმის ფაბრიკის ადგილას) ნიკოლოზს ეტლი გადაბრუნებია, რის
დროსაც მსუბუქად დაშავებულა. მისი ასე იოლად გადარჩენის გამო,
შემთხვევის ადგილას აღუმართავთ ქვის ჯვარი „ღვთისადმი სამად-
ლობელი“ წარწერით.

159

15. (გვ. იქვე) ეგზარქოსობა საქართველოში, კათალიკოსობის ნაც-
ვლად, შემოღებული იქნა 1811 წლიდან. უკანასკნელი კათალიკოსი
იყო ანტონ მეორე, ერეკლე მეფის-ძე, (გარდ. 1828 წ.) შემდეგ სა-
ქართველოს ეკლესიას მეთაურობდნენ რუსეთის „უნმინდესი სინო-
დის“ ეგზარქოსები. პირველ ეგზარქოსად დანიშნული იქნა ვარლამ
ერისთავი. საქართველოში ნიკოლოზ პირველის ჩამოსვლის დროს
ეგზარქოსად იყო ევგენი (ბაჟანოვი). იგი ამ თანამდებობაზე გამომ-
წესებული იქნა 1834 წელს, ეგზარქოსობდა 1844 წლამდე. მან პირ-
ველმა დაიწყო მცხეთის სვეტიცხოვლის „რესტავრაცია“, რის დროსაც
დაიღუპა მრავალი შესანიშნავი ძველი ფრესკა.

16. (გვ. იქვე) ვ ო რ ო ნ ც ო ვ ი მ ი ხ ე ი ლ სიმონის-ძე კავკასიის
მთავარმართებლის ნეიდგარტის ადგილზე მეფის ნაცვლის სახელწო-
დებით და განუსაზღვრელი უფლებებით დაინიშნა 1844 წლის დე-

კემბერში, თავის მოვალეობის შესასრულებლად თბილისში ჩამოვიდა 1845 წლის მარტში. ვორონცოვი საქართველოში მანამდეც იყო ნამყოფი. მაგალითად, 1808 წელს იგი მონაწილეობას იღებდა მაშინდელი მთავარმართებლის პავლე ციციანოვის სამხედრო ოპერაციებში. მისივე დავალებით ვორონცოვი გაიგზავნა იმერეთის მეფე სოლომონთან დიპლომატიური მოლაპარაკების საწარმოებლად.

მეფის მოადგილის მოვალეობის ასრულების დროს ვორონცოვი მოხერხებულად ეწეოდა კავკასიაში თვითმპყრობელობის განმტკიცების პოლიტიკას და იმავე დროს ხელს უწყობდა სავაჭრო კაპიტალის განვითარებას. მან მეფის ნაცვლის თანამდებობაზე დაჰყო 9 წელიწადს. 1853 წელს გადასახლდა ოდესაში, სადაც 3 წლის შემდეგ გარდაიცვალა. საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე მისი სახელი ერქვა ახლანდელ კარლ მარქსის სახელობის ხიდს. მტკვრის მარცხენა ნაპირას, ხიდთან პატარა მოედანზე იდგა მისი ბრინჯაოს დიდი ქანდაკება.

17. (გვ. 14) ავტორს თუ მხედველობაში აქვს გლეხთა აჯანყება ქსნის ხეობაში, ეს მოხდა არა 1810 წელს, არამედ 1809 წელს, ხოლო თუ იგი გულისხმობს გლეხთა აჯანყებას კახეთში, აჯანყება კახეთში მოხდა 1811 წლის მიწურულს.

18. (გვ. იქვე) მ ა რ კ ი ზ პ ა უ ლ უ ჩ ი, ფილიპე ოსიპის-ძე, საფ-160

რანგეთის ჯარიდან 1807 წელს გადავიდა რუსეთის ჯარში პოლკოვნიკის ხარისხით. მალე მიიღო გენერალ-ადუტანტობა და კავკასიაში მთავარმართებლად დაინიშნა 1810 წელს.

19. (გვ. იქვე) ვ ლ ა დ ი კ ა ვ კ ა ვ ი – ძაუჯიყაუ.

20. (გვ. იქვე) ა ლ ე ქ ს ი პ ე ტ რ ე ს - ძ ე ე რ მ ო ლ ო ვ ი კ ა ვ კ ა ს ი ს მთავარმართებლის მოვალეობას ასრულებდა 1817-27 წლებში.

21. (გვ. იქვე) კ ო ნ ს ტ ა ნ ტ ი ნ ე ი ვ ა ნ ე ს - ძ ე ბ ა გ რ ა ტ ი - ო ნ - მ უ ხ რ ა ნ ე ლ ი დაიბადა 1837 წელს. 1876-77 წლებში, როგორც ერთ-ერთი პოლკის მეთაური, მონაწილეობდა თურქეთთან ომში. ბოლო ხანებში რამდენჯერმე იყო არჩეული თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა წინამძღოლად.

22. (გვ. იქვე) გ ო რ ი ს რ ა ზ მ ი, იგულისხმება ე. წ. მილიცია.

23. (გვ. 15) პ ლ ა ტ ო ნ ი ო ს ე ლ ი ა ნ ი დაიბადა 1809 წელს. მამამისი ეგნატე იყო საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგის კარის ეკლესიის მღვდელი. პლატონმა დაამთავრა პეტერბურგის სასულიერო აკადემია. საქართველოში დაბრუნდა 1835 წ., მეგობრობდა ალ. ჭავჭავაძეს, ნიკ. ბარათაშვილს, გრ. ორბელიანს. იგი მანანა ორბელიანის სალონის ხშირი სტუმარი იყო. მას ეკუთვნის მრავალი შრომა საქართველოს ისტორიიდან. თანამშრომლობდა „ცისკარში“,

„კავკაზში“. თვითონ რედაქტორობდა „ზაკავკაზსკი ვესტნიკს“. მან, სხვა ძეგლთა შორის, გამოსცა იოსებ თბილელის „დიდმოურავიანი“, დასწერა მონოგრაფია „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“, რომელიც სრული სახით გამოვიდა საბჭოთა ხელისუფლების დროს, 1936 წელს, აკაკი განერელიას რედაქციით, წინასიტყვაობითა და შენიშვნებით.

24. (გვ. იქვე) რ ა ფ ი ე ლ ე რ ი ს თ ა ვ ი, ცნობილი პოეტი და საზოგადო მოღვაწე, დაიბადა დედის სოფელში, ჭალაში, 1822 წელს. თბილისის გიმნაზია დაამთავრა 1845 წელს. მისი პირველი ლექსები „დარიგება“ და „ყვავილი“ დაიბეჭდა ჟურ. „ცისკარში“ 1852 წელს. ამ დღიდან მოკიდებული მისი პოეტური შემოქმედება თანდათან იზრდება და მალე ერისთავი ცნობილი პოეტი ხდება. სამწერლო მოღვაწეობასთან ერთად იგი ეწევა საზოგადოებრივ მუშაობასაც. მის დროს საქართველოში არ ყოფილა ისეთი, ცოტათ თუ ბევრათ მნიშვნელოვანი წამოწყება, რომელშიაც მას

161

მონაწილეობა არ მიეღოს. მსახურობდა დიდ საპასუხისმგებლო თანამდებობებზედაც. მაგ. იგი 1856 წელს მართავდა ახალციხის მაზრას, 1857 წ. დაინიშნა ზუგდიდის ოლქის უფროსად. მან თარგმნა მრავალი რუსი და უცხოელი პოეტის ლექსები (პუშკინი, კრილოვი, ოგარევი, მიცკევიჩი, ბერანჟე და სხ.). რ. ერისთავმა თავის რედაქტორობით გამოსცა სულხან-საბა ორბელიანის ცნობილი ლექსიკონი. მანვე დაბეჭდა „მოკლე ქართულ-ლათინური ლექსიკონი მცენარეთა, ცხოველთა და ლითონთა სამეფოდან“.

ღვანლმოსილ მაცოვან პოეტს 1895 წელს 22 ოქტომბერს თბილისში დიდი ზემოთ გადაუხადეს 50 წლის მოღვაწეობის აღსანიშნავი იუბილე. ახალგაზრდა სოსო ჯულაშვილმა იუბილარს უძღვნა შესანიშნავი ლექსი, რომელიც სოსელოს ფსევდონიმით დაიბეჭდა გაზ. „ივერიაში“.

რაფიელ ერისთავი გარდაიცვალა 1901 წლის თებერვლის 19, დაკრძალული იყო თავის სოფელში, ქისტაურში საიდანაც 1938 წლის ნოემბრის 13-ს გადმოსვენებული იქნა თელავში და დამარხეს ერეკლე მეორის სასახლის ეზოში. იქვე დასაფლავებულნი არიან მწერალი ქალი ბარბარე ჯორჯაძისა და მუშა-პოეტი იოსებ დავითაშვილი. ამ ადგილს ეწოდა „კახელ მოღვაწეთა პანთეონი“. საბჭოთა ხელისუფლების დროს გამოვიდა რაფიელ ერისთავის ნაწერების სრული აკადემიური გამოცემა პროფ. შალვა რადიანის რედაქტორობით.

25. (გვ. 16) ბ ა ტ ო ნ ყ მ ო ბ ა აღმოსავლეთ საქართველოში გადავარდა 1864 წელს, ხოლო დასავლეთ საქართველოში – 1865-67 წლებში. გლეხები „განთავისუფლებულ“ იქნა უმიწოდ. რუსეთში ბატონყმობა გაუქმდა თითქმის 3 წლით ადრე, ანუ 1861 წელს.

26. (გვ. იქვე) ვ ა ხ ტ ა ნ გ VI დაიბადა 1675 წ., გარდაიცვალა 1737 წელს. ის იყო მეტად განათლებული მეფე, მწიგნობარი და პოეტი. აღიზარდა სულხან-საბა ორბელიანის ხელმძღვანელობით. ვახტანგის თაოსნობით და უშუალო მონაწილეობით დამუშავებული იქნა საქართველოს ისტორია, ქართული სამართალი და სხვ. 1709 წელს ვახტანგმა მოაწყო თბილისში პირველი სტამბა, სადაც პირველად დაიბეჭდა მისივე რედაქტორობით „ვეფხისტყაოსანი“. ვახტანგი იძულებული გახდა გაცლოდა სამშობლოს, 1724 წლის ივლისის 15 იგი 162

დიდი ამალით წავიდა რუსეთს, სადაც 13 წლის შემდეგ გარდაიცვალა. ვახტანგის ლექსების კრებული ცალკე წიგნად გამოვიდა მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების დროს. წიგნი გამოსცა 1947 წელს „საბჭოთა მწერალმა“ პროფ. ალ. ბარამიძის რედაქციით და შენიშვნებით.

27. (გვ. 18) ეკატერინე, რევამ ერისთავის მეუღლე. იყო ნიკოლოზ ბარათაშვილის უფროსი და. ბარათაშვილის უმცროსი და, სოფიო, ჰყავდა – ვასილ ალექსანდრეს-ძე სუმბათაშვილს, ალექსანდრე სუმბათაშვილ-იუჟინის ბიძას. სოფიო და ვასილ სუმბათაშვილების შვილი გიორგი სუმბათაშვილი ამჟამად მუშაობს გამომცემლობა „საბჭოთა მწერალში“.

28. (გვ. 20, ე კ ა ტ ე რ ი ნ ე – პოეტ ალექსანდრე ჭავჭავაძის ასული, (დაიბ. 1816 წ.) ცოლად გაჰყვა სამეგრელოს მთავარს დავით დადიანს, ქმრის გარდაცვალების შემდეგ 1853 წელს დაინიშნა სამეგრელოს გამგებლად. სამეგრელოს მართავდა 4 წლის განმავლობაში. გარდ. 1882 წ. დაკრძალულია მარტვილის მონასტერში.

29. (გვ. იქვე) ვ ო რ ო ნ ც ო ვ-დ ა შ კ ო ვ ი ილარიონ ივანეს-ძე, შემდეგში თვითონ იყო მეფის ნაცვლად კავკასიაში. იგი ამ თანამდებობას ასრულებდა 1905 წლიდან 1915 წლამდე. დაშკოვი რევოლუციური მოძრაობის დაუძინებელი მტერი იყო და სასტიკად დევნიდა რევოლუციონერებს.

30. (გვ. იქვე) მ ი ლ ტ ო შ ი – რევამ ერისთავის საგვარეულო მამული ქსანში.

31. (გვ. 21) ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ე მ ე ო რ ე – ნიკოლოზ პირველის ძე, დაიბადა 1118 წელს. სხვათა შორის, მისი ერთ-ერთი აღმზრდელი იყო ცნობილი რუსი პოეტი ვასილ ჟუკოვსკი. ალექსანდრე მეორემ 1855 წელს ტახტზე ასვლისთანავე გამოამუღავნა თავისი რეაქციონური ზრახვები. იგი ეყრდნობოდა ყველაზე უფრო მემარჯვენე, კონსერვატორულ ელემენტებს სასახლეში. როცა მეფისნაცვალმა გორჩაკოვმა ვარშავაში დახვრიტა მშვიდობიანი მანიფესტაცია, ალექსანდრე მეორემ მას უბრძანა – მანიფესტაციის განმეორების შემთხვევაში მთელი ქალაქისათვის დაეშინა ზარბაზნები. დესპოტმა მეფემ გამოიგონა და

მან პირველმა შექმნა ჩრ.-აღმოსავლეთ ციმბირში „პოლარული ჯოჯოხეთი“, სადაც ასახლებდნენ თავისუფლებისათვის მებრძოლებს.

163

მიუხედავად ამისა, რუსეთში თანდათან ფართო ხასიათს იღებდა რევოლუციონური მოძრაობა. ცნობილი რევოლუციონერის ანდრეი ივანეს-ძე ყელიაბოვის (1851-81) ხელმძღვანელობით მომზადებული იქნა ალექსანდრე მეორეზე უკანასკნელი თავდასხმა, მაგრამ ყელიაბოვი დააპატიმრეს თავდასხმამდე ორი დღით ადრე. ამ გარემოებაში ყელიაბოვის ამხანაგებს ხელი ვერ შეუშალა მეფეზე თავდასხმის განზრახვა სისრულეში მოეყვანათ – 1881 წ. მარტის 1-ს მეფე მოკლული იქნა. მკვლელები იმავე დღეს დააპატიმრეს. ყელიაბოვმა პროკურორს გაუგზავნა განცხადება, რომ მეფეზე ყველა თავდასხმა, მათ შორის უკანასკნელიც, მოწყობილი იყო მისი უშუალო ხელმძღვანელობით და რომ მხოლოდ სულელური შემთხვევის გამო პირადად ვერ მიიღო მეფის მოკვლაში მონაწილეობა. სხვა თავდამსხმელებთან ერთად (პეროვსკაია, კიბალჩიჩი, ტ. მიხაილოვი და რისაკოვი) ყელიაბოვიც ჩამოახრჩვეს პეტერბურგში, სემიონოვის მოედანზე 1881 წლის აპრილის 3-ს.

32. (გვ. იქვე) დ ი დ ი მ თ ა ვ ა რ ი მ ი ხ ე ი ლ ნ ი კ ო ლ ო ზ ი ს ძ ე იყო ნიკოლოზ I-ის მეოთხე შვილი. დაიბადა 1832 წელს. კავკასიის ჯარების მთავარსარდლად და მეფის მოადგილედ დაინიშნა 1863 წელს, ამ თანამდებობას ასრულებდა 1881 წლამდე. რევოლუციამდე მისი სახელი ერქვა ხაშურს.

33. (გვ. 22) ბ ა რ ი ა ტ ი ნ ს კ ი ალექსანდრე ივანეს-ძე მეფის ნაცვლად და კავკასიის ჯარების სარდლად დაინიშნა 1856 წელს, იგი ხელმძღვანელობდა დაღესტნისა და ჩეჩნეთის წინააღმდეგ ომს. 1859 წლის 25 აგვისტოს ტყვედ ჩაიგდო შამილი.

ბარიატინსკის ცოლად ყავდა დიმიტრი ორბელიანის ასული ელი-საბედი. ბარიატინსკის სახელი ერქვა ახლანდელ ჯორჯიაშვილის ქუჩას (კომუნარების ბაღის გვერდით). ამ ქუჩაზე არსენ ჯორჯიაშვილმა ბომბი ესროლა და მოჰკლა შავრაზმელი გენერალი გრიაზნოვი.

ბარიატინსკი დაიბადა 1815 წელს, გარდაიცვალა 1879 წელს უენევაში.

34. (გვ. 27) ა ნ დ ე რ ს ე ნ ი ჰანს-ხრისტიან, ცნობილი პოეტი-მებლაპრე, დაიბადა დანიის ქალაქ ორდენებში, კუნძულ ფიონიაზე, 1805 წელს. ის შესანიშნავად იცნობდა თავისი ხალხის მდიდარ

164

თქმულებებს და ძველ სიმღერებს. მამამისი იყო მეჩეყმე, რომელსაც უყვარდა ხალხური ლექსების სიმღერებად აწყობა და კარგადაც მღე-

როდა. ანდერსენი გარდაიცვალა 1875 წელს. ანდერსენის ზღაპრები ქართულად თარგმნეს ნინო ნაკაშიძემ და თედო სახოკიამ. ნ. ნაკაშიძემ თავის თარგმანები ცალკე წიგნად გამოსცა 1896 წ., ხოლო თ. სახოკიამ – 1897 წ.

35. (გვ. იქვე) მ ა ი ნ რ ი დ ი ცნობილი ინგლისელი მწერალი. იგი უმთავრესად წერდა სათავგადასავლო რომანებს. დაიბადა 1818 წელს, გარდაიცვალა 65 წლის ასაკში. მაინ რიდის რომანი „აერორა“ ინგლისურიდან 1863 წელს თარგმნა გრიგოლ რჩეულიშვილმა და დაბეჭდა ჟურ. „ცისკარში“. ქართულად თარგმნილია, აგრეთვე მისი „ტყის შვილები“.

36. (გვ. იქვე) უ ი უ ლ ვ ე რ ნ ი (1828-1905), ფრანგი მწერალი. მსოფლიო სახელი მოიხვეჭა თავისი მეცნიერულ-ფანტასტიკური რომანებით. უ. ვერნის „კაპიტან გრანტის შვილები“, „ოთხმოცი ათასი კილომეტრი წყალქვეშ“ და „საიდუმლო კუნძული“ ქართულად ცალკე წიგნებად გამოვიდა საბჭოთა ხელისუფლების დროს. სამივე წიგნი თარგმნილია ნიკო კურდღელაშვილის მიერ.

37. (გვ. 29) ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო ს რ უ ს ე თ თ ა ნ შ ე ე რ თ ე ბ ა . ალექსანდრე პირველმა 1801 წლის სექტემბრის 12-ის თარიღით გამოსცა უმაღლესი რესკრიპტი, რომლის ძალითაც აღიარებული იქნა საქართველოს რუსეთთან სამუდამო შეერთების ფაქტი. ეს ის ალექსანდრე პირველია, რომელმაც თავის მამის პავლე პირველის წინააღმდეგ მოაწყო მეთქმულება, შეთქმულებს მოაკვლევინა მეფე და ტახტი მიიტაცა. მამის სისხლი არ ასვენებდა მას. იგი შეიპყრო მისტიციზმმა და შიშმა. თვეობით არ გამოდიოდა გარეთ. ეგონა, ასეთი უღირსი საქციელის გამო, მას სამაგიეროს გადაუხდიდნენ. მისი ასეთი კარჩაკეტილობა ერთბაშად შეიცვალა, როცა რუსის ხალხმა დაამარცხა ნაპოლეონი, რომელმაც რუსეთის ველებზე დაჰკარგა თავისი უზარმაზარი არმიის უდიდესი ნაწილი. ალექსანდრე პირველი 1814 წლის მარტის 31-ს მოკავშირე სახელმწიფოთა არმიებს ზემით შეუძღვა პარიზში და იქცა ევროპაში ყველაზე უფრო გავლენიან და ცნობილ კაცად. ბოლო ხანებში კვლავ შეიპყრო მისტიციზმმა და ნახევრად შემლილი გარდაიცვალა 1825 წელს.

165

38. (გვ. 30) გ ო ლ ო ვ ი ნ ი ევგენი ალექსანდრეს-ძე, კავკასიის მთავარმართებლად იყო 1837-42 წლებში. რევოლუციამდე მისი სახელი ერქვა თბილისში ახლანდელ რუსთაველის პროსპექტს.

39. (გვ. იქვე) ნ ე ი დ გ ა რ ტ ი ალექსანდრე ივანეს-ძე, გოლოვინის ადგილას დაინიშნა 1842 წელს, ამ თანამდებობაზე დაჰყო მხოლოდ 2 წელიწადს.

40. (გვ. 35) რ ტ ი შ ჩ ე ვ ი ნიკოლოზ თედორეს-ძე, იყო მთავარ-

სარდლად საქართველოში 1811-13 წლებში. მისი სახელი ერქვა ახლანდელ ჯაფარიძის ქუჩას.

41. (გვ. იქვე) „გ ა ყ რ ა“, გიორგი ერისთავის სამმოქმედებიანი კომედია საჯაროდ პირველად წარმოდგენილ იქნა 1850 წლის იანვრის 2-ს (ძვ. სტილით) გიმნაზიის შენობაში. მიკირტუმ გასპარიჩის როლს ასრულებდა თვითონ ავტორი. იონა მეუნარგიას გადმოცემით, წარმოდგენას შესანიშნავად ჩაუვლია, რომელსაც თავის სახლობით და ამალით დასწრებია მეფისნაცვალი მ. ს. ვორონცოვი.

42. (გვ. იქვე) მ ა ნ ა ნ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი იყო მირმანოზ ერისთავის ასული. დაიბადა 1808 წელს, გარდაიცვალა 1870 წელს. განათლებული და ლიტერატურის მცოდნე მანანა ორბელიანი დიდ მფარველობას უწევდა ქართულ ხელოვნებას, კერძოდ მწერლობას. მის სალონში, სადაც თავს იყრიდნენ მაშინდელი არისტოკრატიული საზოგადოების საუკეთესო წარმომადგენელნი, ხშირად კითხულობდნენ ახალ პოეტურ ნაწარმოებებს და მსჯელობდნენ ქართული ლუღტურის საკითხებზე.

43. (გვ. 36.) ა თ ო ნ ი ს ქართველთა მონასტერი (ათონი საბერძნეთში) აშენდა 980-983 წლებში, ამ მონასტრის აგების თაოსანი და მისი პირველი წინამძღვარი 983-1005 წლებში იყო სამცხელი იოანე ვარაზ-ვაჩე ჩორღვანელი.

იოანეს შემდეგ 1005-1019 წლებში მონასტერს წინამძღვრობდა მისი შვილი, შესანიშნავი მწერალი და მოაზროვნე ექვთიმე ათონელი (დაბ. 955 წ., გარდაიცვ. 1028 წ.). შემდეგ ათონის ქართველთა მონასტრის თვალსაჩინო წინამძღვარი იყო გიორგი ათონელი (1009-1056), რომელმაც ღრმა კვალი დასტოვა ძველ ქართულ ლიტერატურაში, იგი ათონის მონასტრის წინამძღვრად აირჩიეს 1044 წელს და სიკვდილამდე განაგებდა მას.

166

ათონის ქართველთა, ანუ როგორც მას უწოდებდნენ „ივერიის მონასტერში“ ქართული ლიტერატურა აყვავდა და გაიშალა ექვთიმე და გიორგი ათონელების დროს. აქ არა მარტო ბერძნულიდან თარგმნიდნენ სასულიერო მწერლობის კლასიკურ თხზულებებს, არამედ ქმნიდნენ ორიგინალურ ქართულ ნაწარმოებებსაც. სხვათა შორის, აქ ექვთიმე ათონელმა ქართულიდან ბერძნულად თარგმნა ცნობილი სასულიერო რომანი „სიბრძნე ბალავარისა“, რომლიდანაც შემდეგ ეს რომანი გავრცელდა თითქმის ყველა ენაზე.

ათონის „ივერიის მონასტერში“, იქაური ქართული ხელნაწერების შესწავლის მიზნით, პლატონ იოსელიანმა იმოგზაურა 1849 წელს, შემდეგ ალ. ცაგარელმა (1883 წ.) და სხ.

44. (გვ. იქვე) პ ლ ა ტ ო ნ ი ო ს ე ლ ი ა ნ ი ს ქ ვ რ ი ვ ი ნ ი ნ ო

ნიკოლოზ ბაგრატიონის ასული, ქმრის გარდაცვალების შემდეგ აღიკვეცა მონაზვნათ. იგი დაკრძალულია მცხეთაში სამთავროს დედათა მონასტერში.

45. (გვ. 37) ივანე კონსტანტინეს-ძე ბაგრატიონ-მუხრანელი, 1832-50 წლებში მონაწილეობდა მთიელებთან ომში, ხოლო 1854-55 წლებში იბრძოდა ოსმალეთის წინააღმდეგ. ამ ხანებში იგი სარდლობდა იმერეთში და სამეგრელოში განლაგებულ ჯარებს და ებრძოდა ომარ-ფაშას. იყო გენერალ-ლეიტენანტი. ბოლო ხანებში ხელი მიჰყო სოფლის მეურნეობას, განსაკუთრებით მეღვინეობას. მისი „მამპანიური“ განთქმული იყო მთელ რუსეთში. 1870-იან წლებში აირჩიეს თბილისის გუბერნიის თავადაზნაურობის წინამძღოლად.

46. (გვ. იქვე) სენატორი და სახელმწიფო საბჭოს წევრი გიორგი კონსტანტინეს-ძე ბაგრატიონ-მუხრანელი (1820-1877) იყო ძმა ივანე ბაგრატიონისა, მან 1872 წელს რუსულ ენაზე დაბეჭდა ბროშურა სათაურით „О существе национальной индивидуальности и об образовательном значении крупных народных единиц“, რომელშიც ამტკიცებდა მცირერიცხოვან ხალხების დიდ ერებში გათქვეფის აუცილებლობას. ბროშურამ დიდი აღშფოთება გამოიწვია მაშინდელ პროგრესულ საზოგადოებაში. კერძოდ, ილია ჭავჭავაძემ სასტიკად დაჰკმომ ამ გადაგვარებულ თავადის ლაყბობა.

167

მანვე ბროშურის ავტორზე დასწერა ჰამფლეტი, სათაურით: „რჩევა“ (ეს ლექსი დაიბეჭდა გაზ. „დროებაში“, 1872 წლის სექტემბრის 8, N 35). როცა ხსენებული ბროშურა ბაგრატიონმა, სხვათა შორის, დავით ერისთავსაც გაუგზავნა, სამშობლოს ავტორმა და თავის მამის გიორგი ერისთავის ღირსეულმა შვილმა, წიგნი უკანვე დაუბრუნა მას შემდეგი რუსული წარწერით:

О существе ты написал,
Мой друг, более ста страниц,
Но этим только доказал
То, что бы знали без того:
Что ты совсем не существо
И нуль меж крупных единиц.

47. (გვ. 38) დავით დადიანი იყო სამეგრელოს მთავრის ლევან დადიანის პირმშო. 1837 წელს საქართველოში ყოფნისას, ნიკოლოზ პირველი ეწვია სამეგრელოსაც. მეფემ სამი დღე დაჰყო ლევანთან ზუგდიდში. ამ დროს დავითი იბრძებოდა ბარონ რო-

ზენტან. იგი სამეგრელოს მართვა-გამგეობას შეუდგა მამის სიცოცხლეშივე 1842 წელს. ლევანი გარდაიცვალა 1853 წელს. დავითი იყო სამეგრელოს უკანასკნელი მთავარი, მას ცოლად ჰყავდა ეკატერინე, ალექსანდრე ჭავჭავაძის ასული.

48. (გვ. 39) ო მ ა რ - თ ა შ ა მ სამეგრელოზე გამოილაშქრა. 1855 წლის ოქტომბერში იგი თავის ჯარით ინგურს მოადგა 25 ოქტომბერს.

49. (გვ. იქვე) ა ნ ჩ ი ს ხ ა ტ ი ანუ ე. წ. ხელთუქმნელი ხატი, ანუ პირიღვთისა, თქმულებით, კლარჯეთში შემოუტანია ანდრია მოციქულს. იგი დასვენებული ყოფილა ანჩში. თამარ მეფის საბოძვრით ანჩელ ეპისკოპოსს იოანეს (სალარისძეს) ხატი მოუჭედვინებია ბექა ოპიზარისათვის. თურქების შემოსევის დროს ეს ხატი სამცხედან 1664 წელს თბილისში ჩამოუტანია ვაჭარ ამირჯანა ივანგულიშვილს, რომლისგანაც შეუძენია საქართველოს პატრიარქს დომენტი მეორეს (1560-1675) მუხრან-ბატონის-ძეს, მასვე განუახლებია სიონის მახლობლად ძველი ტაძარი და შიგ დაუსვენებია. ხატზე მრავალი საგულისხმო ისტორიული წარწერაა.

168

50. (გვ. 40) მ ა რ ი ა მ დ ე დ ო თ ა ლ ი, საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგი XII ქვრივი, გიორგი ციციშვილის ასული, დაიბადა 1778 წელს. მარიამმა მოჰკლა გენერალი ლაზარევი, რომელიც უხეშად მოექცა მას. 1803 წ. აპრილის 18 დედოფალი წაიყვანეს რუსეთში შვილებით, 1811 წლამდე იყო ბელგოროდის დედათა მონასტერში, შემდეგ ნება მიეცა ეცხოვრა მოსკოვს, სადაც გარდაიცვალა 1851 წლის 30 მარტს. მისი ცხედარი ჩამოასვენეს და დაკრძალეს მცხეთაში.

51. (გვ. 41) ქარვასლა აგებული იყო ახლანდელ ბერიას სახელობის მოედანზე.

52. (გვ. იქვე) გ ი მ ნ ა ზ ი ა . ვაკეასიის ჯარების მთავარსარდალმა პავლე ციციანოვმა 1804 წელს თბილისში დააარსა „კეთილშობილთა სასწავლებელი“, რომელიც 1830 წელს გადაკეთდა გიმნაზიად.

53. (გვ. 43) ე გ ზ ა რ ქ ო ს ი ის ი დ ო რ ე ნ ი კ ო ლ ს კ ი (1794-1892) საქართველოში ენზარქოსათ იყო 1845 წლის ნოემბრიდან 1858 წლის 1 მარტამდე.

54. (გვ. იქვე) რ კ ი ნ ი გ ზ ა საქართველოში. პირველად გაიყვანეს 1871 წელს თბილის-ფოთის მიმართულებით.

55. (გვ. 46) მ ო ნ ო მ ა ნ ი მედიცინის ენაზე ნიშნავს ერთი რამის აკვიატებას. მონომანიით შეპყრობილი შეიძლება სხვა მხრივ სრულებით ჯანსაღი გონების პატრონი იყოს.

56. (გვ. 49) ხ ო დ ი ნ კ ა ეწოდება დიდ მინდორს მოსკოვის ახლოს, სადაც ნიკოლოზ II მეფედ კურთხევის დღეს, მოსკოვის გე-

ნერალ-გუბერნატორმა სერგეი ალექსანდრეს-ძემ (მეფის ბიძამ) მოაწყობა „სახალხო ზემი“. გაავრცელეს ხმა, რომ ზემის დროს დაარსდებოდა საჩუქრებსო. დიდიდანვე მინდორზე შეიკრიბა დიდძალი ხალხი. წინასწარ არ ყოფილა არავითარი ზომები მიღებული წესრიგის დასაცავად. დამთვრალმა ხელიგნებმა ატეხეს ჩხუბი, რასაც მოჰყვა არეულობა მთელ მინდორზე. ამ არე-დარევისას ჩაინგრა ორმოებზე სახელდახელოდ დაფარებული ფიცრები. ხალხი დაფრთხა, რის დროსაც გადაქელეს და გასრისეს 2000 კაცამდე. დაიჭრა და დაშავდა ათიათასობით. სერგეი ალექსანდრეს-ძეს, მისი დაუდევრობით გამოწვეულ ამ კატასტროფის გამო, მუშებმა უწოდეს „თავადი ხოდინსკი“.

ხოდინკაზე კატასტროფა მოხდა 1896 წლის მაისის 17.

169

57. (გვ. 50) შოპენი ფრედერიკ, გენიალური პოლონელი კომპოზიტორი და პიანისტი. დაიბადა 1809 წლის მარტის 1-ლს, ვარშავის ახლოს, სოფ. ჟელიაზოვა-ვოლიაში. 9 წლის ბავშვი მიაბარეს პიანისტ ცივინს. მასთან 7 წლის მეცადინეობის შემდეგ, შოპენი თეორიული ცოდნის მისაღებად სწავლობდა კომპოზიტორ ელსნერთან. 1829 წლიდან იწყებს არტისტულ მოღვაწეობას, იგი გამოდის ვენაში, კრაკოვში და დიდი წარმატებით ასრულებს თავისივე ნაწარმოებებს. 1831 წლიდან იგი ცხოვრობს პარიზში, სადაც მისი პირველი კონცერტი ტრიუმფად იქცა. მაშინ შოპენი 22 წლის იყო. სამშობლოს მოცილებულ ახალგაზრდა მაცენტროს ხშირად იპყრობდა სევდა. ამას დაემატა ცნობილი მწერალი ქალის ჟორჟ მანდის სიყვარული, რამაც მას ბოლოს დიდი მწუხარება განაცდევინა. შოპენი გარდაიცვალა 1849 წლის ოქტომბრის 17-ს.

შოპენი კომპოზიტორებში ყველაზე უფრო აფასებდა მოცარტს, მისი რეკვიემი კულტად ჰქონდა გადაქცეული. შოპენის ანდერძისამებრ, მის დასაფლავებაზე შესრულებულ იქნა მოცარტის რეკვიემი მაშინდელ ცნობილ მსახიობების მიერ. პოლონელმა პატრიოტებმა საგანგებო ღარნაკით სამშობლოში ჩამოიტანეს მისი გული და მოათავსეს ვარშავის წმ. ჯვრის ტაძარში. მეორე მსოფლიო ომის დროს, ფაშისტების თავდასხმისას, ხალხმა შოპენის გული გადამალა. შოპენის მუსიკა ჰარმონიული სილამაზისა და მელოდიურობის მსოფლიო შედევრების გვირგვინს წარმოადგენს. იმავე დროს იგი ღრმად ეროვნული შემოქმედების ნაყოფია.

58. (გვ. იქვე) კოლაორბელიანი იყო პოეტ ვახტანგ ორბელიანის შვილი. „კაცი განათლებული, პროკურორად ნამყოფი, კარგი მოლაპარაკე, არც უნიჭო, მაგრამ ფუჭი ცხოვრების ამყოლი, უთავბოლო, რომელმაც მამისაგან დარჩენილი დიდი შეძლება იმ დროს გამოჩინილ მოჭიდავე კულა გლდანელს და ნადირობას გადააგო.“

(იხ. იაკობ მანსვეტაშვილის „მოგონება“. გამოვიდა ლ. ასათიანის რედაქციით 1936 წ.).

59. (გვ. 53) „დონ კიხოტი“ ეკუთვნის ცნობილი ესპანელი მწერლის სერვანტესის კალამს. სერვანტესი დაიბადა 1547 წელს, გარდაიცვალა მადრიდში 1616 წლის აპრილის 23-ს (ძვ. სტ.) ცხოვ-
170

რებაში მწერალმა ბევრი განსაცდელი და გაჭირვება გამოიარა. სიკვდილის შემდეგაც ბედმა თითქოს დასცინა: მისი საფლავი დაი-
კარგა. ძეგლი დაუდგეს მხოლოდ 1835 წელს და პიედესტალზე
ლათინურად წააწერეს: „მიგუელ სერვანტესს, ესპანელ პოეტების
მეფეს“.

უკვდავი „დონ კიხოტი“-ს გარდა მას დარჩა მრავალი პიესა, ნო-
ველა და ბრწყინვალე სონეტები.

ქართულად „დონ კიხოტი“ თარგმნა ნიკ. ავალიშვილმა (1844-
1929) და ორივე ნაწილი შემოკლებით გამოსცა 1864 წ. მეორედ
პირველი ნაწილი სრულად, დორეს სურათებით, დაიბეჭდა და
„ცნობის „ფურცელის“ ხელისმომწერლებს პრემიად დაურიგდა 1906
წელს.

იგივე თარგმანი იბეჭდება და წელს გამოვა მთლიანი სახით (ორი-
ვე ნაწილი) ნიკ. ავალიშვილის რედაქციით. ბეჭდავს საბლიტგამი.

60. (გვ. იქვე) ფ ე ნ ე ლ ო ნ ი იყო XIV საუკუნის ფრანგი მწერალი
და მოაზროვნე.

61. (გვ. 54) ე რ მ ი ტ ა უ ი – მსოფლიო მნიშვნელობის ძეგლთა
საგანძური ლენინგრადში. ერმიტაჟი განსაკუთრებით განთქმულია
ყველა ეროვნებათა გენიალური მხატვრების სურათების კოლექციით.

62. (გვ. იქვე) ყ ა ზ ა ნ ი ს დ ა ი ს ა კ ი ს ტ ა ძ რ ე ბ ი . ყაზანის
ტაძარი ლენინგრადში აგებულია აკადემიკოს ვორონინის გეგმით 1811
წელს, ხოლო ისაკის ტაძარი – მონფერანის გეგმით 1818-58 წლებში.
მისი აგება გრძელდებოდა 40 წელიწადს.

63. (გ. იქვე) პ ე ტ რ ე პ ი რ ვ ე ლ ი ს ძ ე გ ლ ი გაიკეთა ცნო-
ბილმა ფრანგმა მოქანდაკემ მორის ფალკონემ (1716-1791). ძეგლი
შესანიშნავია თავის კომპოზიციით და მონუმენტალობით.

64. (გვ. 55) ს მ ო ლ ნ ი ს ქ ა ლ თ ა ი ნ ს ტ ი ტ უ ტ ი წინათ იყო
დედათა მონასტერი, რომელიც ინსტიტუტად გადაკეთდა 1868 წელს.
ინსტიტუტში სახელმწიფო ხარჯზე იზრდებოდნენ პრივილეგიური
წოდების ქალიშვილები. სმოლნის შესანიშნავი ტაძარი აგებულია
ცნობილ არქიტექტორის რასტრელის მიერ.

65. (გვ. იქვე) მ ა რ ი ნ ი ს თ ე ა ტ რ ი ს ადგილას, ძველ პეტერ-
ბურგში, სამეფო ცირკი იყო.

იგი ოპერის თეატრად გადაკეთებულ იქნა 1860 წელს. ახლა მასში მოთავსებულია კიროვის სახელობის სახელმწიფო ოპერისა და ბალეტის თეატრი.

66. (გვ. ვა) ფ რ ი დ რ ი ხ მ ე ო რ ე (1720-86) შვილი იყო ვილ-ჰელმ პირველის. ფრიდრიხი გამუდმებულ ომებს აწარმოებდა მახლობელ სახელმწიფოების ტერიტორიების დასაპყრობად, რაც მძიმე ტვირთად აწვებოდა განსაკუთრებით გლეხობას.

67. (გვ. იქვე) გ ე რ ც ე ნ ი ალექსანდრე ივანეს-ძე დაიბადა 1812 წელს. აგარდაიცვალა 1870 წელს. იგი იყო: „მწერალი, რომელმაც დიდი როლი შეასრულა რუსეთის რევოლუციის მომზადებაში“ (ლენინი). მეფის მთავრობა მას გამუდმებით დევნიდა. რამდენჯერმე იყო დაპატიმრებული, 1847 წელს იძულებული გახდა დაეტოვებია რუსეთი. სხვადასხვა ქვეყნებში ცხოვრების შემდეგ, გერცენი 1852 წელს დასახლდა ლონდონში. აქ მან მოაწყო „თავისუფალი რუსული სტამბა“, სადაც ბეჭდავდა რევოლუციური შინაარსის კრებულებს, 1857 წლიდან ოგარიოვთან ერთად დაიწყო ჟურ. „კოლოკოლის“ გამოცემა. ამ ჟურნალში, სხვათაშორის, რიონელის ფსევდონიმით, თანამშრომლობდა ნიკო ნიკოლაძეს, რომელიც პირადად კარგად იცნობდა გერცენს.

68. (გვ. იქვე) კ ა რ ლ V, გერმანიის იმპერატორი, გარდაიცვალა 1558 წელს.

69. (გვ. იქვე) ე ი ფ ე ლ ი ს კ ო შ კ ი აგებულია ინჟინერ ეიფელის მიერ 1888 წელს, მისი სიმაღლე აღემატება 140 მეტრს. კოშკი მთლიანად რკინისაა. 1905 წელს პარიზში ყოფნისას აკაკი წერეთელმა დასწერა ლე სი „ეიფელის კოშკი“, რომელიც დაბეჭდა გაზ. „ივერიაში“ 1906 წელს.

70. (გვ. 58) ლ ი უ დ ო ვ ი კ XIV (1638-1715). მან შესძლო აბსოლუტური ერთმმართველობის მონარქიული ძალაუფლების ხელში ჩაგდება. „სახელმწიფო – ეს მე ვარო“ ამბობდა იგი. ვერსალში მისმა ზღაპრული ფუფუნებით ცხოვრებამ და ხშირმა ომებმა გააღატაკა ხალხი, რის გამოც ხშირი იყო აჯანყებები.

71. (გვ. 60) ი ნ გ ლ ი ს ი ს პ რ ე მ ი ე რ ა დ მაშინ იყო სალისბერი უფრო სწორად სალსბრი, (1830-) „კონსერვატორების ლიდერი, 172

რომელმაც თავის აგრესიული პოლიტიკით 1899 წელს ინგლისი მიიყვანა ტრანსვაალთან ომამდე.

72. (გვ. იქვე) მ ა კ - კ ი ნ ლ ე ი ამერიკის პრეზიდენტად არჩეულ იქნა 1897 წელს.

73. (გვ. იქვე) ა ლ ე ქ ს ა ნ დ რ ი ა ანუ ისკანდერიე, როგორც მას

უნოდებდნენ არაბები, ალექსანდრე მაკედონელმა დააარსა 331 წელს ჩვენს ერამდე.

ალექსანდრიის ბიბლიოთეკაში თავმოყრილი იყო ნახევარ მილიონამდე ხელნაწერი. ამ ბიბლიოთეკამ შემოუნახა კაცობრიობას ჰომეროსის, ესქილეს, არისტოფანეს, საფოს, ალკეოსის ტექსტები და ევრიპიდეს ტრაგედიების დედნები. ბიბლიოთეკაში უმთავრესად მუშაობდნენ იმ დროის გამოჩენილი ისეთი პოეტები, როგორც იყვნენ კალიმაქე და აპოლონიოს როდოსელი. როდოსელმა აქ დასწერა თავის შესანიშნავი პოემა „არგონავტიკა“ ანუ თქმულება ოქროს საწმისზე. ამ პოემაში დაცულია ძვირფასი ცნობები, როგორც ძველ საქართველოზე, ისე მაშინდელი ქართული ტომების – ხალიბების, ტიბარენების და მოსინიკების ზნე-ჩვეულებათა და ყოფა-ცხოვრების აღწერილობანი. პირველად როდოსელმა მოგვცა თავის „არგონავტიკაში“ კოლხიდის ქალაქის – ქუთაისის სურათი.

74. (გვ. 61) ალექსანდრე მაკედონელი დაიბადა მაკედონიაში 356 წელს ჩვ. წელთაღრიცხვამდე. მისი აღმზრდელი იყო ბერძენი ფილოსოფოსი არისტოტელი. ალექსანდრემ ზედმიწევნით იცოდა მაშინდელი ლიტერატურა და ფილოსოფია. განსაკუთრებით უყვარდა „ილიადა“. გამეფდა მამის, ფილიპეს, სიკვდილის შემდეგ. მან დაიპყრო თითქმის მთელი აღმოსავლეთი. თავის უზარმაზარ სახელმწიფოს სატახტო ქალაქად გამოაცხადა ბაბილონი. როცა მან ეგვიპტე დაიპყრო, იქაურ წესებსა და ტაძრებს ხელი არ ახლო, რისთვისაც ქურუმებმა იგი ამონის (მზის ღმერთი) შვილად გამოაცხადეს.

ძველი ქართული წყაროების მიხედვით ალექსანდრე მაკედონელს იბერიაც დაულაშქრავს. მათიანე „მოქცევაი ქართლისაი“ (IX ს. ძეგლია) გადმოგვცემს, რომ მაკედონელი შემოსულა მტკვრის ხეობაში, დაუპყრია იგი და მცხეთაში გაუმეფებია ე. წ. არან ქართლის მეფის მე აზოი. მეორე უძველეს (XI ს.) მათიანეში „მეფეთა ცხოვრებაში“

173

ლეონტი მროველი წერს: მაკედონელმა დაიპყრნა ყოველნი კიდენი ქვეყნისანი, ესე გადმოვიდა დასავლით, და შევიდა სამხრით, შემოვიდა ჩრდილოთ, გარდავლნა კავკასნი და მოვიდა ქართლად“. ნახევარი წლის განმავლობაში ალექსანდრეს აუღია მრავალი ციხე-ქალაქი (ხერთვისი, ოძრხე, ურბნისი, კასპი, უფლისციხე, მცხეთა, რუსთავი), მაგრამ ძლიერ გაძლიანებია ქალაქი სარკინე. მაკედონელის საქართველოში ლაშქრობის ამბავს აღწერს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსიც (XII ს. პირველი ნახ.), ამასვე იმეორებს ვახუშტიც (1696-1772). და სხვ.

უფრო ადრინდელი უცხოელი ისტორიკოსებიც აღნიშნავენ საქართველოში მაკედონელის ლაშქრობას (მაგ. რომაელი ისტორიკოსი

რუფუსი, სოლინიუსი და სხ.). მე-19 საუკუნის და შემდეგ დროის ზოგიერთ ქართველ მკვლევარს კი მაკედონელის ყოფნა საქართველოში საეჭვოდ მიაჩნიათ.

ალექსანდრე გარდაიცვალა 323 წელს ჩვ. წელთაღრიცხვამდე, ციებ-ციხელებით.

75. (გვ. 63) ინგლისმა ბურების რესპუბლიკას, ტრანსვაალს ოფიციალურად ომი გამოუცხადა 1899 წლის ოქტომბრის 11-ს და ამავე დღეს დაიწყო საომარი მოქმედება.

76. (გვ. 64) პ ა ვ ლ ე კ რ ი უ გ ე რ ი – სამხრეთ-აფრიკის ბურების რესპუბლიკის გამოჩენილი პოლიტიკური მოღვაწე. დაიბადა 1825 წ. ინგლისის გამგებლობაში არსებულ კაპსკის კოლონიაში, საიდანაც, ინგლისის აგრესიის გამო, 1835 წელს მისი მშობლები სხვა ბურებთან ერთად გადასახლდნენ მდ. ორანჟის ჩრდილოეთით. ბურებმა აქ, მდინარეების ვაალისა და ლიმპოპოს შორის დააარსეს რესპუბლიკა, სახელწოდებით ტრანსვაალი. რესპუბლიკის საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიაზე უხვად მოიპოვებოდა მადნეული, გარდა ამისა, ნიადაგი ნოყიერი, ბუნება ლამაზი და ჰავა ჯანსაღი იყო. კრიუგერი 1864 წელს არჩეულ იქნა რესპუბლიკის მთავარსარდლად. იგი თავგამოდებით იბრძოდა ინგლისის წინააღმდეგ, რომელსაც სურდა ტრანსვაალის დაპყრობა. 1880-81 წელს ინგლისის მიერ ატეხილ ომის დროს, გენერალ ჟუბერთან და რესპუბლიკის პირველ პრეზიდენტთან ერთად კრიუგერი სათავეში ჩაუდგა რესპუბლიკის ჯარს

174

და სასტიკად დაამარცხა ინგლისელები. 1883 წელს კრიუგერი აირჩიეს პრეზიდენტად. შემდეგ ამისა იგი ზედი-ზედ კვლავ არჩეულ იქნა პრეზიდენტად 1888, 1893 და 1898 წლებში.

ინგლისელებმა ტრანსვაალის დასაპყრობად 1899 წელს ბურებს გამოუცხადეს ახალი ომი. მიუხედავად თავგანწირული ბრძოლისა, მტრის მეტად ჭარბმა ძალებმა ბურები დაამარცხეს.

კრიუგერი გარდაიცვალა 1904 წელს შვეიცარიაში.

77. (გვ. 65) ფ რ ე ნ ჩ ი 1852-1925). ინგლისის ფელდმარშალი. ინგლის-ბურების ომის დაწყებისას სარდლობდა ცხენოსანთა ჯარს. ფრენჩი ატარებდა სპეციალურ თარგით შეკერილ პიჯაკს, რომელიც შემდეგ გავრცელდა და ეწოდა მისი სახელი.

78. (გვ. 68) დ ე ლ ო ფ ა ლ ი ვ ი ქ ო რ ი ა – დიდი ბრიტანეთის და ირლანდიის დედოფალი 1837 წლიდან. დაიბადა 1819 წელს, გარდაიცვალა 1901 წელს.

79. (გვ. 69) ლ უ ც ი ფ ე რ ი ახალი აღთქმით იყო თავხედი ანგელოზი, რომელიც წინ აღუდგა ღვთის ნებას, რის გამოც ჩავდებულ იქნა ქვესკნელში. ამის მიხედვით ლუციფერი წარმოადგენს თვალთ-

მაქცის, ბოროტი სულის სინონიმს.

80. (გვ. 70) მ ა კ ი ა ვ ე ლ ი ნიკოლო-დი-ბერნარდი (1469-1527) იყო იტალიის სახელმწიფო მოღვაწე და მწერალი-დრამატურგი. თავის პოლიტიკურ ტრაქტატებში და ცნობილ ნაწარმოებში („ხელმწიფე“) ქადაგებდა ცბიერ პოლიტიკურ მოღვაწეობის წესებს და დიპლომატებს ურჩევდა არასოდეს არ ეხელმძღვანელათ მორალური პრინციპებით, ამის შემდეგ იქცა მისი გვარი არაპირდაპირობის, დაუნდობლობის და მზაკვრობის სინონიმად.

81. (გვ. იქვე) ვ ი ლ ჰ ე ლ მ II გერმანიის უკანასკნელი იმპერატორი. 1914-18 წლის ომში დამარცხების შემდეგ გაიქცა ჰოლანდიაში.

82. (გვ. იქვე) ბ ო ქ ს ი ო რ თ ა ა ჯ ა ნ ყ ე ბ ა ჩინეთში მოხდა 1899 წელს. აჯანყებას სათავეში ჩაუდგნენ ე. წ. „ი-ხე-ციუან“ („მუშტი სამართლიანობისა და წესრიგის დასაცავად“), აგრეთვე, მეორე საზოგადოება სახელწოდებით „დაო-დაო-ხუი“ („დიდი დანა“) და „დაციაუან-ხუი“ (საზ-ბა „დიდი მუშტი“). ასეთ სახელწოდებათა გამო ინგლისელებმა აჯანყების მონაწილეებს დაარქვეს ბოქსიორები.

175

აჯანყება უმთავრესად მოაწყვეს გლეხებმა და ქალაქის ღარიბმა მშრომელებმა.

აჯანყების მიზანი იყო უცხოელების განდევნა ჩინეთის საზღვრებიდან. როგორც ცნობილია, ჩინეთი უნდოდათ კოლონიალ გადაეციათ გერმანიის, ინგლისის, საფრანგეთის, ამერიკის იმპერიალისტებს და მეფის რუსეთს. ამ მიზნით ჩინეთში გავლენის მოსაპოვებლად ისინი ერთმანეთს ეცილებოდნენ, მაგრამ აჯანყების დროს იძულებულნი გახდნენ შეერთებულიყვნენ. აჯანყებას პირველ ხანებში მხარი დაუჭირა ჩინეთის ქვრივმა დედოფალმა ცზი სიმ. მაგრამ შემდეგ, როცა აჯანყებამ ფართო ხასიათი მიიღო, შეეშინდა ხალხს თავის რისხვა მისკენაც არ მიემართა და უცხოელებს მიემხრო, რომ ტახტი შეენარჩუნებია. უცხო სახელმწიფოთა კავშირმა ჩინეთის რეაქციონერებისა და დედოფლის დახმარებით აჯანყება ჩააქრეს. ამ აჯანყების დროს მოკლეს გერმანიის ელჩი ბარონი კეტტელერი.

83. (გვ. 71) იგულისხმება ინგლისის ვერაგული გალაშქრება ბურების წინააღმდეგ 1880 წელს.

84. (გვ. 72) ჰ უ გ ე ნ ო ტ ე ბ ი პროტესტანტებს ეწოდებათ. ჰუგენოტი წარმოდგება აუენევის მოქალაქის სახელიდან – გიუგა, რომელიც იყო პროტესტანტობის მქადაგებელი. მიუხედავად სასტიკი დევნისა, პროტესტანტობა საფრანგეთში ჩქარა გავრცელდა, განსაკუთრებით კალვინის (მოღვაწეობდა 1564 წლამდე, წარმოშობით ფრანგი, უმთავრესად ცხოვრობდა აუენევაში) მოძღვრების შემდეგ. ამიტომ პროტესტანტებს კალვინისტებსაც ეძახიან.

პროტესტანტულსა და კათოლიკურ ეკლესიის შორის ჩამოვარდნილი უთანხმოება ხშირად ქცეულა აჯანყებად და შინაურ ომად.

85. (გვ. იქვე) ბ უ რ ი ჰოლანდიური სიტყვაა და ნიშნავს გლეხს, მიწის მუშას.

86. (გვ. იქვე) ბ ა თ ლ ო მ ე ს ლ ა მ ე, ესაა 1572 წლის 24 აგვისტოს ღამე, სხვაგვარად ამ ღამეს ეძახიან პარიზის სისხლიან ქორწილს. 24 აგვისტოს, ღამით, პარიზში შეიკრიბენ ჰუგენოტები, რომ ედღესასწაულათ თავიანთი წინამძღოლის ჰენრიხ ნავარიელის და კარლ IX დის მარგარიტა ვალუას ქორწილი. კარლ IX დედა ეკატერინე მედიჩი ჰუგენოტების საშინელი მტერი იყო, რადგან ჰუგენოტების

176

გაძლიერების გამო ეშინოდა სასახლეში მისი გავლენა არ შემცირებულიყო! განსაკუთრებით არ უყვარდა ჰუგენოტების სულისჩამდგმელი ადმირალი კოლინი, რომელსაც ყოველთვის დიდ ანგარიშს უწევდა კარლ IX. მედიჩიმ თავის სუსტი ნების შვილს ჩააგონა, რომ თითქოს ჰუგენოტებს მისი ტახტიდან გადაგდება უნდოდათ. დედისვე რჩევით კარლმა გასცა ბრძანება დის ქორწილის ღამეს მოეწყოთ ჰუგენოტების მასიური უღელტა. კარლმა თავის ბრძანებას სარჩულად დაუდვა კათოლიკური ეკლესიისადმი ჰუგენოტების მტრული დამოკიდებულება. ბათლომეს ღამეს პარიზში განწყვიტეს 2000 ჰუგენოტზე მეტი. მათ შორის ფანჯრიდან გადააგდეს და მოკლეს ადმირალი კოლინიც. ამის შემდეგ საფრანგეთის სხვა ქალაქებშიაც გაუღიტიეს 30.000-მდე ჰუგენოტი. შემდეგშიც არ შეწყვეტილა პროტესტანტების დევნა, რასაც ბოლოს მოყვა ჰუგენოტების მასიური გაქცევა საფრანგეთიდან, მათი ნაწილი გადასახლდა სამხრეთ-აფრიკაში. სხვადასხვა ქვეყნებში გაფანტულმა ჰუგენოტებმაც მალე აფრიკას მიაშურეს.

87. (გვ. 74) ო რ ა ნ უ ი ს რ ე ს პ უ ბ ლ ი კ ა დააარსეს ბურებმა 1836 წ. ინგლისელებმა 1848 წელს მოინდომეს ორანჟის დაპყრობა, მაგრამ წააწყდნენ ბურების უდიდეს წინააღმდეგობას და იძულებული გახდნენ განზრახვაზე ხელი აეღოთ. 1870 წელს ორანჟის ტერიტორიაზე აღმოჩნდა ალმასის საბადო, ამ საბადოს საკმაოდ ვრცელი ტერიტორია ინგლისელებმა ხელთ ჩაიგდეს 1876 წელს. ორანჟის რესპუბლიკის პრეზიდენტმა, შტეინმა, ბურების მეორე რესპუბლიკასთან, ტრანსვაალთან 1896 წელს დადო ხელშეკრულება, რომლის ძალითაც ორანჟიმ ინგლის-ბურების ომის დროს (1899-1902 წ.) დაიჭირა ტრანსვაალის მხარე და მასთან ერთად იბრძოდა დამპყრობელი ინგლისელების წინააღმდეგ.

88. (გვ. იქვე) ს ე ს ი ლ რ ო დ ს ი, ინგლისელი კაპიტალისტი, მან სამხრეთ-აფრიკაში 1890 შექმნა საზ-ბა „პრივილეგიური კომპანია“, რომელსაც უნდოდა ხელში ჩაეგდო ტრანსვაალიც, იქ აღმოჩე-

ნილ ოქროს და ალმასის მდიდარი საბადოების გამო. სესილ როდსი იყო ბურების რესპუბლიკის ერთ-ერთი მთავარი მტერი და მის წინააღმდეგ ომის წამოწყების ინიციატორი.

89. (გვ. იქვე) გ ლ ა დ ს ტ ო ნ ი ვილიამ-ევარტი (1809-98) ინგლი-

177

სის გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწე, მრავალი წლის განმავლობაში იყო ინგლისის მთავრობის პრემიერ-მინისტრი. როგორც შინაურ, ისე საერთაშორისო საკითხებში აწარმოებდა შედარებით ლიბერალურ პოლიტიკას.

90. (გვ. 78) რ ე მ ბ რ ა ნ დ ტ ვ ა ნ-რეინ, უდიდესი ჰოლანდიელი მხატვარი და გრაფიკოსი, იყო მენისქვილის შვილი. დაიბადა 1606 წლის ივლისის 15. რემბრანდტის უფროსი ძმები ყველანი ხელოსნები იყვნენ. მამამ გადაწყვიტა რემბრანდტისათვის მაინც ესწავლებია, მაგრამ ბავშვი უხალისოდ დადიოდა სკოლაში. მას უფრო მხატვრობა იტაცებდა. მამა იძულებული გახდა დაეკმაყოფილებია შვილის სურვილი და იგი მიაბარა მხატვარს ვან-სვანენბიურსს. სამი წლის შემდეგ რემბრანდტი გადასახლდა ამსტერდამში, სადაც პიტერ ლასტმანის ხელმძღვანელობით დაიწყო მუშაობა, 1627 წლიდან რემბრანდტი სახელოვანი მხატვარი ხდება. 1634 წელს შეირთო სასკია იულენბორხი, რომელმაც განსაკუთრებული პირობები შეუქმნა ქმარს შემოქმედებისათვის, მაგრამ მისი სიკვდილის შემდეგ რემბრანდტის ცხოვრების პირობები გაუარესდა. ახლა მხატვარს გვერდში ამოუდგა მისივე მოსამსახურე გენდრიკი. მან მოაწყო საყვარელი მხატვრის სავაჭრო გალერეია და რემბრანდტის მატერიალური მდგომარეობა ცოტათი გამოკეთდა. მალე გარდაიცვალა გენდრიკი და იგი კვლავ უმწეოდ დარჩა. რემბრანდტს აკლდა პრაქტიკული ცხოვრების ნიჭი. სრულიად გაღარიბებული გენიალური მხატვარი მოკვდა ულუკმპუროდ 1669 წლის ოქტომბრის პირველ რიცხვებში.

91. (გვ. 83) ჟ უ ბ ე რ ი პეტრე, იყო ბურების გამოჩენილი მთავარსარდალი. იმავე დროს 1896 წ. არჩეულ იქნა ტრანსვაალის რესპუბლიკის ვიცე-პრეზიდენტად. წარმოშობით ფრანგი, ჰუგენოტი, დაიბადა 1831 წლის იანვრის 20-ს. გარდაიცვალა 1900 წლის მარტის 27-ს.

92. (გვ. იქვე) კ რ ო ნ ი ე არნოლდ, ბურების შესანიშნავი მხედართმთავარი, რამდენჯერმე მან სასტიკად დაამარცხა ინგლისელები. 1900 წელს ინგლისელებმა ტყვედ ჩაიგდეს. დაიბადა 1840 წელს.

93. (გვ. იქვე) დ ე ლ ა რ ე ი ა კ ო ბ , ბურების პოლიტიკური მოღვაწე და გენერალი, დაიბადა 1847 წელს. 1893 წლიდან იყო ბურების სახალხო საბჭოს წევრი. დელარეიმ ინგლის-ბურების ომის

დროს 1899-1902 წლებში თავი ისახელა როგორც პარტიზანული ბრძოლის საუკეთესო ხელმძღვანელმა. გარდაიცვალა 1914 წელს.

94. (გვ. 85) რობერტსფრედერიკ, ლორდი, ინგლისის გენერალი, დაიბადა 1832 წელს. ბურებთან ომის დროს იყო სამხრეთ-აფრიკაში ინგლისის სამხედრო ძალთა მთავარი სარდალი.

95. (გვ. იქვე) კიტჩერგერბერტ, ინგლისის ფელდმარშალი (1850-1916). ინგლის-ბურების ომის დროს პირველად იყო რობერტსის შტაბის უფროსად, შემდეგ რობერტსის უკან განწვევის გამო, 1900 წელს დაინიშნა მთავარსარდალად. ბურებთან ომში გამოიჩინა ნამდვილი ველურობა. ბურების ქალებს და ბავშვებს ყრიდა საკონცენტრაციო ბანაკებში, წვადა ბურების სახლ-კარს, ანადგურებდა ნათესებსა და პირუტყვს. როცა 1916 წელს რუსეთში მიდიოდა, კრეისერი „მამპშირ“ წააწყდა ნალმს და გემთან ერთად დაიღუპა.

96. (გვ. 86) ციცინატი იყო რომის სახელოვანი მხედართმთავარი (460 წ. ჩვენს ერამდე). ყოველი ომის შემდეგ, იგი უბრუნდებოდა მიწის მუშაობას.

97. (გვ. იქვე) კათრი ზანგების სხვადასხვა ტომია სამხრეთ-აფრიკაში.

98. (გვ. 87) შტეინი ორანჟის რესპუბლიკის პრეზიდენტი.

99. (გვ. 88) დიზრაელი (ბიკონსფილდ) ბენჟამენ (1804-81), ინგლისის გრაფი, კონსერვატიული პარტიის ბელადი, პრემიერი. ისტორიაში ცნობილია როგორც დახელოვნებული და ცბიერი დიპლომატი.

100. (გვ. იქვე) ჩემბერლენი ჯოზეფ, ინგლისის პოლიტიკური მოღვაწე, დაიბადა 1836 წელს. ის იყო ინგლისის იმპერიალისტური ექსპანსიის მეთაური და ბურების წინააღმდეგ ომის დაწყების მთავარი ინიციატორი. ამ ხანებში მას ეჭირა ინგლისის კოლონიების საქმეთა მინისტრის პოსტი. ჩემბერლენი დიდი პოპულარობით სარგებლობდა ინგლისის შოვინისტურ წრეებში. მამის გზას გაჰყვა მისი შვილიც ნოილ ჩემბერლენი.

101. (გვ. 95) გენერალ ბოტა იყო ბურების გამოჩენილი გენერალი. აუბერის სიკვდილის შემდეგ დაინიშნა ბურების მთავარ-

სარდალად. ბურების თვალში მან დაიმსახურა ეროვნული გმირის სახელი. ლუი ბოტა დაიბადა 1862 წ. გარდაიცვალა 1919 წელს.

102. (გვ. იქვე) დევეტხრისტიან, ბურების ცნობილი გენერალი და პოლიტიკური მოღვაწე. დაიბადა 1854 წელს. ინგლის-ბურების პირველი ომის დროს 1880-81 წელს იყო ოფიცერი, მეორე

ომის დროს კი თავი ისახელა როგორც გულადმა და ნიჭიერმა გენერალმა. გარდაიცვალა 1922 წელს. ჰოლანდიურ ენაზე დასწერა მოგონება ინგლის-ბურების ომის შესახებ, რომელიც მრავალ ენაზე ითარგმნა.

103. (გვ. 97) ვოლონტერი ეწოდება თავის ნებით ჯარში წასულს და მტრის წინააღმდეგ რაიმე სამხედრო ამოცანის სურვილისამებრ შემსრულებელს.

104. (გვ. იქვე) უინსტონ ჩერჩილი დაიბადა 1874 წელს, იგი შვილია ცნობილ კონსერვატორის რადოლფის (1849-95). უინსტონ ჩერჩილი მუშათა კლასის სასტიკი მტერია. ამიტომაც იგი თავიდანვე იყო „საბჭოთა რუსეთის უდიდესი მოძულე“ (ლენინი). ჩერჩილი ახლაც თავგამოდებით იბრძვის საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ და გააფთრებით ცდილობს ახალი მსოფლიო ომის გაჩაღებას.

105. (გვ. 99) მარბროსე (1801-1880) ცნობილი ფრანგი ისტორიკოსი. აღმოსავლურ ენებიდან პირველად მან ჩინური შეისწავლა, შემდეგ ქართული და სომხური. დაწერილი აქვს ქართული და სომხური ლიტერატურის, ისტორიის და არქეოლოგიის გამოკვლევები. კერძოდ მას დიდი ღვაწლი მიუძღვის საქართველოს ისტორიის და ქართული წარსული კულტურის ძეგლების შესწავლის საქმეში. ბროსეს მოუხილველი არ დარჩენია თითქმის არც ერთი ქართული ისტორიული წყარო. მისი მრავალი შრომა საქართველოზე უმთავრესად გამოცემულია ფრანგულად. პეტერბურგში 1849 წელს მან პირველმა გამოსცა ქართულად „ქართლის ცხოვრება“ (I ტომი).

106. (გვ. იქვე) პეტრე ბაგრატიონი (1765-1812), რუსეთის ჯარის გამოჩენილი გენერალი, მხედართმთავრების სუვოროვის და კუტუზოვის თანამებრძოლი. 1812 წელს სასიკვდილოდ დაიჭრა ბოროდინოს ველზე ნაპოლეონთან ბრძოლაში.

180

107. (გვ. 112) ედუარდ VII, დედოფალ ვიქტორიას შვილი. დაიბადა 1841 წელს. 1900 წელს იგი ესტუმრა პეტერბურგს, როცა უკან ბრუნდებოდა, დანიაში გზად გავლისას, ბრიუსელში ახალგაზრდა რევოლუციონერმა მუშამ სიპდომ ესროლა, მაგრამ ააცდინა. ვიქტორიას სიკვდილის შემდეგ იგი ინგლისის ტახტზე ავიდა 1901 წლის 22 იანვარს.

108. (გვ. 114) ატილა – ჰუნების მეფე 433 წლიდან. შექმნა უდიდესი სახელმწიფო ვოლგიდან დაწყებული გერმანიამდე. მალე ცეცხლითა და მახვილით დაიპყრო მთლად გერმანია, გალია და რომის იმპერიის აღმოსავლეთი მხარე. იგი შიშის ზარს ცემდა რომს, ბიზანტიას და ევროპას. რეზიდენცია ჰქონდა ზემო უნგრეთში. შესახედა-

ვად ართვალა კაცი იყო. დაუნდობლობისა და თავისი ველური ხასიათის გამო „ღვთის რისხვა“ შეარქვეს. ატილამ 453 წელს შეერთო ბურგუნდელი ილდიკო, მაგრამ ქორწინების ღამეს იგი გარდაიცვალა. ფიქრობენ თითქოს ატილა ილდიკოს მოეკლას თავისი ხალხის განადგურების გამო. გადმოცემით, ატილას ცხედარი ჩაუსვენებიათ ჯერ ოქროს კუბოში, მერმე ოქროს კუბო მოუთავსებიათ ვერცხლისაში, ვერცხლის კუბო კი ჩაუდვიათ რკინის კუბოში და დაუკრძალავთ მდინარე ტისას ფსკერზე, რისთვისაც მდინარე გადაუგდიათ სხვა მიმართულებით, დაკრძალვის შემდეგ კი ისევ ძველ კალაპოტში გადაუშვიათ.

109. (გვ. იქვე) ბ ლ ო კ ჰ ა უ ს ი – მტრისაგან თავდასაცავი სიმაგრე, რომელშიაც ცხოვრება შეიძლება. ასეთ შენობას უფრო მიწის ქვეშ აგებენ.

110. (გვ. 117) წ მ . ე ლ ე ნ ე ს კ უ ნ ძ უ ლ ი აღმოჩენილი იქნა 1501 წელს პორტუგალიელ მეზღვაურის კასტელის მიერ წმ. ელენეს დღეს, რისთვისაც კუნძულს უწოდეს „წმ. ელენეს კუნძული“. 1645 წ. კუნძულზე დასახლდნენ ჰოლანდიელები, შემდეგ დაიპყრეს ინგლისელებმა და აქციეს თავის კოლონიად. მკვიდრ მცხოვრებლებს, უმთავრესად, შეადგენდნენ ზანგები. კუნძული მდებარეობს სამხრეთ-აფრიკის დასავლეთით. ატლანტიკის ოკეანეში ამართულს, უზარმაზარი პირამიდული შესახედაობა აქვს. იგი მთაგორიანია, კლდოვანი, მაგრამ აქვს ვაკე ადგილებიც. ერთ-ერთ ასეთ ვაკეზე, სახელწოდებით

181

ლონგვეუდზე, ცხოვრობდა ნაპოლეონი. კუნძულზე ყველაზე უფრო ცივა აგვისტოში, ცხელა – თებერვალში.

111. (გვ. 121) ი უ ჰ ი ტ ე რ ი – ძველ რომაელების წარმოდგენით წვიმისა და ჭექა-ქუხილის ღმერთი; ბერძნულ მითოლოგიაში – იგივე ზევსი, ღმერთების მამა და მეფე.

112. (გვ. იქვე) ქ ა მ ე ლ ე ო ნ ი – ხვლიკის ერთ-ერთი ჯიშია. აქვს უცნაური თვისება – ყოველწამს შეუძლია იცვალოს ფერი. ცხოვრობს ხეზე აფრიკასა და ინდოეთში.

113. (გვ. 125) ნ ა პ ო ლ ე ო ნ ი ს მ ა მ ე ლ უ კ ი იყო ქართველი. მის შესახებ კონსტანი* თავის მემუარებში წერს შემდეგს: „იმპერატორის მამელუკის სახელით ცნობილი რუსტანი იყო კარგი ოჯახის შვილი საქართველოდან. ექვსი თუ შვიდი წლის იქნებოდა, როცა ის მოიტაცეს და წაიყვანეს ქაირში, სადაც იგი იზრდებოდა, როგორც მონა, სრულ ასაკამდე, რის შემდეგაც გახდა მამელუკი. ეგვიპტეში ლაშქრობისას გენერალ ბონაპარტს** ქაირის შახმა საჩუქრად მიართვა რამდენიმე არაბული ცხენი და ამავე დროს ორი მამელუკი რუსტანი და იბრაჰიმიც თან გაატანა. ნაპოლეონმა ქართველი მამელუკი რუსტანი

დაიტოვა თავის ამაღლებაში, ხოლო მეორე მამულეუკი შემდეგში ალის სახელწოდებით ცნობილი, განამწესა უოზეფინას ამაღლებაში. რუსტანი ისე დაიახლოვა იმპერატორმა, რომ იგი ყველგან აუცილებლად ახლდა მას, სადაც კი საჭაროდ გამოჩნდებოდა. რუსტანი აგრეთვე იმპერატორს ახლდა მოგზაურობების დროს და, რაც განსაკუთრებით შეადგენს რუსტანის დამსახურებას, იგი მონაწილეობას იღებდა ყველა მის ომში. ნაპოლეონის შტაბის წევრთა შორის თავისი იერით და აღმოსავლური ჩაცმულობით ყველაზე უფრო ბრწყინვალე შთაბეჭდილებას ახდენდა რუსტანი. იგი სარგებლობდა ნაპოლეონის დიდი ნდობით, რასაც ზოგიერთები ხსნიან იმით, რომ ერთხელ რუსტანმა მტრის მოქმედი უფრო ხმალი ააყვინძოა ნაპოლეონს და უეჭველ სიკვდილს გადაარჩინა. რუსტანმა ცოლად შეირთო ახალგაზრდა ლამაზი ფრანგის

* კონსტანი იყო ნაპოლეონის კარის უფროსი გამრიგე.

** ევგენიტიდან ინგლისის განსადევნად დირექტორიამ 1798-99 წელს ნაპოლეონის სარდლობით გააზახა ექსპედიცია. მაშინ ნაპოლეონი ბრიგადის გენერალი იყო.

182

ქალი, გვარად დუვილი, რომლის მამაც იყო დედოფალ უოზეფინას კამერდინერი. ცოლის შერთვის შემდეგ რუსტანს ვეღარ ვხედავთ ნაპოლეონის ამაღლებაში; გაზეთები უსაყვედურებდნენ რუსტანს იმას, რომ იგი 1814 და 1815 წლებში ბოლომდე არ მიჰყვა იმპერატორის ბედს“ (Constant. Mémoires sur la vie privée de Napoleon sa famille et sa cour. Paris. M. DCCC. XXX გვ. 63).

ნაპოლეონის შინაგან საქმეთა მინისტრის ფუშეს ცხოვრების და მოღვაწეობის მკვლევარის ლუი მადლენის მონაწილეთა, ყოფილა მომენტი, როცა ნაპოლეონს ფუშეს ადგილას უნდოდა დაენიშნა რუსტანი.

1827 წელს ერთ-ერთ სასამართლოში მონაწილე ყოფნისას, რუსტანი დაკითხვის დროს აცხადებს, რომ იგი წარმოშობით ქართველია, დაიბადა თბილისში, საქართველოში, არის ორმოცდაოთხი წლის. მაშასადამე იგი დაბადებულია 1783 წელს, ხოლო ტყვედ გაუყვდიათ 1789-90 წელს.

ქართმელ მამულეუკს სახელი შეუცვალეს რუსტანად, რომელიც მას გვარის მაგივრობასაც უწევდა. ყველა დოკუმენტებში იგი იხსენიება მართლ ამ სახელწოდებით.

პარიზიდან 50 კილომეტრის დაშორებით, ერთ პატარა ქალაქ დურდანში 1845 წლის დეკემბრის 7-ს გარდაიცვალა, ყველასაგან მივიწყებული, ერთ დროს ნაპოლეონის ბრწყინვალე მამულეუკი რუსტანი. (ამ ცნობებზე მიმითითა მამია ხუხუნმა, რისთვისაც მას მადლობას მოვახსენებ).

114. (გვ. 129) ა მ ს ტ ე რ დ ა მ ი ჰოლანდიის დედაქალაქია. აქვს

პირველხარისხოვანი ნავსადგური. ამსტერდამი მსოფლიო მნიშვნელობის სავაჭრო-სამრეწველო ცენტრს წარმოადგენს.

115. (გვ. 132) ბ ა ს ტ ი ლ ი ა ლ ე ბ ა. ბასტილია მე-14-17 საუკუნეებში წარმოადგენდა სტრატეგიულ დიდი მნიშვნელობის პარიზის ციხე-სიმაგრეს. მისი აგება დაიწყო 1369 წელს, დამთავრდა 1382 წელს. მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისიდან ის იქცა სახელმწიფო სატუსალოდ, სადაც ამწყვედევდნენ თავისუფლებისათვის მებრძოლებს და თავისუფალ აზრების მქადაგებლებს. ბასტილიაში ორჯერ იჭდა დიდრო, პირველად 1717 წ., მეორედ 1726 წელს. მასში დაპატიმრებულნი იყვნენ, აგრეთვე, აბათი მორელი,

183

ლენგე, ბრისო და სხვ., ციხეში სვამდნენ არა მარტო ავტორებს, არამედ მათ წიგნებსაც ბასტილიის ჯურღმულებში ყრიდნენ. ერთ დროს აქ ლპებოდა დიდროსა და დალამბერის ენციკლოპედია. იყო ისეთი კურიოზული შემთხვევებიც, როცა მასში ამწყვედევდნენ ცოლქმრობის მოღალატის ცოლს, ურჩი შვილის მამას და სხ. ბასტილია წარმოადგენდა ძველი რეჟიმის სიმბოლოს, ამიტომ ხალხს დასანახავად ძულდა ის. როცა ახლად დაწყებულ რევოლუციურ მოძრაობის ჩასახშობად პარიზში რეაქციონერებმა დაიწყეს ჯარის თავის მოყრა და ამავე დროს გადადგა პოპულარული მინისტრი ნეკერი, პარიზის მცხოვრებლები აღშოთდნენ და ქუჩაში გამოვიდნენ. აჯანყებული ხალხი პირველად სწორედ ბასტილიას მიადგა. ხანმოკლე, მაგრამ ძლიერი შეტევის შემდეგ, ბასტილია დანებდა აჯანყებულებს. ეს მოხდა 1789 წლის ივლისის 14-ს. ხალხის მოთხოვნით თავისუფლად არჩეულმა ნაციონალურმა კრებამ დაადგინა ბასტილიის დანგრევა, რაც სისრულეში მოყვანილი იქნა 1791 წელს.

116. (გვ. 133) ც ი ტ რ ა ხალხური სიმებიანი საკრავია გერმანიასა და ავსტრიაში. იგი უფრო გავრცელებულია ტიროლში. ზედ გაბმულია 30-მდე ლარი, ზოგჯერ უფრო მეტიც.

117. (გვ. 134) ლ ე ვ ნ ი კ ო ლ ო ზ ი ს - ძ ე ტ ო ლ ს ტ ო ი, დაიბადა 1828 წელს აგვისტოს 28-ს (ძვ. სტ.) დედის მამულში – იასნაია პოლიანაში, რომელიც მდებარეობს ტულასთან ახლოს. თავის გენიალურ მხატვრულ ნაწარმოებებში და აგრეთვე ტრაქტატებში ტოლსტოი უარყოფს ღმერთს, უარყოფს ღმერთკაცის ქრისტეს არსებობას, ზღაპრად აღიარებს იმ ამბავს, რომ თითქოს ქრისტეს დაბადებამდე მარიაში ქალწული ყოფილიყო. ტოლსტოი ეკლესიასა და მღვდელთმსახურებას ებრძოდა, არ ცნობდა იმიერ ცხოვრებას და აღამიანს აკისრებდა ეღვანა მხოლოდ ამ ქვეყნად სამართლიან და კეთილ ცხოვრებისათვის.

ასეთი მოძღვრებისათვის რუსეთის ე|. წ. უწმინდესი სინოდის

1901 წლის თებერვლის 22-ს განჩინებით, ტოლსტოი შეჩვენებული იქნა.

118. (გვ. 136) დ ა ნ ტ ე - ა ლ ი გ ი ე რ ი იყო არა მარტო იტალიის, არამედ საშუალო საუკუნოების გენიალური პოეტი მთელ 184

მსოფლიოში. დაიბადა 1265 წელს, გარდაიცვალა 1321 წელს. უკვდავი სახელი დაიმკვიდრა თავის „ღვთაებრივი კომედიით“, რომელიც შესდგება სამი ნაწილისაგან: „ჯოჯობეთი“ „სალხინებელი“ და „სამოთხე“. „ღვთაებრივი კომედია“ გამოვიდა ქართულად საბჭოთა ხელისუფლების დროს 1941 წ.; პირველი წიგნი ერთად თარგმნეს კონსტანტინე გამსახურდიამ და კონსტანტინე ჭიჭინაძემ, მეორე და მესამე თარგმნა საკუთრივ კონსტანტინე გამსახურდიამ.

„ღვთაებრივი კომედიის“ გარდა დანტეს აქვს აგრეთვე შესანიშნავი სონეტები და კანცონები.

119. (გვ. 149) დ უ ვ რ ი – ინგლისის ძლიერი გამაგრებული სასლვაო ქალაქია კენტის საგრაფოში, ლამანშთან.

120. (გვ. 150) ლ ა მ ა ნ შ ი ს ს რ უ ტ ე – ინგლისის ჰყოფს საფრანგეთიდან. ლამანშის ვიწრო ნაწილს ეწოდება ჰა-დე-კალე.

121. (გვ. 152) კ ო რ ნ ე ლ ი პ ი ე რ (1906-84), ცნობილი ფრანგი დრამატურგი-კლასიკისტი. ტრაგედიებს წერდა ლექსად.

122. (გვ. იქვე) შ ა ნ - შ ა კ - რ უ ს ო, უდიდესი ფრანგი მწერალი და მოაზროვნე, „ენციკლოპედიის“ თანამშრომელი, დაიბადა 1712 წელს გარდაიცვალა 1778 წელს. იგი ავტორია „ახალი ელოიზის“, „ემილი“-სა და „აღსარების“.

123. (გვ. იქვე) დ ი დ რ ო დ ე ნ ი (1713-84), ცნობილი ფრანგი ენციკლოპედისტი და მწერალი. ქართულად თარგმნილია მისი „რამოს ძმისწული“ და სხვ.

124. (გვ. იქვე) დ ა ლ ა მ ბ ე რ ი ჟან-ლუი-რონ (1717-83), დიდროსთან ერთად სცემდა „ენციკლოპედიას“. გამოჩენილი მათემატიკოსი და ფილოსოფოსი.

125. (გვ. იქვე) ლ უ ვ რ ი – ყველაზე ძველი სამეფო სასახლე ჰარიზში. პირვანდელი სახით იგი ააგეს 1204 წელს, მაგრამ, მრავალჯერ იქნა გადაკეთებული. საბოლოოდ მისი შენება დამთავრდა 1857 წელს. ამჟამად იგი წარმოადგენს მუზეუმს, სადაც თავმოყრილია უძველესი და შემდეგი დროის ყველა ხალხთა კულტურის ძეგლები და მხატვრულ ნაწარმოებთა მდიდარი კოლექცია.

126. (გვ. იქვე) ვ ე რ ს ა ლ ი იყო საფრანგეთის მეფეების რეზიდენცია, განთქმულია თავისი ბალით.

127. (გვ. იქვე) ტ რ ი ა ნ ო ნ ი ეწოდება ორ სასახლეს ვერსალის ბაღში პარიზთან ახლოს, ერთი დიდი, ტრიანონი ააგო ლიუდოვიკ XIV, მეორე უფრო მომცრო – ლიუდოვიკ XV.

128. (გვ. იქვე) ვ ა რ ი ე ტ ე , მ უ ლ ე ნ - რ უ უ , ტ რ ო კ ა დ ე რ ო – გასართობი ადგილებია პარიზში.

ნიკო ბაგრატიონის მოგონება „ბურებთან“

თავისუფლებისათვის ბურების გამირულმა ბრძოლამ განსაკუთრებული თანაგრძნობა მოიპოვა მაშინდელ მსოფლიოს პროგრესულ საზოგადოებაში. იმავე დროს მოწინავე ინტელიგენცია და მშრომელთა ფართო მასები თავიანთ გულისწყრომას გამოთქვამდნენ ინგლისელ დამპყრობელ იმპერიალისტების წინააღმდეგ, რომლებიც სისხლში ახრჩობდნენ ბურების რესპუბლიკას.

საქართველოშიაც დიდი გამოხმაურება ჰპოვა ბურების ბრძოლამ. მაშინდელი ქართული ჟურნალ-გაზეთები სავესე ინგლის-ბურების ომის მიმოხილვებით, ბურებისადმი თანაგრძნობის წერილებით, ბურების გამოჩენილ გენერლების და მებრძოლების სურათებით.

სხვადასხვა ქვეყნებიდან ბურების დასახმარებლად წავიდნენ მოხალისეები, მათ შორის იყო ნიკო ბაგრატიონიც. მისი მოგონება უთუოდ საინტერესო დოკუმენტია. ეს მოგონება, რომელიც ბაგრატიონს რუსულად დაუწერია და ხელნაწერის სახით დარჩენია, თარგმნის დროს ჩვენ სათანადო ლიტერატურულ მდგომარეობაში მოვიყვანეთ, თანაც დავურთეთ შედარებით ვრცელი შენიშვნები, რომ მკითხველს საშუალება ექნეს ფართოდ გაეცნოს ბაგრატიონის მიერ აღნიშნულ მოვლენებს, ფაქტებს და პიროვნებებს.

ნიკო ბაგრატიონი დაიბადა მუხრანში 1868 წელს, გარდაიცვალა 1933 წელს, თბილისში.

რაჟდენ გვეტაძე

კორექტორების მიერ დაშვებული შეცდომების გასწორება

1) სურათზე „ტყვეების ერთი ჯგუფი ელენეს კუნძულზე“, ჰოლანდიელების გვარები უნდა იკითხებოდეს ასე: ფოგელიუსი და ვიტხამორი.

2) მე 4 შენიშვნაში დაბეჭდილია: „ათი წლის პეტრე 1672 წელს გამოცხადებული იქნა მეფედ“, უნდა იყოს: „1682 წელს“.